

PETRI ABÆLARDI

INTRODUCTIO AD THEOLOGIAM

IN LIBROS TRES DIVISA.

(Edit. Opp. Abælardi anni 1616, curante Ambœsio, pag. 973-1136.)

PROLOGUS.

Scholarum nostrorum petitioni, prout possumus, A satisfaciētes, aliquam sacræ eruditionis summam, quasi divinæ Scripturæ introductionem conscripsimus. Cum enim a nobis plurima de philosophicis studiis et sæcularium litterarum scriptis studiosè legissent, et eis admodum lecta placuissent; visum illis est, ut multo facilius divinæ paginæ intelligentiam, sive sacræ fidei rationes nostrum penetraret ingenium, quam Philosophicæ abyssi puteos, ut aiunt, exhausisset. Addebant etiam nec me aliter philosophiæ cursum consummare, nec ad ejus pervenire metam, aut aliquem ex ea me fructum colligere; nisi ejus studium ad Deum, ad quem omnia referri convenit, terminarem. Ad hoc quippe fidelibus sæcularium artium scripta et libros gentilium legere permissum est; ut per ea locutionum et eloquentiæ generibus, atque argumentationum modis, aut naturis rerum præcognitis, quidquid ad intelligentiam vel decorem sacræ Scripturæ, sive ad defendendam vel astruendam veritatem ejus pertinet, assequi valeamus. Quo enim fides nostra, id est Christiana, inquit, difficilioribus implicita quæstionibus videtur, et ab humana ratione longius absistere; validioribus utique munienda est rationum præsiidiis, maxime vero contra impugnationes eorum, qui se Philosophos præbentur. Quorum quanto subtilior videtur inquisitio, tanto difficilior ad solvendum, et ad perturbandam fidei nostræ simplicitatem facilius invenitur. Ad has itaque dissolvendas controversias cum me sufficere arbitrantur, quem quasi ab ipsis cunabulis in philosophiæ studiis, ac præcipue dialecticæ, quæ omnium magistra rationum videtur, conversatum scient, atque experimento, ut aiunt, didicerint, unanimiter postulant ne talentum mihi a Domino commissum multiplicare differam; quod cum usuris utique districtus ille et horrendus Judex quando exigat ignoratur. Addunt etiam nostræ jam ætati ac professioni convenire, ut sicut mores et habitum, ita commutem et studium, et humanis divina præferam volumina, qui ad Deum sæculo relicto totum me jam transferre proposui. Et quia olim studium ad lucranda pecunia institueram, nunc ad lucran-

das animas hoc convertam. Ut saltem circa undecimam ad excolendam Dominicam vineam, prout possum, introeam. Hæc et his similia discipulis nostris frequenter improperantibus, ut si non propter rationem, vel propter improbitatem nostrum assequerentur assensum; in hoc tandem consensimus, ut pro viribus nostris, imò divinæ gratiæ supplemento, quod postulant aggredi tentaremus; non tam nos veritatem! dicere promittentes, quam opinionis nostræ sensum quem efflagitant, exponentes.

In quo quidem opere, si culpis meis exigentibus a Catholica, (quod absit!) exorbitavero intelligentia vel locutione, ignoscat ille mihi, qui ex intentione opera pensat, parato semper ad satisfactionem de male dictis vel corrigendis vel delendis, cum quis me fidelium vel virtute rationis, vel auctoritate Scripturæ correxerit. Scio namque quod scriptum est: *Corripiet me justus in misericordia, et increpabit me: oleum autem peccatoris non impinguabit caput meum (Psal. cxl, 5).* Et in Proverbiis: *Via vitæ, increpatus disciplina: qui autem odit increpationes, insipiens est (Prov. xii, 1).* Et iterum: *Qui custodit increpationes, astutior fiet; et qui increpationes odit, morietur (Prov. xv, 5).* Et rursum: *Non amat pestilens eum qui se corripit; si autem corripuerit sapientem, intelliget disciplinam (ibid.; 12).* Item: *Viro qui corripientem dura cervice contemnit, repentinus superveniet interitus (Prov. xxix, 1).* Ad hoc autem et beatissimi Augustini exemplo provocamur, qui cum a Deo tantam eloquentiam ac sapientiam assecutus esset; plura tamen in scriptis suis erronee posita retractando atque corrigendo professus est, dicens: *Neque enim quisquam nisi imprudens, ideo quia errata mea reprehendo, me reprehendere audebit. Ut volet quisque accipiat hoc quod facio, me tamen apostolicam illam sententiam intueri et in hac re oportuit, ubi ait: « Si nos ipsos judicaremus, a Domino non judicaremur (I Cor. xi, 31). » Illud etiam quod scriptum est: « Ex multiloquio non effugies peccatum (Prov. x, 19). » Item: *Quem vero filiorum [al. fidelium] suorum non terruit Christus, ubi ait: « Omne verbum odiosum**

quoacunque dixerit homo, reddet rationem pro eo in die iudicii (Matth. xii, 36). » Unde et apostolus Jacobus : « Sit, inquit, » omnino homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum (Jac. i, 19). » Et alio loco : « Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir (Jac. iii, 2). » Ego hanc perfectionem mihi nec nunc arrogo eum sim senex, quanto minus cum juvenis œpi scribere? Tanti itaque viri instructus exemplo, si qua forte per errorem proferam, nulla in his per contemptionem defendam, aut per elationem præsumam. Ut si nondum ignorantia vitio caream, hæresis tamen crimen non incurram. Non enim ignorantia hæreticum facit, sed magis superbie obstinatio, cum quis videlicet ex novitate aliqua nomen sibi comparare desiderans, aliquid inusitatum proferre gloriatur, quod adversus omnes defendere inopportune nitiatur, ut vel cæteris superior, vel nullis habeatur inferior. Unde Gennadius Marsiliensis episcopus de orthodoxa fide ecclesiasticorum dogmatum: *Quolibet quis acquiescat modo, non est hæreticus, nisi in contentione hæreticus*

A fiat; Augustinus in Epistola ad Optatum: *Si de anima falsitatis assertio proferatur, et falsitas mendacem, et falsitatis inopportuna defensio hæreticum facit.* Rursus idem super Genesim: *Non ob aliud sunt hæretici, nisi quod, Scripturas canonicas non recte intelligentes, suas falsas opiniones, contra earum veritatem pertinaciter asserunt.* Qui et in libro De utilitate credendi, hæreticum diligenter describens: *Hæreticus, inquit, est, ut mea fert opinio, qui alicujus temporalis commodi, et maxime gloriæ causa falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur.* Item idem in xviii De civitate Dei: *Qui in Ecclesia aliqua prava sapiunt, si correcti contumaciter resistunt, et sua pestifera dogmata emendare nolunt, sed et defendere persistunt, hæretici sunt.* Rursus idem De unico baptismo Lib. iv: *Istum hæreticum nondum dico, nisi manifestata sibi doctrina Catholica fidei resistere maluerit, et illud quod tenebat elegerit.* Sed hæc hactenus. Nunc ad propositum accedamus.

ARGUMENTUM OPERIS:

Primus iste liber Theologiæ breviter comprehendit summam totius prædicti tractatus, in hęc sciendi, et charitate et sacramentis; quid sit fides, quid spes, quid charitas, quid sacramentum, quomodo proprie sive improprie Fides dicatur, quæ sit fides Catholica. Positio sententiæ de fide sanctæ Trinitatis, sive unitatis. Quare solus Pater dicatur ingenuus. Quid velit distinctio trium personarum in una divinitatis essentia. Quod vocabulo Patris divina potentia specialiter designatur. Quare opera trium personarum indivisa dicantur. Quod nomine Filii seu Verbi divina sapientia exprimat. Quod Spiritus sanctus divina charitatis bonitas appellatur. Testimonia prophetarum de Trinitate. Testimonia philosophorum.

Secundus liber Theologiæ disserit ea quæ de Trinitate primus liber proposuit, et ad testimoniorum auctoritatem intelligentiæ commendat rationem.

Tertius liber superposita replicando diligentius de potentia, et sapientia Dei, et bonitate, in quibus Trinitas consistit, perfectius inquirat ac disserit.

LIBER PRIMUS.

I.

Tria sunt, ut arbitror, in quibus humanæ salutis summa consistit, fides videlicet, charitas et sacramentum. Spem autem in fide, tanquam speciem in genere, comprehendi existimo. Est quippe fides existimatio rerum non apparentium, hoc est sensibus corporis non subjacentium; spes vero, expectatio aliquod commodum adipiscendi, quando videlicet quis credit se aliquod bonum assecuturum esse. Est itaque fides tam bonarum quam malarum rerum, et tam præsentibus vel præteritis quam futuris, sicut in principio Enchiridion beatus disserit Augustinus (15). Spes autem de bonis est tantum et de futuris. Expectatio quippe alicujus incommodi non tam spes dicenda est quam desperatio, hoc est diffidentia a bono. Charitas vero est amor honestus, qui ad eum videlicet finem dirigitur, ad quem oportet, sicut e contrario cupiditas, amor in-

C honestus ac turpis appellatur. Amor vero est bona erga alterum ipsum voluntas, qua videlicet optamus, ut eo modo se habeat, quo se habere bonum ei credimus esse, et hoc ejus potius quam nostri causa desideramus. Sæpe namque contingit, ut aliquem odientes, et ab eo quoquo modo nos deliberrare volentes, optemus eum ad cœlestia jam transferri, et superna illa gloria frui: quo melius ea contingere nil potest. Nec tamen id ejus amore gerimus, quia pro nobis id potius quam pro ipso agimus, nec tam illius utilitatem quam nostram in hoc attendentes. Cui fortassis in hoc ipso melius quam nobismet ipsis optamus, magis adhuc præsentis vitæ miseriam, quam futuræ gloriæ nobis cupientes. Quod Tullius quoque, cum amicitiam in secundo Rhetoricæ definiret, diligenter providebat, dicens: *Amicitia est voluntas erga aliquem rerum bonarum, ipsius illius causa quem diligit.* Ubi pro-

fecto cum adjecit, *ipsius illius causa quem diligit*, A
veram a falsa distinxit amicitiam. Sunt enim qui
alios amarè dicuntur, quacunq̄ue intentione bene
alii esse desiderent. Qui cum id causa sui potius
quam illorum agant, non tam hominem diligunt
quam fortunam ejus sequuntur, nec tam commoda
ipsius quam sua in illo venantur, nec tale deside-
rium tam charitas, id est amor honestus, ut dictum
est, quam cupiditas, id est amor inhonestus ac turpis
est dicendum.

Illaque quippe amor Dei, hæc amor sæculi nuncupa-
tur, quia per illum Deo copulamur, per istum mun-
danis occupamur curis, et terrenis deservimus de-
sideriis. Et per illum quidem quæ Dei sunt cura-
mus, per istum quæ nostra sunt providemus. Et in
illo finis est Deus, id est finalis et suprema causa,
ad quem nostra dirigitur intentio, quando videlicet
tam ipsum quam proximum diligimus propter ipsum,
nec tam nostram quam ipsius sequimur voluntatem.
In isto autem ipsi nosmetipsos finem constituimus,
quibus satis est si desideria nostra compleamus, et
volutati nostræ pareamus. Quales et Apostolus
prævidens, *Erunt, inquit, homines seipso amantes*
(II Tim. III, 2), hoc est, in se potius quam in Deo
sui amoris finem constituentes. Cum enim proxi-
mum tanquam nos ipsos amare jubeamur, nequa-
quam peccamus nos amando; sed amoris, ut dictum
est, finem in nobis collocando. Et cum nostri quo-
que sicut et proximi curam in necessariis agere de-
beamus, nonnulla propter nosmetipsos agere nos
oportet, ut et nos eorum quæ agimus causa quædam
existamus; sed non, ut dictum est, finis, id est su-
perior et suprema causa, quæ Deus est. Hoc ipsum
quippe quod pro nobis gerimus, si recte agamus,
propter Deum facimus, cui hoc placere credimus, et
ejus dilectio nostræ causa est, ut nos quoque propter
ipsum, non eum propter nos diligamus. Alioquin
perverse agentes in nobis potius quam in ipso nostræ
dilectionis finem constitueremus. Tunc vero propter
ipsum tam nosmetipsos quam proximum diligimus,
cum ideo nos amamus, quia hoc ei credimus pla-
cere, non quia nobis utile fore, licet id constet
inutile nobis esse non posse. Nihil igitur amandum
est, nihil omnino faciendum nisi propter Deum, ut
in Deo finem omnium constituamus. Unde et ipsa
α et ω dicitur, hoc est principium et finis. Princi-
pium quidem supremum a quo omnia; finis, id est
finalis et suprema causa, propter quem omnia. Ne-
que enim comedere, nec dormire, nec uxorem du-
cere, nec omnino aliud facere nisi propter ipsum
debemus. Alioquin bestialiter viveremus, nostris
tantum voluptatibus dediti. Comedere autem propter
ipsum debemus, hoc uno saltem ut corpori quod suum
est, ac nobis commissum, necessaria impendamus,
quibus in ejus obsequio sustentetur. Similiter et
dormiendo ipsum respicere debemus, ut vigilare cum
oportet in ejus obsequio valeamus. Uxor quoque

ab eo qui est incontinens ducenda est, non solum
propter filios ipsi generandos, verum etiam ne eum
ex fornicatione offendamus. Qui etiam cum pro
nobis ipsi oramus, aut aliquid quod nobis apud eum
prosit efficimus, ipsa ejus etiam charitas ad hoc
nos compellit, per quæ ad eum, quem super omnia
diligimus, pervenire cupimus. Sic et cætera omnia
propter ipsum faciendæ sunt, alioquin ab ipso fræ-
stra remunerationem expectaremus, si ea quæ agi-
mus propter ipsum non ageremus. Quod diligenter
Apostolus attendens, in I ad Corinthios Epistola di-
cit: *Sive ergo manducatis, sive aliud quid facitis,*
omnia in gloriam Dei facite (I Cor. x, 31).

II.

B Sacramentum vero est visibile signum invisibilis
gratiæ Dei: veluti cum quis baptizatur, ipsa exterior
ablutio corporis, quam videmus, signum est inte-
rioris abluitionis animæ, cum ita interior homo a
peccatis mundatur, sicut exterior a corporalibus
sordibus. Nunc autem tribus supra positus breviter
assignatis atque descriptis, scilicet fide, charitate et
sacramento, de singulis diligentius est agendum,
quantum pertinet ad propositam humanæ salvatio-
nis summam: et de his quæ præcipue majoribus
implicite quæstionibus videntur. Ac primum de fide,
quæ naturaliter cæteris prior est, tanquam bono-
rum omnium fundamentum. Quid enim sperari,
vel speratum amari potest, nisi prius credatur?
C fide itaque spes nascitur, cum quod credimus bo-
num nos adepturos esse per Dei misericordiam con-
fidimus. Unde Apostolus: *Fides, inquit, est speran-
darum rerum substantia, argumentum non apparen-
tium* (Hebr. xi, 1). *Substantia sperandarum rerum,*
hoc est fundamentum et origo, unde ad speranda
aliqua perducimur, credendo videlicet prius ea esse,
ut postmodum speremus. *Argumentum non appa-
rentium,* hoc est probatio quod sint aliqua non appa-
rentia. Quia enim nemo fidem esse dubitat,
oportet ex hoc ut aliqua non apparentia esse con-
cedat, cum fides, ut dictum est, proprie non dicatur
nisi de his quæ nondum apparent. Unde juxta Apo-
stolum, cum nunc tria manere dicantur, fides scilicet,
spes, charitas (I Cor. xiii, 13), sola charitas
nunquam excidit (*ibid.*, 8), tam in hoc scilicet sæ-
culo quam in alio futuro perseveratura. Ex quo et
merito major dicitur tam dignitate perseverantiæ,
quam remunerationis debito; cum ipsa videlicet
soia, ut arbitror, remuneratione sit digna. Si quis
autem de apparentibus quoque fidem haberi dicat,
fidem abusive nominat. Reperitur tamen fides dici
de apparentibus quoque, sicut de non apparentibus.
De utroque autem exempla præ manibus habemus.
Gregorius, homilia vi, lib. II in Evangelia (16): *Cum*
Apostolus dicat: « Est fides sperandarum rerum
substantia, etc. » (Hebr. xi, 1). *Profecto liquet quia*
fides illarum rerum argumentum est, quæ apparere

non possunt. Quæ enim sunt apparentia, fidem non A
habent, sed agnitionem. Idem Dialog. lib. iv, cap.
8 (17): Cum Paulus dicat: « Est enim fides speran-
darum substantia rerum, argumentum non apparen-
tium, » hoc veraciter debet credi quod non valet vi-
deri. Nam credi jam non potest quod videri potest.
Augustinus super Joannem (18): « Et nunc dico vobis
priusquam fiat, ut cum factum fuerit credatis » (Joan.
xiv, 29). » Quid est hoc, cum magis hæc credere
habeat antequam fiat id quod credendum est? Hæc
est enim laus fidei, si quod creditur non videtur.
Nam quid magnum est si id creditur quod videtur,
secundum illam Domini sententiam, qua discipulum
arguit dicens: « Quia vidisti, credidisti? Beati, etc.
(Joan. xx, 29.) » Sed aliud vidit, aliud credidit. A
mortali quippe homine divinitas videri non potuit.
Hominem igitur vidit, et ideo confessus est, dicens:
« Dominus meus, et Deus meus (ibid., 28). » Nam
ipsa fides ita est diffinita: « Est autem fides spe-
randarum rerum substantia (Hebr. xi, 1), » quæ non
videtur. Quapropter quid sibi vult « et cum factum
fuerit credatis? » Nam et ille cui dictum est: Quia
vidisti, credidisti, non hoc credidit quod vidit. Cer-
nebat carnem, et credebat Deum latentem in carne.
Sed et si dicimus credi quæ videtur, sicut dicit
unusquisque oculis suis se credidisse, non tamen ipsa
est quæ in nobis ædificatur fides, sed ex rebus quas
videmus, agitur in nobis, ut ea credantur, quæ non
videntur. » Item (19): Credituri non fide nova, sed
aucta, aut certe cum mortuus esset defecta, cum resur-
rezisset resecta. Item, sermone trigesimo nono (20):
Quid promittit credentibus? « Cognoscetis veritatem
(Joan. viii, 32), non quia cognoverunt, sed ut cognos-
cerent crediderunt. Credimus ut cognoscamus, non
cognoscimus ut credamus. Quid est enim fides, nisi
credere quod non vides? Fides ergo est quod non
vides credere, veritas, quod credidisti videre. Veritas
est, sed adhuc creditur, non videtur. » Idem in libro
De verbo Domini, et quibusdam sententiis Pauli
Apostoli, sermone octogesimo: « Justus ex fide vivit
(Rom. i, 17), » quia credit quod non videt, filii Dei
sumus; et: « Nondum apparuit quid erimus (I Joan.
iii, 2), Quamdiu enim sumus in corpore, peregrina-
mur a Deo. Per fidem enim ambulamus, non per spe-
ciem (II Cor. v, 6). » Cum venerimus tenebimus, et
jam visio erit, non fides; et jam res, non spes. Ama-
bimus videndo et tenendo. Ergo charitas perfecta erit,
sicut ait Apostolus: « Fides, spes, charitas, tria
hæc; major autem horum est charitas (I Cor. xiiii,
13). » Securi illo adjuvante perseverantes in eo dica-
mus: Quis nos separabit a charitate Christi? Tri-
bulatio, an angustia, etc. (Rom. viii, 35). » Idem
libro secundo Quæstionum Evangeliorum: « Justitia
Dei in eo revelatur ex fide in fidem (Rom. i, 17), »
intelligitur quidem fides qua creduntur ea quæ non
videntur.

III.

Sed tamen est fides etiam rerum, quando non
verbis, sed rebus ipsis præsentibus creditur quod
futurum est, cum jam per speciem manifestam se
contemplandam præbebit sanctis ipsa Dei sapientia.
De qua fide rerum lucisque ipsius præsentia forsitan
Paulus dicit: Justitia enim Dei in eo revelatur ex
fide in fidem. Dicit enim alio loco: Nos enim reve-
lata facie gloriam Dei spectantes in eandem imaginem
transformabimur a gloriæ in gloriæ (II Cor. iii,
18). Sicut enim dicit hic, a gloriæ in gloriæ, ita et
ibi ex fide in fidem. De gloria scilicet Evangelii, quo
nunc credentes illuminantur, in gloriæ manifestæ
veritatis. Apud philosophos quoque de apparenti-
bus etiam fides dici videtur. Quo etiam videlicet res
B quælibet ita animo tenetur, ut de ipsa non dubitetur,
sive per opinionem, sive per experimentum
quoque sensuum. Unde Boetius super Topica Cice-
ronis libro primo (21). Argumentum est ratio quæ
rei dubiæ facit fidem. Multa enim, inquam, sunt
quæ faciunt fidem, sed quia rationes non sunt, nec
argumenta esse possunt, ut visus facit fidem his quæ
videntur. Sed quia ratio non est visus, nec argumen-
tum quidem esse potest. His itaque testimoniis patet
fidei nomen modo proprie, modo improprie poni,
cum videlicet non solum de occultis, verum etiam
de manifestis fides dicatur. Sunt autem plura ad
Deum pertinentia quæ credi vel non credi nostra
non interest, quia sive credantur, sive non credan-
tur, nullum incurrimus periculum, veluti si creda-
mus Deum cras pluviam facturum vel non facturum,
C vel huic nequissimo homini misericordiam impen-
surum vel non. Ei vos quæ de fide ad ædificationem
loquitur, ea sola tractare ac docere sufficit, quæ si
non credantur damnationem pariunt. Hæc autem
sunt quæ ad fidem Catholicam pertinent.

IV.

Catholica quippe est fides, id est universalis, quæ
ita omnibus necessaria est, ut nemo discretus absque
ea salvari possit. Bene Athanasius cum præmisisset:
Hæc est fides Catholica, statim id aperiens, unde
scilicet dicatur Catholica, et velut exponens ait:
Quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, sal-
vus esse non poterit. Sunt et qui velint fidem Catho-
licam ad differentiam fidei Catholicorum non ubi-
D que, cum Ecclesia dilatata, sed quasi in angulo
aliquo latitantis, vel in aliqua terrarum parte con-
clusæ. Fides autem Catholica partim circa ipsam
divinitatis naturam, partim circa divina beneficia
et quascunque Dei necessarias dispensationes vel
ordinationes consistit, quæ nobis diligenter aposto-
lorum vel sanctorum Patrum symbolis expressa
sunt. Ac primum de his quæ ad divinitatis naturam
pertinent, consideremus, qualiter videlicet in una
et eadem penitus divinitatis substantia tres per-
sonæ credantur, Pater scilicet, ac Filius ac Spiritus
sanctus, et quid rationis vel utilitatis hæc in uno

(17) Patrol. tom. LXXVII, col. 329.

(18) Patrol. tom. XXXV, col. 1837.

(19) Ibid., col. 1838.

(20) Ex Tract. xl, cap. 8, Patrol. tom. XXXV,
col. 1690.

(21) Patrol. tom. LXIV, col. 1098

Deo habeat personarum distinctio. Primo itaque hanc fidei summam ponamus, de unitate scilicet ac trinitate divina; deinde positam, prout Dominus dederit disseramus.

V.

Tenet igitur Christianæ fidei religio unum solummodo Deum esse, ac nullo modo plures esse deos, unum omnium dominum, unum creatorem, unum principium, unum lumen, unum bonum, unum immensum, unum omnipotentem, unum æternum, unam substantiam, sive essentiam incommutabilem penitus ac simplicem, cui nec partes aliquæ, nec aliquid quod ipsa non fuerit, possit inesse, ac per omnia solam prædicat, ac credit unitatem, excepto quod ad personarum pertinet multitudinem. Huic itaque tam simplici seu individua ac meræ substantiæ, tres inesse personas sibi per omnia cœquales ac coeternas, non numero rerum, sed pluralitate proprietatum, diversas veraciter constetur, Deum videlicet Patrem, ut dictum est, ac Deum Filium ejus, atque Deum Spiritum ejus, ab utrisque procedentem. Non est autem una persona altera, licet sit hoc ipsum quod altera: neque enim qui Pater est Filius est, aut Spiritus sanctus, nec qui Filius est, Spiritus sanctus est; sed tamen quod Pater est, est Filius, est et Spiritus sanctus, et econtrario. Idem quippe Deus tam Pater est, quam Filius seu Spiritus sanctus, unum quippe prorsus in natura, unum tam numero quam substantia sunt; sed juxta eorum proprietates ita personaliter ab invicem distinguntur, ut alius sit iste quam ille, non aliud; homo est personaliter, non substantialiter diversus, cum hic videlicet non sit ille, licet hic sit penitus hoc quod ille, id est eadem penitus sit substantia quæ et ille, non persona. Unde Sedulius: « Non quia quæ summus Pater est et Filius hic est; sed quia quod summus Pater est, et Filius hoc est.

VI.

Proprium autem est Dei Patris ingenitum esse, hoc est a seipso non ab alio existere, sicut filii proprium est a Patre genitum esse, non creatum vel factum, et Spiritus sancti ab utrisque procedere, nec creatum nec factum esse. Quod enim æternaliter subsistit, atque initio caret, nec creatum nec factum convenit dici. Solum itaque Patrem ingenitum dicimus, hoc est a seipso non ab alio. Unde Augustinus adversus Felicianum Arianum: *Patrem ingenitum dico, quia non processit ex altero*. Isidorus Etymol. lib. sexto (22): *Pater, inquit, solus non est de alio; ideo solus appellatur ingenitus*. Aliud itaque dicere est Patrem ingenitum, aliud non genitum. Sicut aliud est dicere aliud injustum, aliud non justum. Quippe quod injustum est necesse est esse non justum, sed non e converso, lapis quippe non justus, nec tamen injustus est. Sic et cum Deus Pater sit ingenitus, constat profecto eum esse non genitum, id est non esse Filium. Spiritus vero san-

ctus ipse quoque est non genitus, cum ipse etiam non sit genitus, hoc est non sit Filius, nec tamen ideo est ingenitus, cum ipse ab alio sit, tam a Patre scilicet, quam a Filio procedens. Solus itaque Pater ingenitus dicitur, sicut solus Filius genitus, Spiritus vero sanctus, nec genitus est, nec ingenitus, sed ut dictum est, ab utrisque procedens. Unde et Augustinus ad Orosium, cap. secundo: *Spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum fides certa declarat, quia, si dixerimus ingenitum, duos patres affirmare videbimur; sin autem genitum, duos filios affirmare [al. credere] culpamur. Sed quod certa fides tenet nec ingenitus est, nec genitus, sed ab utrisque procedens, id est a Patre et Filio*. Idem et Gennadius De orthodoxa fide ecclesiasticorum dogmatum, cap. 1. asserit his verbis: *Pater ergo principium deitatis, a quo Filius est natus, a quo Spiritus sanctus non natus, quia Filius non est, nec ingenitus quia non est Pater*. Hinc et beatus papa Greg. in symbolo epistolis suis præscripto meminit dicens: *Credimus Spiritum sanctum nec genitum nec ingenitum, sed coæternum de Patre et Filio procedentem*. Cum autem unaquæque persona harum sit Deus aut Dominus sive Creator, nec una persona sit altera; non tamen ideo plures dii vel domini sunt, sive creatores, sicut plures sunt personæ. Quippe cum dicimus deos, aut dominos seu creatores, rerum quendam numerum ostendimus, quarum unaquæque Deus sit, aut Dominus sive Creator cum in individuitate nulla rerum possit esse multitudo, unde et individuum dicimus Trinitatem. Cum vero multas in Deo profiteamur personas, proprietatum non rerum multitudinem, ut supra meminimus, demonstravimus.

Quædam itaque de singulis tantum dicuntur personis, ut ingenitus de solo Patre, genitus sive incarnatus de solo Filio, procedens ab utroque, de solo Spiritu sancto; quædam conjunctim tantum et non sigillatim, ut trinitas de tribus tantum personis; quædam tam divisim quam conjunctim de eis æque dicuntur, ut Deus, Dominus, Creator, omnipotens, sapientia, virtus, justitia, etc. Solum vero hoc nomen quod est persona pluraliter proferimus, cum videlicet plures proferimus personas, non deos aut dominos nec ullam in cæteris pluralitatem recipiamus. Unde Augustinus De Trinitate lib. vii, cap. 7: *Pater ad se dicitur persona, non ad Filium vel Spiritum*. Item: *Hoc solum non est, quod cum dicatur de singulis ad se pluraliter, non singulariter accipitur in summa*. Dicimus itaque Pater est persona, et Filius est persona. Spiritus sanctus persona: Pater tamen et Filius et Spiritus sanctus non sunt una persona, sed plures. Quarum quidem tamen personarum sicut eadem prorsus est substantia, ita indeterminans est gloria, indivisa operatio ac voluntas. Hac autem fidei summa circa unitatem ac trinitatem proposita, superest ut adversus inquisitiones dubitantium, congruis etiam similitudinum

exemplis defendamus atque astruamus. Quid enim ad doctrinam loqui proficit, si quod docere volumus exponi non potest ut intelligatur? Quod diligenter beatus attendens Augustinus cum difficillimum de Trinitate illum exponere vellet locum, quod videlicet Evangelista Joannes exorsus est, dicens (23) : *In principio erat verbum, et verbum erat apud Deum, et Deus erat verbum (Joan. 1, 1), hoc inquit, animalis homo non percipit. Quid ergo fratres? Silebimus hinc? Quare ergo scribitur, si siletur? aut quare auditur, si non exponitur? Sed ut quid exponitur, si non intelligitur? Itaque quoniam rursus non dubito in numero vestro quosdam esse, a quibus possit non solum expositum capi, sed antequam exponatur intelligi; non fraudabo eos qui possunt capere, dum timeo superfluum esse auribus eorum qui non possunt capere.*

VII.

Primum itaque nobis disserendum occurrit quid sibi velit in una divinitatis natura personarum ista distinctio, ut eadem scilicet Pater, eadem Filius, eadem Spiritus sanctus sit appellata. Deinde qualiter una penitus et individua permanente substantia, Trinitas personarum queat assignari, et quod de unitate ac Trinitate divina ante proposuimus contra vehementes philosophicas impugnationes defendi. Videtur autem nobis suprapositis trium personarum nominibus summi boni perfectio diligenter esse descripta, ut cum videlicet prædicatur Deus esse Pater et Filius et Spiritus sanctus, cum summum bonum atque in omnibus perfectum hac distinctione Trinitatis intelligamus.

VIII.

Patris quippe nomine divinæ majestatis potentia designatur, qua videlicet quidquid velit efficere potest, unde August. in Enchiridion (24) : *Neque enim veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quæcunque vult potest, nec voluntate cujuspiam creature voluntatis omnipotentis impeditur effectus.* Idem in lib. de Spiritu et littera : *Non potest facere injusta, quia ipse est summa justitia et bonitas. Omnipotens vero est, non quod possit omnia facere, sed quia potest efficere quidquid vult.* Sicut autem Dei Patris vocabulo divinæ majestatis potentia exprimitur specialiter, ita Filii seu Verbi appellatione sapientia Dei significatur, quia scilicet cuncta discernere valet, ut in nullo penitus decipi queat.

IX.

At vero Spiritus sancti vocabulo ipsa ejus charitas seu benignitas exprimitur, qua videlicet optime cuncta vult fieri seu disponi, et eo modo singula provenire quo melius possunt, in aliis quoque bene utens, et optime singula disponens, et ad optimum finem quoque perducens. Non est autem perfectus in omnibus, qui in aliquo impotens invenitur, nec perfecte beatus est qui in aliquo decipi potest, nec penitus benignus qui omnia optime fieri non velit ac disponi. Ubi vero hæc tria conveniunt, ut tam videlicet potentia quam sapientia, quam bona vo-

(23) Patrol. tom. XL, col. 276.

luntate sit perfectus, nil boni est quod ejus plenitudini desit. Tale est ergo Deum Patrem ac Filium et Spiritum sanctum nos profiteri, ac si ipsum, ut dictum est, summum bonum esse prædicemus, cui, inquam, bonorum omnium plenitudini nil desit, et cujus participatione bona esse cætera constet. Nec solum hæc Trinitatis distinctio ad summi boni perfectionem, ut dictum est, describendam convenit, verum etiam ad persuadendum hominibus divini cultus religionem plurimum proficit, ut ob hoc præcipue ipsa Dei sapientia incarnata in prædicatione sua eam rectissime decrevisset assumere. Duo quippe sunt quæ nos omnino subjectos Deo efficiunt, timor videlicet atque amor. Potestas quippe et sapientia maxime timorem incutiunt, cum eum quem judicem esse scimus, et cuncta quæ voluerit, punire posse, et nil eum latere cognoscimus. Benignitas autem ad amorem specialiter pertinet, ut quem benignissimum habemus, potissimum diligamus. Ex quo etiam certum est eum impietatem ulcisci velle, quia quo plus placet ei æquitas, magis ipsi displicet iniquitas sicut scriptum est : *Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem (Psal. XLV, 8).*

Nec solum ad timorem vel ad amorem Dei hominibus incutiendum hæc Trinitatis distinctio necessaria est, verum et ad universorum operum ejus commendationem plurimum valet, ut quæcunque agit, egregie fieri credantur, utpote qui omnia quæ velit, efficere possit, et in omnibus modis conservare sciat, et optime cuncta fieri seu procedere velit. Unde et cum ad aliud per nos operandum divinam imploramus gratiam, ante commemorationem Trinitatis facimus, dicentes : *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, vel, In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis,* ut videlicet divinam potentiam et sapientiam seu benignitatem commemorando quæcunque Deus efficiat, egregie fieri demonstremus. Unde et Moyses cum de universa mundi ageret creatione in ipso statim Genesis exordio Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum commemorat, ut quæcunque a Deo fieri narrat, egregie facta credantur. Cum enim ait : *In principio creavit Deus cælum et terram (Gen. 1, 1),* et postmodum adjecit, *Spiritus Domini ferebatur super aquas (ibid., 2),* divinam Trinitatem diligenter expressit. In Deo quidem creatore Patrem insinuans, hoc est divinam commemorans potentiam, per quam creari omnia de nihilo potuerit. Quoniam etiam non incongrue hoc nomen, Deus, juxta propriam interpretationem, innuit quod hoc, videlicet quasi θεός, id est timor interpretetur, cum potestati reverentia timoris maxime exhibeatur. Nomine vero principii Filium designat, id est divinam rationem seu sapientiam, in qua per providentiam cuncta prius consistere quodammodo habuerunt, atque ibidem incipere quam in effectum operis ducerentur. Unde et Evangelista de verbo Patris disserens : *Quod factum est, inquit, in ipso vita erat (Joun. 1, 3, 4).* Sic et Ma-

(24) Patrol. tom. XLIV, col. 255.

crebrius Platonem inscutus, mentem Dei, quam Greci *νοῦν* appellant, originales rerum species, quæ *ideæ* dictæ sunt, continere meminit. *Antequam etiam*, inquit Priscianus, *in corpora prodirent, hoc est in effecta operum provenirent*. Spiritus vero Domini aperte Spiritum sanctum insinuat, id est divinæ gratiæ bonitatem, juxta hanc quidem diligentem prophetæ considerationem, cum ad excellentem hominis creationem ventum esset, provide hoc opus cæteris imponens, et quasi pro cæteris commendans distinctionem potenter Trinitatis fecerit, ubi videlicet a Domino potius dictum est, *Faciamus hominem*, quam *faciam, ad imaginem*, inquit, *et similitudinem nostram* (*Gen. 1, 26*); virum quidem ad imaginem, mulierem vero ad similitudinem. Vir quippe juxta Apostolum, imago Dei est, non mulier (*I Cor. x1, 7*). Sed sicut vir imago est Dei, ita et mulier imago dicitur viri. Imago quippe expressa alicujus similitudo vocatur, similitudo autem dici potest, etsi non multum id cuius est similitudo exprimat. Vir itaque ad imaginem Trinitatis est factus, quia quo perfectior conditus est quam mulier, descriptæ summi boni perfectioni similior existit. Qui et per potestatem tam mulieri quam cæteris mundanis prælatus est creaturis, et per sapientiam dignior, et per amorem ad ea quibus perfectio est provior existit. Bene et eum a serpente non esse seductum, cum seduceretur mulier, testatur Apostolus (*I Tim. 11, 14*), qui tamen amore mulieris gustatum ei fructum porrigentis, cum eam contristare nollet, in transgressionem prorumpit, amplius de misericordia Dei quam oporteret præsumens, quem ad ignoscendum facilem existimabat, pro tam levi quæ ei videbatur, offensa; si quomodo commissam sibi a Domino non scandalizaret mulierem, præsertim cum hæc pie magis quam malitiose fieri videretur, a quo etiam amplius amari Deum quam a muliere, quis non consentiat? Quomodo enim illa tunc Deum vere dilexerit, quem sibi in dolo fuisse locutum crediderit, cum serpentis acquieverit consilio?

X.

Quod autem nomine Patris divina potentia, nomine vero Filii seu Verbi divina sapientia, nomine Spiritus sancti ipsa Dei benignitas seu charitas specialiter exprimat, nec nos auctoritas nec ratio subterfugit. Potentiam quidem nomine Patris specialiter exprimi, ex multis colligitur testimoniis. Unde Maximus episcopus in expositione symboli quod dicitur apostolorum, quæ legitur in quinta Quadragesimæ Dominica his verbis insinuat (24^a): *Credis in Deum*, inquit, *Patrem omnipotentem? In Deo natura innascibilis, in Patre Unigeniti veritas, in omnipotente plenitudo virtutis ostenditur. Est namque per ingentiam deitatem omnipotens; et per omnipotentiam Pater*. Innascibilem hoc loco, increatum dicitur ingentiam deitatem Patris appellat, hoc est eum solum ex tribus personis ingentium esse profitetur,

(24^a) Patrol., tom. LVII, col. 433.

cum videlicet ut jam supra meminimus, solus ipse non sit ab alio. Cæteræ vero personæ ab ipso sunt. Quod vero dicitur ipse Pater per ingentiam deitatem esse omnipotens, hoc est per hoc quod cum sit Deus, insuper ut dictum est, ipse solus sit ingentium, et rursus per omnipotentiam Pater, aperte innuitur, quod sic ut ingentium esse proprium est Dei Patris, ita et ad proprietatem ejus specialiter divinam potentiam pertinere, licet unaquæque aliarum personarum, cum sit ejusdem cum Patre substantiæ, ejusdem sit penitus potentiæ. Juxta proprietates quippe trium personarum, quædam specialiter ac tanquam proprie de aliqua earum dici vel accipi solent, quæ tamen juxta earum naturam, unionem singulis inesse non ambigimus, ut sapientia Filio, charitas Spiritu sancto specialiter attribuitur, cum tamen tam Pater, quam Spiritus sanctus, seu etiam tota Trinitas sapientia sit, et similiter tam Pater ipse, quam Filius charitas dici possit. Sic etiam juxta personarum proprietates, quædam opera specialiter alicui personæ attribuuntur, quamvis indivisa totius Trinitatis opera prædicentur, et quidquid ab una earum sit, a singulis fieri constat.

Soli quippe Filio carnis susceptio assignatur, et ex aqua et Spiritu tantum, non ex aqua etiam ex Patre vel Filio regenerari dicuntur, cum tamen in istis totius operatio Trinitatis adfuerit. Sic et juxta ipsam Patris proprietatem specialiter ei et maxime quæ ad potentiam pertinent assignari solent, cum ex ipsius, ut dictum est, nomine, divina specialiter potentia designetur, et eo ipso quod solus ipse ingentium dicitur, hoc est a seipso, non ab alio, existens; quædam ei secundum substantiæ modum propria maneat potentia, ut cum videlicet ipse Pater omnia facere possit quæ Filius et Spiritus sanctus, hoc insuper habeat, ut a se ipso solus ipse queat existere, nec necesse habeat ab alio esse. Non minus tamen aut Filium aut Spiritum sanctum omnipotentem prædicamus quam Patrem. Ut enim beatus meminit Augustinus, non propter aliud omnipotens dicitur Deus, nisi quia quidquid vult potest efficere, ut non scilicet in aliquo efficiendo ulum ejus voluntati impedimentum obsistat. Ideo autem trium personarum indivisa opera, id est communia dicuntur, quod quidquid potentia geritur, id sapientia moderatur, et bonitate conditur. Unde et merito in his quæ facere Deum exoramus, commemorationem facimus Trinitatis dicentes: *In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis*, vel, *In nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti*, ut sicut trium personarum est indivisa operatio, ita et eorum sit inseparabilis invocatio: atque hoc modo cum fides ipsa postulati beneficii astruatur, tamen ipsa operis divini efficaciam commendetur. Facile enim creditur facturus esse bonum quod rogatur, qui et facere id sicut voluerit, potest, et benignissimus esse cognoscitur. Nominem vero Patris, ut dictum est,

omnipotentia Dei, nomine Spiritus, summa ejus benignitas commemoratur. Cum autem et sapientiæ divinæ commemoratio additur, quæ scilicet nomine Filii exprimitur, per quam in omnibus quæ efficit arodum tenere noverit, egregius effectus ostenditur qui ab eo proveniat, qui omnia quæ velit facere queat, et in omnibus faciendis modum sciat servare, et optime cuncta velit fieri. At vero cum unaquæque trium personarum inde omnipotens dicatur, quod quidquid earum quæcunque velit efficere possit complere, non tamen necesse est eodem modo se penitus habere unam quo alteram, cum in suis proprietatibus diversæ sint. Solus quippe Pater potest esse Pater sive ingenitus, et solus Filius genitus, sicut et solus Spiritus sanctus procedens. Quidquid itaque una persona facere potest, et alia potest, et ideo unaquæque omnipotens dicitur; sed non quidquid una esse potest, vel cujus modo una esse potest, necesse est alteram esse. Hoc autem teste Hieronymo plus habere Pater a Filio invenitur, quod solus a seipso est; Filius vero a se non est, sed a Patre tanquam genitus. Sic quippe ait Niceni concilii exponendo fidem, symbolum: *Absit ergo in Filio Dei aliud plus minusve, aut in loco aut in tempore, aut in potentia, aut in scientia, aut in æqualitate, aut in subjectione, cum dicitur hoc ut divinitati ejus ascribatur, non carni! Si enim plus minusve aliud invenitur, excepto hoc quod genuit Pater Filium, et excepto hoc quod Filius non ex semetipso natus est, sed de Patre natus est, proprie aut invidens aut impotens Pater, insuper etiam temporalis agnoscitur.*

Ex his quidem verbis Hieronymi, cum profitetur nil plus in Patre quam in Filio, vel minus in Filio quam in Patre reperiri, excepto quod Filius a seipso non est, sicut et Pater profecto, videtur juxta naturam vel modum existentiam, non operationis, hanc quasi propriam Patri ascribere potentiam, quod solus ipse per se subsistere queat, vel a seipso existere habeat: hoc est non ab alio, cæteras vero duas in Trinitate personas ab ipso necesse sit esse, nec per se habeant subsistere. Cui et illud beati consonat Ambrosii, qui in Epistola Pauli ad Ephesios, ubi scriptum est: *Unus Deus et Pater omnium, qui super omnes*, etc. (Ephes. iv, 6): *Si itaque potentiam tam ad naturam subsistendi, quam ad efficaciam operationis referamus, inveniemus ad proprietatem personæ Patris proprie vel specialiter omnipotentiam attingere, qui non solum cum cæteris duabus personis Deus omnia efficere potest, verum etiam ipse solus a se non ab alio existere habet, et sicut ex se habet existere, ita etiam ex se habet posse.* Cæteræ vero personæ sicut ab ipso habent esse, ita et ab ipso habent posse quod volunt efficere, unde et per semetipsum Filius dicit: *Non possum ego a meipso facere quidquam* (Joan. v, 30); et alibi: *Et a meipso facio nil* (Joan. viii, 28), vel, *a meipso non loquor* (Joan. xiv, 10). Cum itaque de Patre Maximus dixerit quod per ingenitam deitatem sit omni-

A potens, id est per hoc quod cum sit Deus, sit etiam ingenitus, illa quoque propria Patris potentia qua solus ipse a se non ab alio subsistit, unde solus ipse ingenitus dicitur, in omnipotentia comprehenditur, et sic eum intellexit omnipotentem, ut quidquid ad potentiam attinet, non solum quantum ad operationis effectum, verum etiam quantum ad subsistendi modum, ei tanquam propriam attribuerit, ut tale sit scilicet quod dixerit per ingenitam deitatem omnipotens, ac si aperte diceret: Per hoc quod Deus est et ingenitus, eum utroque modo, ut diximus, proprie omnipotentem esse. Sic et cum statim subjunxerit, et per omnipotentiam Pater, tale est ac si hanc quam intellexerit omnipotentiam ipsum proprie habere fateamur. Fortasse autem et in hoc B diligentius accipi potest per omnipotentiam Pater, ac si dicamus eum per omnipotentiam, quæ ei, ut dictum est, specialiter tribuitur, de ipso Sapientiam suam tanquam Filium generare, cum ipsa scilicet divina Sapientia aliquid sit de divina omnipotentia, cum sit ipsa quoque aliqua potentia. Sapientiam namque dicimus potentiam discernendi, sive a deceptione sive a fallacia providendi, ne in aliquo decipi possit, vel aliud eum latere queat.

Est itaque divina sapientia quædam divina potentia, per quam videlicet Deus cuncta perfecte discernere atque cognoscere habet, ne in aliquo errare per insipientiam possit, secundum quod scilicet Verbum ipsum Dei de ipsa Patris substantia esse dicitur, quod est Filium ex Patre genitum esse, sicut postmodum ipso annuente plenius disseremus, cum ad hujus scilicet generationis modum expouendum ventum fuerit. Nunc vero præsentis est operæ auctoritates inducere, quibus vocabulo Patris divinam maxime astruamus potentiam exprimi. Quod si etiam tam evangelica quam apostolica discutiamus dicta, intelligimus, juxta ipsius locutionis proprietatem, ea quæ ad potentiam pertinent, Patri specialiter ascribi, ut hic quoque aperte colligi possit vocabulo Patris ipsam specialiter omnipotentiam designari. Ait quippe Filius: *Quæ Pater posuit in sua potestate* (Act. i, 7), non quæ ipse Filius vel Spiritus sanctus, licet eadem sit trium personarum potestas. Et alibi, *sicut disposuit*, inquit, *mihi Pater* (Luc. xxii, 29). Qui etiam videlicet Filius quoties humanitas ejus open unitæ sibi divinitatis implorat, aut quæcunque ei preces fundit, solo Patris utitur vocabulo, ipsam scilicet commemorando potentiam qua potens est efficere quod rogatur, veluti cum dicit: *Pater sancte, serva eos* (Joan. xvii, 11). *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum* (Luc. xxiii, 46), et similia quæ ad orationem pertinent. Quod et adhuc maxime nos ecclesiasticus observat, ut in illis specialibus orationibus quæ in celebrationibus missarum ad altare fiunt; quæ scilicet orationes ad solum Patrem locutionem dirigentes intendunt. Sed et cum ait Apostolus Christum surrexisse a mortuis per gloriam Dei Patris (Rom. vi, 4), id est per virtutem divinæ potentiam, vel Patrem

eum a mortuis suscitasse, et vivificaturum esse corpora nostra, vel ab eo Filium, vel Spiritum sanctum missum esse, vel ei Filium obedisse, quasi proprie vel specialiter Patri tribuit, quæ ad potentiam pertinere videntur, ut ex his quoque insinuetur maxime ad personam Patris, juxta ejus, ut dictum est, proprietatem, ea quæ potentiæ sunt ascribenda esse, sicut Filio ea quæ ad animi rationem vel sapientiam pertinent, sicut est judicare quod discretionis est. Unde scriptum est : *Pater, omne iudicium dedit Filio*, quia potentia cedit sapientiæ in discussione iudicii, ubi æquitas magis examinanda est, quam vis potentiæ exercenda. Quod autem supponitur, quia Filius hominis est, ex quo divinum maxime pendeat iudicium, declarat secundum quod ipse Filius protestatus est : *Si non venissem et locutus eis fuisset, peccatum non haberent. Nunc autem excusationem nullam habent de peccato* (Joan. xv, 22). Ac si dicatur ex hoc maximam impios condemnationem juste incurrere, quia tanto divino beneficio ingrati inexcusabiles exstiterunt, missum etiam a Patre Filium respuentes.

Ad hoc etiam illa inscriptio psalmi noni pertinet quæ ait : *Pro occultis filii*, scilicet iudiciis, de quibus in eodem psalmo subiunctum est : *Cognoscetur Dominus iudicia faciens* (Psal. ix, 17), et alibi, *Judicia tua abyssus multa* (Psal. xxxv, 7). Quia videlicet, sicut dictum est, sapientiæ est judicare, id est quod ex justitia cuique debeatur, cognoscere. Christum autem Dei sapientiam et Dei virtutem Apostolus nominat (I Cor. i, 24). Sapientiam quidem per quam omnia ad integrum novit, virtutem vero, per quam omnium bonorum efficaciam complet, secundum quod scriptum est : *Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. i, 3); et alibi : *Omnia in sapientia fecisti* (Psal. ciii, 24). Unde et dextera sive manus Patris appellatus est, per quam Pater omnia operatus est. Qui etiam bene mens Patris, sive ratio, sive Angelus consilii dictus est, quia omnia in hac sapientia rationabiliter Pater disponit, sive creando mundum, sive reparando eundem post lapsus; et in hoc Pater verum consilium nostræ ignorantia dedit, cum eo incarnato nos visitaverit. Sed et quando hominibus apparere ad aliquid docendum Deus legitur, Filio id magis quam alteri personæ tribuitur, eo quod docere ad sapientiam necesse pertineat. Sive ergo ad aliud docendum antiquis temporibus in angelo vel in aliqua specie corporali Deus apparuerit, sive tempore gratiæ per hominem assumptum se mundo visibilem exhibuerit, Filio id proprie aut specialiter propter suppositam causam ascribitur. Per ipsum enim Deus nos erudiens tanquam Verbo suo nos instruit, quoties de plenitudine ipsa sapientiæ suæ nobis aliud impartit, sicut scriptum est : *Et de plenitudine ejus omnes accepimus* (Joan. i, 16)

XI.

Logos itaque Filius Dei cum dicitur, id est Verbum, secundum illam significationem sumitur, se-

condum quam λόγος apud Græcos ipsum etiam mentis conceptum seu rationem mentis significat, non vocis prolationem. Unde Boetius in Categoriis Aristotelis, lib. secundo, quoniam Græca oratione λόγος dicitur etiam animi cogitatio, et intra se ratiocinatio, λόγος quoque et oratio, ne quis Aristotelem, cum diceret λογόν, id est rationem quantitatem esse, de eo putaret dicere quem quisque λογόν in cogitatione disponderet, addidit, quæ fit cum voce. Hinc et beatus meminit Augustinus lib. Quæstionum octuagesimo tertio, cap. 44. *In principio*, inquit, *erat Verbum* (Joan. i, 1), quod λόγος Græce dicitur, Latine autem orationem et Verbum significat. Sed hoc loco melius Verbum interpretatur, ut significetur non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam quæ per Verbum facta sunt. Ratio vero etsi nihil per eam fiat, necesse ratio dicitur. Idem in lib. contra quinque hæreses. *In principio erat Verbum*, melius Græci λογόν dicunt. Δόγος quippe verbum significat et rationem. De quo quidem Verbo Dei scilicet intelligibili, quod ut dictum est, sapientia intelligitur, beatus quoque Gregorius in homelia evangeliorum septima ita loquitur, distinguens scilicet ipsum intelligibile Verbum a verbo audibili, quod est vox. *Scitis*, inquit, *quia Unigenitus Verbum Patris vocatur, Joanne attestante qui ait, « in principio erat Verbum. » Ex ipsa nostra locutione cognoscitis quia prius vox sonat ut Verbum postmodum possit audiri, Joannes ergo vocem esse asserit, quia Verbum præcedit*. Idem in homilia 23 De Joanne Baptista : *« Ego vox clamantis in deserto. » Ideo*, inquit, *vox a propheta vocatus est, quia Verbum præibat*. Quod est dicere : Sicut verbum audibile in auditore præcedit intelligibile, quia videlicet prius vox sonat, ut postmodum ex ea intellectus concipiatur : ita Joannis prædicatio anteibat, adventum Domini nuntiando. Verbum itaque dicit conceptum mentis, et quamdam intelligentiæ locutionem, quæ in mente formatur, ad cujus similitudinem Unigenitus Verbum Dei, et quasi quædam ejus intellectualis ac perpetua locutio, in cujus providentia omnium ab æterno præfixa consistit ordinatio atque operatio. Unde et Moyses cum in diversis rerum creationibus faciendis præmittat, *Dixit Deus* (Gen. i, 3), et ad dictum statim adjungat effectum dicens : *Et factum est ita* (ibid., 7), cuncta Deum condidisse in verbo, hoc est in sapientia sua ostendit, id est omnia rationabiliter. De quo etiam Psalmista ait : *Dixit et facta sunt* (Psal. xxxii, 9), id est ratione cuncta condidit, sive ordinavit. Qui etiam hoc Verbum alibi apertius demonstrans, non esse verbum audibile, et transitorium, sed intelligibile et permanens, ait : *Qui fecit celos in intellectu* (Psal. cxxxv, 5), hoc est ad modum illum quo eos primum ordinaverat in verbo mentis, id est in conspectu suæ perpetuæ omnia providentis intelligentiæ. Hanc autem intellectualem Dei locutionem, id est æternam suæ sapientiæ ordinationem Augustinus De Civitate

Dei lib. xvi, cap. 6 describens : *Dei, inquit, ante factum suum, locutio sui ipsius facti est incommutabilis ratio, quæ non habet sonum strepentem atque transeuntem, sed vim sempiternæ manentem, et temporaliter operantem.*

XII.

Quemadmodum vero quæ ad potentiam pertinent Patri, quæ ad sapientiam Filio specialiter tribuuntur, ita quæ ad operationem divinæ gratiæ attinent ac divinæ charitatis bonitatem, Spiritui sancto ascribuntur, sicut est remissio peccatorum, et quorumcunque donorum distributio, ex sola bonitate ejus, non vero ex meritis nostris proveniens, qualis est regeneratio in baptismo ad dimittenda peccata ; confirmatio per impositionem manus episcopi, ad dandam armaturam virtutum, quibus scilicet virtutibus post remissionem peccatorum perceptam resistere valeamus inimico tunc vehementius insurgenti. Sic et cætera sacramenta quæ in Ecclesia conficiuntur, ex bonitate Dei spiritui tribuenda sunt, ut ex hoc patenter innuat ipsam divinæ bonitatis affectum, atque divinæ gratiæ dulcedinem Spiritus sancti vocabulo exprimi. Spiritu quippe oris nostri, id est anhelitu maxime affectus animi patefunt, cum videlicet aut præ amore suspiramus, aut præ laboris aut doloris angustia gemimus. Unde in hoc loco Spiritus sanctus pro affectu bene ponitur, juxta illud Sapientiæ : *Benignus est spiritus sapientiæ, etc. (Sap. 1, 6.)* Atque illud Psalmistæ : *Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam, etc. (Psal. cxlii, 10.)* Unde et Apostolus, *Deus charitas est*; quia teste Gregorio, Spiritus ipse amor est. De quo etiam Augustinus in primo super Genesim, eo loco quo scriptum est : *Spiritus ferebatur super aquas, ita meminit Egenus atque indigens amor ita diligit, ut rebus quas diligit subjiciatur. Propterea cum memoraretur Spiritus Domini in quo sancta ejus benevolentia dilectioque intelligatur, superferri dictus est, ne faciendo opera sua per diligentis necessitatem, potius quam per abundantiam beneficentiæ Deus amare putetur.* Idem in xiv, De Trinit. : *Denique si in nobis Dei nil est majus charitate, et nullum est majus donum Dei quam Spiritus sanctus ; quid consequentius quam quod ipse sit charitas quæ dicitur Deus et ex Deo ? Quod si charitas qua diligit Pater Filium, et Patrem diligit Filius ineffabiliter communionem amborum demonstrat, quid convenientius quam ut ille proprie dicatur charitas quæ spiritus est communis amborum ?* Idem supra, lib. v : *Spiritus sanctus secundum id quod dictum est, quia Deus spiritus est ; potest quidem universaliter dici, quia et Pater Spiritus, et Filius spiritus, et Pater sanctus, et Filius sanctus.* Et post pauca : *Spiritus sanctus quædam Patris Filiique communio est, et ideo fortasse sic appellatur, quia Patri et Filio potest eadem appellatio convenire. Ut ergo ex homine quod utrisque convenit, utrisque communio significetur, vocatur donum amborum*

Spiritus sanctus. Idem in xv : Multis exemplis dici possunt multarum rerum vocabula et universaliter poni, et proprie quibusdam rebus adhiberi. Hoc ideo dixi, ne quisquam propterea nos inconvenienter existimet charitatem appellare Spiritum sanctum, quia et Deus Pater, et Deus Filius, possunt charitas appellari.

Clarum itaque, ex supra positis arbitror testimoniis, divinam, ut diximus, potentiam vocabulo Patris exprimi, divinam sapientiam Filium intelligi, ac divinæ gratiæ bonitatem Spiritum sanctum appellari. Tale itaque est dicere Domini potestatem, ac si dicamus divinam potentiam, ex qua divina genita est sapientia. Tale est dicere Deum Filium quasi diceremus divinam sapientiam ex divina genitam potentia. Spiritum vero sanctum cum dicimus, tale est ac si commemoremus divinæ bonitatis charitatem ex Patre et Filio pariter procedentem. Modum vero hujus generationis seu processionis, prout Dominus dederit, in sequentibus exponemus. Nunc autem ad nostræ fidei assertionem adversus universos Christianæ fidei derisores, tam Judæos scilicet quam gentiles, ex scriptis eorum testimonia inducere libet, quibus hanc Trinitatis distinctionem omnibus annuntiatam esse intelligant, quam quidem divina inspiratio et per prophetas Judæis, et per philosophos gentibus dignata est revelare, ut utrumque populum ad cultum unius Dei ipsa summi boni perfectio agnita invitaret, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, et facilius hæc fides Trinitatis tempore gratiæ susciperetur ab utroque populo, cum eam a doctoribus quoque antiquis viderent esse traditam.

XIII.

Primum ipsa legis exordia occurrant, ubi legislator Moyses fidem Catholicam de unitate pariter et Trinitate tanquam omnium bonorum fundamentum anteponit. Cum enim dicitur : *In principio creavit Deus cælum et terram.* Pro eo quod apud nos dicitur Deus, Hebraica veritas habet, *Eloim*, quod est plurale hujus singularis, quod est *El*. Quare ergo non dictum est *El*, quod est Deus, sed *Eloim*, quod apud Hebræos *dii* sive *judices* interpretatur, nisi hoc ad multitudinem personarum accommodetur, ut videlicet eo modo insinuetur pluralitas in Deo, quomodo et Trinitas ; et quodammodo multiplex dicatur Deus quomodo et trinus, non secundum quamdam substantiæ diversitatem, sed secundum personarum proprietates ? Ut videlicet tale sit quod dictum est *Eloim*, ac si diceretur, non res multæ, sed personæ multæ, quarum unaquæque sit Deus, alioquin plures etiam dicerent deos, cum unus sit tantum. Nam et ibidem de unitate substantiæ demonstranda caute provisum est, cum dicitur *Creavit*, non creaverunt, servata singularitate numeri in verbo secundum unitatem substantiæ per subjectum nomen intelligentiæ, quamvis scilicet istud nomen secundum formam vocis et terminacionem declinationis sit pluralis numeri, sicut e contrario cum dici-

tur : *Turba ruunt*, ad nomen singularis numeri plurale verbum applicatur, juxta intelligentiam scilicet pluralitatis rerum per subjectum nomen intelligentiæ. Tale est ergo *Eloim creavit*, ac si diceretur, Trinitas personarum divinarum creavit, id est cooperata est. Ubi et statim in sequentibus distinctionem personarum annectit : quasi ad determinandum quod ad hanc denotandam, *Eloim* pluraliter dixerat. Spiritus quidem sancti æternitas patenter ostenditur, cum dicitur : *Spiritus Domini ferebatur super aquas* (*Gen. 1, 2*). Verbum vero, id est Filius, simul et patenter insinuat, cum dicitur : *Dixit Deus : Fiat* (*ibid.*, 3), hoc est in dicto suo, seu Verbo, id est in cœterna Sapientia sua Pater ordinavit faciendam. Non enim de corporali locutione hoc accipi potest. In eo quoque quod scriptum est : *Et vidit Deus quod esset bonum* (*ibid.*, 10). Bonitas Dei quam Spiritum sanctum dicimus, insinuat, sicut in eo quod dicitur : *Dixit Deus*, intelligitur Verbum et Pater. Tale est enim quod dicitur : *Vidit Deus quod esset bonum*, ac si dicatur intelligendo quia opus quod fecerat bonum esset, amavit illud, eo ipso quod bonum erat. Ex quo et ipse bonus esse liquido monstratur. Quid etiam apertius ad documentum Trinitatis esse potest, quam illud quod postea in creatione hominis subjungitur, dicente Domino : *Faciamus hominem ?* etc. Quid enim pluraliter dictum est : *Faciamus*, nisi ut cooperatio totius Trinitatis exprimat? Quippe quos cohortaretur Deus ad creandum hominem, aut ad se in aliquo juvandum, cum ipse solus creaturus sit? Scriptum namque est : *Quis adjuvit Spiritum Domini ? aut quis consiliarius ejus fuit ? Cum quo iniit consilium*, etc. (*Isa. xl, 13*.)

Bene autem ad imaginem, et similitudinem Trinitatis, hoc est ad expressam similitudinem quamdam trium personarum, homo fieri dicitur, qui et Patrem per potestatem, quam in cæteras creaturas accepit, imitatur; et Filium per rationem, et Spiritum per innocentiam benignitatem, quam postmodum per culpam amisit. Ad hanc quoque pluralitatem divinarum personarum illud attinere videtur quod in sequentibus per serpentem dictum est : *Eritis sicut dii* (*Gen. iii, 5*), quod, ut superius dictum est, in Hebraico sonat *eloim*, id est divinæ personæ potius quam dii diversi, nec non et illa Dominica increpato : *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est* (*Gen. iii, 22*); et rursus istud quod Dominus ait : *Descendamus et confundamus linguam eorum* (*Gen. xi, 7*), cum hoc solus Deus compleverit. Unde et subditur : *Atque ita divisit eos* (*ibid.*, 8). Nunc autem post legem, ad prophetas transeamus.

Ait itaque maximus prophetarum et regum David, qui suam cæteris intelligentiam præferens dicit : *Super omnes docentes me intellexi* (*Psal. cxviii, 99*). Et : *Super senes intellexi* (*ibid.*, 100). Ait, inquam, distinctionem Trinitatis patenter insinuans : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus*

A *omnis virtus eorum* (*Psal. xxxii, 6*). Qui et alibi unitatem pariter cum Trinitate insinuat dicens : *Benedicat nos Deus, Deus noster; benedicat nos Deus, et metuant eum omnes fines terræ* (*Psal. lxxvi, 8*). Trina quippe confessio Dei, Trinitatem exprimit personarum, Patris scilicet, et Filii, et Spiritus sancti. Bene autem Filium Dei designans addidit, *noster*, quasi eum participem nostræ naturæ, et a Patre nobis esse datum ostendens, cum per Incarnationem Verbi divina nos sapientia illuminavit. De quo etiam Verbo Apostolus ait : *Proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (*Rom. viii, 32*). Unitatem vero divinæ substantiæ Psalmista in eodem aperit, cum post ternam divini nominis prolationem, unum tantummodo Deum in tribus personis intelligens, non conjunxit eos pluraliter, sed singulariter. Hinc et illud consonat *B* *Isaïæ* quod dicit se vidisse Seraphin et audisse clamantiam : *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus sabaoth* (*Isa. vi, 3*). Recte autem vocabulo Domini usus est propheta ad potentiam designandam, quia dominorum est præesse. Quæ videlicet potentia plerumque etiam hoc nomine Deus assignatur. Eo videlicet quod *Θεός* Græce, id est Deus, teste Isidoro, timor interpretatur, et potestas quælibet timor est subjectorum. Quod autem Verbum Dei, ipsa Sapientia ejus sit intelligendum, aperte in Ecclesiastico monstratur his verbis : *Omnis sapientia a Domino Deo est, et cum illo fuit semper et est ante ævum. Sapientiam Dei præcedentem omnia quis investigavit? Prior omnium creata est sapientia, et intellectus prudentiæ ab ævo, fons sapientiæ verbum Dei in excelsis*, etc. (*Ecclesi. i, 1 et seq.*) David quoque æternam Filii generationem ex Patre Deo aperte insinuat, ubi personam Filii introducit loquentis sic : *Domini dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam* (*Psal. ii, 7, 8*). Tale est autem quod ait : *Ego hodie genui te*, ac si diceret. Æterna lux ex ipsa mea substantia es; nam quia in æternitate, nihil præteritum aut futurum, sed tantummodo præsens, idcirco adverbio temporis præsentis, pro æternitate est usus dicendo, *hodie*, pro æternaliter. Bene autem ad *hodie* addidit *genui*, quasi præsens præteritum, ut videlicet ipsam generationem per *hodie* præsentem, semper, per *genui*, perfectam esse indicaret, nunquam scilicet aut cessare, aut inceptam esse. Quippe quæ præterita sunt, jam completa sunt et perfecta, ideoque præteritum quasi pro perfectione posuit, ostendens scilicet Filium ex Patre semper generari et semper genitum esse.

C Qui et alibi apertius æternitatem Filii protestatur dicens : *Permanebit cum sole et ante lunam, in generatione et generationem* (*Psal. vii, 5*); et rursus : *Tecum principium* (*Psal. cix, 3*). De hac etiam ineffabili et æterna generatione, sive etiam temporali, quarum utraque mirabilis est, *Isaias* admirans ait : *Generationem ejus quis enarrabit ?* (*Isa. liiii, 8*.) Ac si aperte diceret : Non est hoc disse-

re humani ingenii, sed solius Dei, cujus tamen spiritus in his fidelibus quos vult loquitur, ipso attestante qui ait : *Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x, 20). Hieronymus etiam super Ecclesiastem eo loco quo dicitur : *Quis scit spiritus filiorum hominum si ascendat sursum, et spiritus pecoris descendat deorsum in terra?* (Eccle. iii, 21) illud quod dictum est : *Generationem ejus quis enarrabit?* ad exemplum difficilis non impossibilis trahit dicens : *Adjiciendo, « quis, » difficultatem rei voluit demonstrare. Pronomen enim, quis, in Scripturis sanctis, non pro impossibili, sed pro difficili semper accipitur, ut ibi : « Generationem ejus quis enarrabit? »* (Isa. liii, 3) id est Christi, etc. Hæc etiam sapientiæ coæternitas cum Patre plane in Proverbiis monstratur his verbis : *Ego sapientia habito in consilio. Dominus possedit me in initio viarum suarum antequam quidquam faceret ab initio. Ab æterno ordinata sum, antequam terra fieret. Necdum erant abyssi, et ego jam concepta eram; necdum fontes, necdum montes. Ante colles ego parturiebar. Adhuc terram non fecerat, et cardines orbis terræ. Quando præparabat cælos aderam, quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens, et delectabar per singulos dies ludens coram eo omni tempore* (Prov. viii, 12 et seq.). Quid enim apertius ad æternam generationem Verbi quam id quod ipsa sapientia perhibet se ante constitutionem mundi conceptam esse et parturiri, et se cum Patre æternaliter permanentem semper ludere coram eo? Quippe quod conceptum parturitur, utique in ipso est a quo generatur, et sapientiæ in ipsa substantia sive in essentia potentiæ est, cum ipsa scilicet quædam sit potentia, sicut posterius ostendemus. Tale est ergo sapientiam conceptam parturiri a Deo, ac si dictum sit ipsam sapientiam ex ipsa Patris substantia, ex qua est, gigni. Tale est sapientiam ludere coram Patre, et cum ipso cuncta componere, ac si dixerit ipsam divinam potentiam omnia in sapientia pro bonitatis suæ arbitrio disponere, ut in ipso ludo ipsum honitatis effectum intelligamus, de quo scriptum est : *Spiritu oris ejus, omnis virtus eorum* (Psal. xxxii, 6). Quod autem ait, Sapientiam soram Deo Patre semper assistere, tale est omnipotentiam ipsam nil efficere, nisi præeunte ratione et ducatu sapientiæ. Item, in eisdem Proverbiis de Filio Dei et ineffabili nomine ipsius quoque Filii manifestissime scripsit, quasi inducens personam admirabilis cujusdam prophetæ, hanc inenarrabilem generationem prophetantis atque admirantis. Dicit quippe sic : *Visio quam locutus est vir cum quo est Deus, et quæ Deo secum morante confortatus, ait : Quis suscitavit omnes terminos terræ? quod nomen ejus, aut quod nomen filii ejus?* (Prov. xxx, 1 et seq.) Quam firmum etiam et quam apertum fidei nostræ testimonium in Ecclesiastico occurrit, ubi quidem sapientia Dei et se primogenitam ante omnia dicit secundum divinitatis naturam, et postmo-

PATROL. CLXXVIII.

A dum creatam secundum naturæ nostræ assumptionem, cum ipsa videlicet ad imperium Patris per incarnationis habitum visitaverit Israel? Scriptum quippe est ibi : *Sapientia in multitudine electorum habebit laudem, et inter benedictos benedicetur dicens : Ex ore Altissimi prodii primogenita ante omnem creaturam, ego in cælis feci ut oriretur lumen indeficiens, et sicut nebula texi omnem terram. Ego in altissimis habito, et thronus meus in columna nubis. Gyrum cæli circuii sola, etc.* (Eccli. xxiv, 4 et seq.) Et post pauca : *Tunc præcepit et dixit mihi Creator omnium, et qui creavit me requievit in tabernaculo meo, et dixit mihi : In Jacob inhabitata, et in Israel hæreditare, et in electis meis mitte radices* (ibid., 12, 13).

B In eodem quoque libro apertissime peccatorum remissionem consistere in incarnatione divinæ sapientiæ quæ Christus est prophetat dicens, peccata David per Christum purgata esse. Ibi enim cum de laude David plura dicerentur, summa totius laudis in hoc uno collecta est quod subditur : *Christus purgavit peccata ipsius, et exaltavit in æternum cornu ejus, et dedit illi testamentum regum, et sedem gloriæ in Israel.* Micheas quoque de hac æterna Verbi generatione ex Patre, nec non et de temporali ex matre ait : *Et tu Bethlehem Ephrata, parvula es in millibus Juda, ex te egredietur qui sit dominator in Israel, et egressus ejus ab initio a diebus æternitatis* (Mich. v, 2). Dicant rebelles et increduli Judæi, de quo nascituro in Bethlehem hoc dictum sit, quod videlicet egressus ejus ab initio sit a diebus æternitatis. Æternum quippe est quod origine caret. Quod si hoc referant ad Messiam illum, scilicet maximum prophetam, ut aiunt, quem exspectant, qui tamen secundum eos homo purus erit, non etiam Deus, ostendant quis egressus ejus æternus sit, vel unde æternaliter egrediatur. Si autem dicant eum æternaliter egredi ex Bethlehem, eo quod ejus nativitas in eo loco futura ab æterno prævisa sit a Deo et prædestinata, hoc utique modo cujuslibet hominis, vel cujuslibet rei nativitas æterna est, quia videlicet ab æterno prævisa.

Discant itaque æternam generationem esse quam ex Scriptura legunt, et legendo profitentur, et profitentes non credunt. Respondeant etiam mihi cum audiunt Prophetam dicentem : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. xxxii, 6), quid per verbum Domini, quid per os ejus, et per spiritum intelligant. Unum quippe omnium aliarum rerum principium Deum constat esse. Et omne quod est, aut Deus est, et ideo æternum, aut ab æterno illo principio manet creatum. Scriptum præterea est : *In principio creavit Deus cælum et terram* (Gen. 1, 1), unde ante hoc nihil creatum esse volunt. Verbum itaque illud quod cæli firmati sunt, et ideo prius est his quos constituit, creatum non est, imo creator ipse qui Deus, quo cæli firmati sunt. Si autem hoc verbum locutionem aliquam Dei transitoriam appellant, sicut

et verbum hominis, eo videlicet quo scriptum est : *Dixit Deus, et facta sunt* (Psal. xxxii, 9), atque ita Deus quoque sicut homo modo loquatur, cum ait, *Fiat lux* (Gen. 1, 3), modo conticeat, profecto permutabilis est divinitatis æternitas, cum non semper dicat, fiat lux, etc., quæ jam condita sunt. Quid etiam opus verbo audibilifuit ante mundi constitutionem, cum nondum esset qui loqueretur, vel qui audiretur? Nunquid inane verbum non protulit, si opus verbo non fuerit, præsertim cum sola voluntas sufficeret, nec ad hæc aliquis esset, qui audito verbo iustrueretur. Quo etiam proferendo verbum emitteret, cum nullus adhuc locus creatus esset, nec aer adhuc conditus ex quo verba formantur. Quibus etiam instrumentis verba formaret, cum nec os, nec pars aliqua inesse possit ei qui omnino simplex est, et indivisibile? Omne quippe quod partibus constat, posterius est naturaliter his ex quibus constat, et quorum conventu perficitur, cum ex ipsis suum esse contrahat ex quibus est constitutum. *Omne etiam*, inquit Plato, *quod junctum est natura dissolubile est*. Quod si Spiritum Domini ventum intelligant, sicut ibi accipere volunt, *Spiritus Domini ferebatur super aquas* (Gen. 1, 2), eo, ut aiunt, quod ventus in aquis quas comovet, maxime appareat, quomodo spiritus, id est flatus Domini oris esse dicatur, cum videlicet neque os, neque aliquam partem, ut dictum est, habeat? Quomodo etiam per ventum virtus cœli consistit et terræ?

Intelligent ergo hunc esse illum spiritum Domini, cujus septiformem gratiam Isaias describens ait : *Et requiescet spiritus Domini super eum, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis*, etc. (Isa. xi, 2.) Et alibi : *Et nunc Dominus misit me et Spiritus ejus* (Isa. xlviii, 16). Et rursus : *Spiritus Domini super me, eo quod unzerit me; ad annuntiandum mansuetis misit me* (Isa. lxi, 4). De quo etiam in Sapientia dicitur : *Spiritus sanctus effugiet disciplinæ fictum; benignus est enim spiritus sapientiæ*, etc. (Sap. 1, 5.) De quo iterum cum subditur : *Et hoc quod continet omnia scientiam habet vocis* (ibid., 7), aperte ipse spiritus Deus esse perhibetur, cum omnia continere dicatur. Et iterum ad Deum loquens Sapientia dicit : *Sensum autem tuum quis scivit, nisi tu dederis sapientiam, et miseris Spiritum tuum sanctum de altissimis?* (Sap. ix, 17.) Et rursus : *O quam bonus et suavis, Domine, Spiritus tuus in nobis!* (Sap. xii, 17.)

XIV.

Hinc etiam cum ipse Spiritus sapientiæ describeretur, verus Deus plane prædicatur, cum inter cætera de eo scriptum sit in Sapientia sic : *Omnem habens virtutem, omnia prospiciens, et qui capiat omnes spiritus* (Sap. vii, 23). Quem etiam Eliud in libro Job confitetur creatorem dicens : *Spiritus Domini fecit me, et spiraculum Omnipotentis vivificavit me* (Job xxxiii, 4). Cujus et Filius ipse Dei in Evangelio æqualem sibi et Patri dignitatem ascri-

bens dicit : *Ite, docete omnes gentes*, etc. (Matth. xxviii, 19.) Nec non et Apostolus teste Augustino, cum templum Spiritus sancti nominavit, aperte eum esse Deum pronuntiat, cum solius templum Dei esse dicatur. Scriptum quippe est in Apostolo : *Nescitis quoniam templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* (I Cor. iii, 16.) Ubi aperte insinuat Deum ipsum cujus est templum, et Spiritum Dei quem inhabitare dicit idem esse. Sic et beatus Petrus in Actibus apostolorum Spiritum sanctum Deum esse profitetur dicens : *Ut quid mentitus es Spiritui sancto, Anania? non es mentitus hominibus, sed Deo* (Act. v, 4). De quo iterum Spiritu in eisdem Actibus continetur. Hoc dicit Spiritus jubens : *Separate mihi Barnabam et Paulum*, etc. (Act. xiii, 2); et rursus : *Placuit Spiritui sancto et nobis* (Act. xv, 28). Et Psalmista Spiritum Dei ubique esse tanquam incircumscripsum profitetur dicens : *Quo ibo a spiritu tuo?* (Psal. cxxxvi, 7.) Qui et statim ut ipsum spiritum Dei, quem ubique esse profitetur, idem esse cum ipso Deo ad quem loquitur, insinuet; per hoc patenter ostendit quod statim spiritum ipsum ubique esse assignat per ipsum Deum quem ubique esse astruit, dicens : *Si ascendero in cælum, tu illic es*, etc. (Psal. cxxxviii, 8.) Sed et cum Veritas ipsa perhibet, peccatum in Spiritum non esse remissibile, cum peccatum in Patrem vel in Filium remissibile dicat (Matth. xii, 32), cui aperte non insinuet Spiritum ipsum non minorem esse Patre vel Filio, et per hoc etiam ipsum Deum plenum esse sicut est Pater ipse vel Filius?

Liquet itaque ex suprapositis tam Verbum Dei quam Spiritum ejus Deum esse; sicut et ipse cujus est Verbum vel Spiritus. Intelligent igitur, ut dictum est, hoc Verbum Deum, id est Filium Dei, non transitorium verbum, non audibile, sed intellectuale, hoc est ipsam rationem sive sapientiam cœternam Deo, quam dici convenit omniscientiam sicut et dicimus omnipotentiam, unde et scriptum est : *Omnis sapientia a Domino Deo est, et cum illo fuit semper, et est ante ævum* (Eccli. i, 4). Qui etiam in libro Sapientiæ verus Dei Filius et consubstantialis monstratur, ad differentiam scilicet adoptivorum filiorum, de quibus per prædicationem ejus Deo acquisitis scriptum est : *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus* (Joan. i, 12). Sic quippe cum ejus passio in Sapientia manifeste prophetaretur, inter cætera ab impiis dictum est : *Si enim verus Dei Filius est, suscipiet illum et liberabit de manu contrariorum* (Sap. ii, 18). Hanc et aperte generationem profitetur sancta anima per Deum liberata cum in Ecclesiastico dicit : *Invocavi Dominum Patrem Domini mei, ut non derelinquat me in die tribulationis meæ* (Eccli. li, 14).

XV.

Nunc autem post testimonia prophetarum de fide sanctæ Trinitatis, libet etiam testimonia philosophorum supponere, quos ad unius Dei intelligen-

tiam cum ipsa philosophiæ ratio perduxit, quæ, juxta Apostolum : *Invisibilia ipsius Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur* (Rom. 1, 20), tum etiam ipsa continentissimæ vitæ sobrietas, quodam eis merito idipsum acquisivit : Oportebat quippe tunc etiam, ut in ipsis præsignaret Deus per aliquod abundantioris gratiæ donum quam acceptior sit ei qui sobrie vivit, et se ab illecebris hujus mundi per contemptum ejus abstrahat, quam qui voluptatibus ejus deditus, spurcitiis omnibus se immergit. Quantæ autem continentiæ vel abstinentiæ philosophi fuerint, sancti etiam doctores tradunt, qui et eorum vitam ad nostram increpationem advehunt, et pleraque ex documentis eorum moralibus, vel testimoniis fidei, ad ædificationem nostram assumunt : quod qui ignorat, legat saltem Hieronymum contra Jovinianum, et viderit quanta de eorum virtutibus et cæterorum gentilitum referat, ad impudentiam scilicet illum hæretici conderendam. Maxime autem et nos opere hoc testimoniis seu rationibus philosophorum niti convenit, in quo adversus eos præcipue agimus, qui fidem nostram philosophicis nituntur oppugnare documentis, præsertim cum nemo nisi per ea quæ recipit, arguendus sit aut convincendus ; et ille nimia confusione conteratur, qui per eadem vincitur, per quæ vincere nitebatur. Philosophos autem unum tantummodo Deum cognoscere unus ex ipsis Tullius in primo Rhetoricorum perhibet dicens : *Eos qui philosophiæ dant operam non arbitrari deos esse, ac si aperte dicat : Imo unum Deum, non deos plures.* Qui etiam qualiter Deo revelante ad ipsius divinæ Trinitatis cognitionem conscenderint, Paulus quoque Apostolus in Epistola ad Romanos patenter insinuat dicens : *Quod notum est Dei, manifestum est in illis ; Deus enim illis revelavit. Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur. Semperiterna quoque ejus virtus et divinitas, ita ut sint inexcusabiles, quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, etc.* (Rom. 1, 19 et seq.) Unde et Claudianus Præfectorio patrio de statu animæ scribens, his meminit verbis : *Et quoniam mortalium generi natura datum est, ut abstrusa fortius quærat, ut negata magis ambigat [f. ambiat], ut tardius adepta plus diligit, eo flagrantius animadvertetur veritas, quo diutius desideratur, vel laboriosius quæritur, vel tardius invenitur. Hinc factum ut philosophi quoque excellentibus ingeniis longi sæculi de veritate quærentes abusque Pythagora Italico, vel Ionico Thalete semper exstiterint, qui dissidentibus aliis, vel in parte operis aliud dignum tanta indage senserunt. Unde etiam doctor gentium non tam ignaros veri philosophos, quam cognitionis contemptores accusat, inquires : « Invisibilia Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt intel-*

cta, etc. » (25) Hinc etiam illud est Augustini De civitate Dei, lib. viii : *Homo Christianus litteris tantum ecclesiasticis eruditus cavet eos qui secundum elementa hujus mundi philosophantur. Admonetur enim apostolico præcepto : « Cavete ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem seductionem secundum elementa mundi (Coloss. 11, 8).* » Deinde ne omnes tales arbitretur, aliud audit ab eodem Apostolo de quibusdam : « Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis, etc. » Et ubi Atheniensibus loquens, cum rem magnam de Deo dixisset, et quæ a paucis posset intelligi : « Quod in illo vivimus, movemur, et sumus (Act. xvii, 28), adjecit : Sicut et vestri quidam dixerunt. Idem, in lib. De spiritu et littera : « Vita sapiens quæ fecit mundum, contemplato mundo, intelligitur. Interroga mundum et ornatum cæli, terram fructificantem herbis, et lignis, et animalibus plenam, mare quantis natantibus plenum est, aerem quantis volatilibus ; interroga omnia et vide si non omnia specie sua tanquam voce tibi respondeant : Deus nos fecit. Hæc philosophi nobiles quæsierunt, et ex arte artificem cognoverunt. Isidorus, De summo bono lib. 1, cap. 4 : Sicut laus operis in artificem retorquet laudem, ita et rerum Creator per creaturam suam laudatur, et quanto sit excellentior ex ipsa operis conditione monstratur. Item : Collaudant Deum et insensibilia per nos, dum ea considerantes Deum laudamus.

Dixerunt antiqui quia nihil sit quod non sensum habeat in Deum. Nemo itaque miretur, si ab ipsis quoque philosophis, qui tot sanctorum assertionibus ad divinitatis notitiam ipso etiam Domino revelante conscenderunt, testimonia inducamus. Licet eorum plurimi ab ipso quoque Apostolo graviter arguantur, eo quod juxta illud quod ipse ait : *Scientia inflat (I Cor. viii, 1),* ex ipsa divinæ notitiæ prærogativa superbiendo reprobi facti sunt ; non enim eos in exemplo vivendi hoc loco assumimus, sed docendi sive credendi, sicut et Salomonem frequenter. Cujus tamen sapientiæ excellentia ipsius etiam Domini testimonio omnibus præferenda, per concupiscentiam carnalesque voluptates devicta idolatriæ consensit, divino cultu derelicto, quem in Scripturis suis et docebat et prædicabat. Ad quem etiam cultum Dei magnificandum ipse jussu Dei templum ædificavit, a quo pater ejus justus inhibitus fuit. Deus autem reprobis et infidelibus nunquam maxima dona distribuit, quæ aliorum doctrinæ vel usui necessaria fore videt. Nec non et per reprobos multa miracula operatur, de quibus Veritas in Evangelio : *Multi dicunt mihi in illa die : Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo dæmonia ejecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus ? Et tunc confitebor illis quia non novi vos, discedite a me omnes qui operamini iniquitatem (Matth. vii, 22, 23).* Deus autem cum per reprobos aut miracula ostendit, aut pro-

phetas loquitur, aut quælibet magna operatur, non hoc ad utilitatem ipsorum agere quibus utitur tanquam ministris, sed potius aliorum, quos instruere per istos intendit. Qui et per indignos ministros gratiæ suæ dona non deserens, quotidie sacramenta Ecclesiæ ad invocationem sui nominis spiritualiter conficit in salutem credentium. Bene autem et per indignos sive infideles maxima Deus operatur, qui verbis asini prophetam docuit (*Num. xxii, 28*), ne si per magnos tantum magna operaretur, virtutibus meritisque hominum magis quam divinæ gratiæ hæc tribuerentur. Nequando tamen de salute omnium desperet philosophorum, aut omnium vitam existimet reprobam, qui Dominicam incarnationem præcesserunt, beatum audiat Hieronymum, Evangelium Matthæi exponentem; ait quippe sic inter cætera (26): *Ex eo quod malus servus ausus sit dicere: Metis ubi non seminasti, et congregas ubi non sparsisti (Matth. xv, 24), intelligamus etiam gentilium philosophorum bonam vitam recipere Deum, aliter habere eos qui juste et aliter eos qui injuste agunt.* Si enim supra positam ab Apostolo causam discutiamus, quia videlicet quosdam eorum post divinam quam assecuti sunt notitiam, in reprobam sensum tradi meminerit, cum in suis scilicet evanescerent cogitationibus, dicentes se esse sapientes (*Rom. i, 19 et seq.*), id est suam sapientiam proprio studio vel ingenio ascribentes, non divinæ gratiæ dono tribuentes, reperiemus eos qui præcipui habentur, omnem præcipue philosophiam divinæ tribuere gratiæ, veluti Socratem, sive Platonem. Socratem quidem, lib. viii De civitate Dei, beatus Augustinus talibus effert præconiis (27): *Socrates magister Platonis, universam philosophiam ad corrigendos componendosque mores exegisse commemoratur. Hic animum intendit ad hoc quod esset beatæ vitæ necessarium, per quam unam omnium philosophorum invigilasse ac laborasse videtur industria. Nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se in divina conari, quandoquidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas, non nisi in unius vim ac summi Dei voluntate esse credebat. Unde et non eas putabat nisi mundata mente posse comprehendere, et ideo purgandis bonis moribus vitæ censebat instandum: ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna se attolleret, naturamque incorporealem atque incommutabilem luminis, ubi causæ omnium factarum naturarum stabiliter uniuntur, intelligentiæ puritate conspiceret.* A Platone quoque in primo De republica personam Socratis et Thimæi inducente scriptum est ita: *SOCRATES. Ergo age, Thimæe, deliba cæptum, vocata, ut mos est, in auxilium divinitate. THIMÆUS. Vere, mi Socrates. Nam cum omnibus mos sit, et quasi quædam religio, qui de maximis vel minimis rebus aliquid sunt acturi, precari auxilium divinitatis, quanto nos æquius est, qui universitatis naturæ substantiæ rationem præstaturi su-*

(26) *Patrol. tom. XXVI, col. 188.*(27) *Patrol. tom. XLI, col. 226, 227.*

mus, invocare divinam opem, nisi plane sævo quædam furore atque implacabili rapiemur amentia? Ecce aperte ex his verbis Platonis asseritur morem hunc esse philosophis, ut tam in maximis quam minimis quæ agenda sunt divinum invocent auxilium, et pro summo furore atque implacabili amentia id si dimittatur apud eos haberi.

Quod itaque ait Apostolus quosdam philosophorum et gentilium sapientium, hoc quod de Deo vel cæteris intelligebant, sibi potius quam Deo ascripsisse, atque hinc excæcari meruisse, paucis potius quam multis imputandum videtur, sicut et ipsa turpitudinis pœna quam consequenter adjungit dicens: *Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ (Rom. i, 26).* Et rursum: *Masculi, inquit, in masculos turpitudinem operantes, etc. (ibid., 27).* Constat quippe philosophos maxime continentem vixisse, atque ad continentiam tam scriptis quam exemplis multas nobis exhortationes reliquisse. Sed si quis sine fide venturi eos salvari posse contradicat, quomodo id comprobare poterit, quod in eum scilicet non crediderint, quem etiam per gentilem feminam, id est Sibyllam multo fere apertius quam per omnes prophetas vaticinatum viderint? Neque enim ideo astruendum est eos Incarnationem Domini futuram non expectasse, aut non credidisse, quia hoc in scripturis eorum minime reperitur, cum nec fortasse in omnibus eorum prophetarum scriptis ipsa satis sit expressa, divino id disponente consilio, ut non quibuslibet, aut per quoslibet tantum revelaretur arcanum, cum etiam provida dispensatione septuaginta Interpretes in multis Scripturarum locis quas transferebant scriptum Dei Filium reperientes, hoc penitus præterisse ac reticuisse dicuntur, ne scandalum scilicet infidelibus auditoribus magis commoverent quam fidem astruerent. Scimus quippe philosophos cum de diis, quos populus venerabatur, diversa a cæteris sentirent, et ideo a populo in fide dissentirent, metu tamen compulsos, communia cum illis templa tenere, et cæremoniis eorum interesse, ac se pariter idololatras simulasse.

Unde Augustinus De vera religione (28): *Sapientes, inquit, quos philosophos vocant, scholas habebant dissidentes, et templa communia, non enim vel populos vel sacerdotes latebat de ipsorum natura deorum quam diversa sentirent. Omnes tamen cum sectatoribus suis diversa et adversa sentientibus ad sacra communia nullo prohibente veniebant. Sed certe illud satis quantum mihi videtur, oportet aliud eos in religione suscepisse cum populo, et aliud eodem ipso populo audiente defendisse privatim. Socrates tamen audacior cæteris fuisse perhibetur, jurando per canem quemlibet aut lapidem, et quidquid juraturo quasi ad manum occurrisset. Credo intelligebat qualiacunque opera naturæ, quæ administrante divina providentia generentur, multo quam hominum meliora, et ideo divinis honoribus digniora quam ea*

(28) *Patrol. tom. XXXIV, col. 123.*

quæ in templis colebantur. Non quod vere canis aut lapis essent colenda sapientibus, sed ut hoc modo intelligerent, quod possent tanta superstitione eversos esse homines, ut esset tam turpis demonstrandus gradus, ad quem venire si puderet, viderent quanto magis videndum esset in turpiore consistere. Similiter et illos qui mundum istum visibilem summum Deum esse opinantur, admonebat turpitudinis suæ, docens esse consequens, ut quilibet lapis tanquam summi Dei particula jure coleretur. Item (29) : Socrates cum populo simulacra venerabatur, et post ejus damnationem mortemque nemo ausus est jurare per canem, nec appellare quemcumque Jovem, sed hoc tantummodo memoriæ litterisque mandare. Quod utrum timore an aliqua cognitione fecerint, judicare non est meum. Ex his itaque verbis aperte docemur quod scholæ, id est doctrinæ philosophorum, longe in fide dissentirent a vulgo, cum quo tamen habebant templa communia, cum eos omnes a se in fide dissidere tam populus quam sacerdotes sentirent. Nec solum diversos a fide, sed adversos etiam existere. Qui cum manifeste cum populo exteriorem religionem templis : exhiberent. Stultorum scilicet, quorum infinitus est numerus (Eccle. 1, 15), multitudinem metuentes, privatim tamen, et quasi sapientiam loquentes inter perfectos, ipso etiam nonnunquam populo audiente, sectam fidei contrariam profitebantur atque defendebant. Quorum quidem Socrates maximus idololatriæ derisor, in tantum plures deos, id est idola, contemptum adduxit, ut eis canem præferre auderet, per quem ad hanc irrisionem jusjurandum susceperat, unde et antiquorum nominum gloriam ipsius abstulit idolis. Superest nunc ut proposita quoque philosophorum proferamus de fide testimonia, ut utrumque populum infidelem ex ipsis suis doctoribus confutemus, Judæos scilicet ex prophetis, gentiles ex philosophis.

XVI.

Primus autem nunc ille antiquissimus philosophorum, et magis nominis occurrat Mercurius, quem pro excellentia sua deum quoque appellaverunt. Cujus quidem testimonium de generatione Verbi Augustinus contra quinque hæreses disputans inducit; dicens (30) : *Hermes, qui Mercurius Latine dicitur, scripsit librum qui appellatur λόγος τέλειος, id est Verbum perfectum. Audiamus quid loquatur de Verbo perfectio. Dominus, inquit, et factor omnium deorum secundum fecit Dominum, hunc fecit primum, et solum et verum. Bonus autem ei visus est, et plenissimus omnium bonorum; lætatus est, et valde dilexit eum tanquam unigenitum suum.* Item, alio loco (31) : *Filius benedicti Dei atque bonæ voluntatis, cujus nomen non potest humano ore narrari.* Augustinus (32) : *Quem primo factum dixit, postea unigenitum appellavit. Quantum plenissimus sit, Joannes evangelista ait : « De plenitudine ejus omnes accepi-*

mus. Deos autem, hoc est animalia rationalia immortalia, philosophi planetas, seu etiam mundum ipsum vocare consueverunt, unde et propheta solem et lunam et cætera, militiam cœli vocat, morem gentilium secutus, qui eis tanquam rectoribus et protectoribus suis immolabant. Horum autem deorum excellentiores, juxta Platonem, summus Deus, cum de creatione hominis facienda alloquitur, quasi omnia quæ in terris deorsum fiunt a superioribus, per occultas planetarum ac siderum naturas administrantur. Ita enim dicit : *Dum deorum quæritur opifex idem paterque ego : opera siquidem mea dissolubilia natura, me tamen ita volente indissolubilia,* etc. Ad hoc et illud pertinet, quod in octavo De civit. Dei de Platonice dicitur (33) : *Omniū, inquit, animalium in quibus est anima rationalis, tripartita divisio est, in deos, homines, dæmones. Deorum sedes est in cælo, hominum in terra, in aere dæmonum.* Et Boetius super Porphyrium : *Quandocumque, inquit, supponimus Deum animali, secundum eam opinionem facimus quæ cælum stellasque atque hunc mundum totum animatum esse confirmat, quos etiam deorum nomine appellaverunt.*

Beatus vero Augustinus quod dicitur de sole et cæteris cœlestibus luminaribus, nequaquam refellere audeat, sed sibi incertum esse profiteatur utrum videlicet quidam rectores spiritus illis insint, per quos etiam vivificentur, et (quod mirabile dictu videtur) dicit etiam se ignorare, utrum hæc quoque pertineant ad societatem eorum quos nos Christiani angelos vel cœlestes spiritus dicimus. Unde in Enchiridion ita dicit (34) : *Utrum archangeli appellentur virtutes, et quid intra se distent sedes sive dominationes, sive principatus, sive potestates, dicant quæ possunt, si tamen possunt probare quod dicunt. Ego me ista ignorare profiteor. Sed nec istud certum habeo, utrum ad eandem societatem pertineant sol et luna, et cætera sidera, quamvis nonnullis lucida esse corpora non consensu vel intelligentiâ videantur.* Ne quis forte sacris eruditus litteris abhorreat Hermetis philosophi verba, quibus videlicet ait de Deo Patre, qui secundum fecerit Dominum, hoc est genuerit Filium, cum profecto Deus Filius a Deo Patre, nec factus, nec creatus, sed tantum sit genitus; sciat etiam a catholicis et sanctis doctoribus multa de eadem generatione similiter abusive prolata, cum nonnunquam Patrem auctorem Filii, vel eum procreasse, vel Filium a Patre formatum, ipsius Patris esse effectum abusive pronuntiant. Unde Hilarius De Trinitate lib. III : *Secundum Apostolum quia in Christo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Coloss. II, 9), sed incomprehensibiliter, inenarrabiliter ante omne tempus et sæcula, unigenitum ex his quæ ingenita in se erant procreavit, omne quod Deus est per charitatem atque virtutem,*

(29) Patrol. tom. XXXIV, col. 125.

(30) Patrol. tom. XLII, col. 1103.

(31) Ibid.

(32) Ibid.

(33) Patrol. tom. XLI, col. 238.

(34) Patrol. tom. XL, col. 250, 260.

nativitati ejus impartiens, ac sic ingenito, perfecto, A æternoque Patri, unigenitus, et perfectus, et æternus est Filius. Ea autem quæ ei sunt secundum corpus quod assumpsit, bonitati ejus ad salutem nostram voluntas est. Idem in XI : « Verba quæ loquor vobis, non a me loquor (Joan. XII, 49). » Nam dum non a se loquitur, auctori eum necesse esse est debere quod loquitur. Item : Ad id quod agit secundum nativitatem sibi Pater auctor est. Rursus idem in XII, de non nato Deo Patre, et nato ab eo Filio loquens ait : Neque ipsum non natum atque nasci, quia illud ab altero, hoc vero a nemine est, et aliud est sine auctore esse semper æternum, aliud quod Patri, id est auctori, est æternum. Ubi enim Pater auctor est, ibi et nativitas est ; at vero ubi auctor est æternus, ibi et nativitatis æternitas est, quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab æterno auctore æterna nativitas. Item : Quod ex æterno natum est, id si non æternum, natum jam non erit, et Pater auctor æternus. Si quid igitur ei qui ab æterno Patre natus est, ex æternitate defuerit, id ipsum auctori quidem Pater est, non est ambiguum defuisse quod gignenti est infinitum, infinitum est etiam nascenti. Item : Ex æterno nil aliud quam æternum, quod si non æternum, jam non Pater, qui generationis est auctor, æternus est. Item : Ex te natus ostenditur, ut nil aliud quam te sibi significet auctore. Idem in psalmo CXXXVII : « Tu formasti me et posuisti super me manum tuam, » utrumque significat, ut quod formavit antiquum sit, quod superposuit manum novissimum sit. Quod enim secundum naturam divinitatis formatus sit, Apostolus docet dicens : « Qui cum in forma Dei esset (Philipp. II, 6). » Quod enim in forma est, formatur. In forma, et ei pater naturæ et divinitatis est, ut referri possit ad Patrem, et formatus ab ipso sit. Augustinus Quæst. veteris et novæ legis cap. LVII : Deus Pater Deum Filium generavit, in quo ipse videtur qui nil ab eo distaret ut magnitudini suæ congruus responderet affectus. Item : Simillimum itaque Filium suum creans addidit, ex se quasi alterum se. Idem in eodem : Habuit itaque ante mundum creatæ sobolis principatum, ut Pater rerum futurus ante esse debuisset Pater proprius, hoc est proprii sui fœtus.

In Ecclesiastico etiam ipsa Dei sapientia quæ Filius ejus dicitur, tam ab ipso creata quam genita commemoratur. Sapientiam, inquit, Dei præcedentem omnia quis investigabit? Prior omnium creata est sapientia, et intellectus prudentiæ ab ævo. Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis (Eccli. I, 3-5). Et iterum : Unus est Altissimus Creator omnipotens et Dominus Deus, ipse creavit illam in Spiritu sancto, et effudit illam super omnia opera sua (ibid., 8-11). Item infra : Sapientia inter benedictos benedicetur dicens : Ego ex ore Altissimi prodii primogenita ante omnem creaturam. Gyrum cæli circuii sola, etc. (Eccli. XXIV, 4 et seq.) Et rursus : Ab initio et ante sæcula creata sum, et usque ad futurum sæculum non desinam, etc. (Ibid., 14 et seq.)

Quid itaque mirum cum in verbis quoque ecclesiasticorum ac sanctorum doctorum nonnulla tam abusive proferantur, ad generationem Verbi demonstrandam, ut Deus Pater auctor esse Filii sui, et eum procreasse, vel Filius ab eo procreatus, vel ejus dicatur effectus esse, secundum id videlicet quod ab eo est genitus potius quam creatus vel factus, et ille tantum genitor potius quam creator vel auctor. Quid, inquam, mirum si prædictus philosophus Hermes, videlicet in illis ecclesiasticis imbutus disciplinis, abusionem verborum non curaverit, dicendo scilicet fecisse, pro genuisse? Quid etiam cum secundum a Patre Filium dixerit, a verbis quoque sanctorum alienus non existit? Unde Hilarius de Trinitate in XII : Filius ex te Deo Patre Deus verus et a te genitus, post te ita confitendus ut tecum, quia æternæ originis, sive æternus auctor es. Nam dum ex te est, secundus a te est. Secundus, inquam, ex modo existendi, non ex differentia dignitatis. Hic quippe a Deo Patre quasi primo loco subsistit, cum Spiritus tanquam tertio loco ab utrisque sit. Unde et Patrem Hieronymus principalem Spiritum ad Filium nominat, opere videlicet illo suo de tribus virtutibus. Ita loquens David in psalmo tres spiritus postulat dicens : Spiritu principali confirma me (Psal. L, 14), Spiritum rectum innova in visceribus meis (ibid., 12), Spiritum sanctum tuum ne auferas a me (ibid., 13). Qui sunt isti tres spiritus? Spiritus principalis Pater est, rectus spiritus Christus est, spiritus sanctus, Spiritus sanctus est. Augustinus veteris et novæ legis cap. LVIII : Spiritum sanctum qui tertius sit a Patre, secundus autem a Christo secundum numeri ordinem; ac si diceret: Secundum ordinatam ac congruam computationis ordinationem, juxta videlicet ipsam existentiam seriem, quæ in ipsis est personis, non secundum aliquos earum dignitatis gradus. Pater quippe a nullo est, Filius a Patre solo est, Spiritus sanctus ab utrisque simul esse contrahit.

XVII.

Revolvatur et ille maximus philosophorum Plato, ejusque sequaces, qui testimonio sanctorum Patrum præ cæteris gentium philosophis fidei Christianæ accedentes, totius Trinitatis summam post prophetas patenter addiderunt, ubi videlicet mentem quam νοῦν vocant, ex Deo natam, atque ipsi cœternam esse perhibent, id est Filium, quem sapientiam Dei dicimus, ex Deo Patre æternaliter genitum, qui nec Spiritus sancti personam prætermisisset videntur, cum animam mundi esse astruxerunt tertiam a Deo νοῦν, personam. Quod vero Plato sanctæ Trinitatis fidem non solum docuerit, sed et ita esse convicerit, Claudianus Præfactorio patricio, de statu animarum scribens, his astruit verbis : Plato, inquit, procedat in medium, qui tantis equidem sæculis ante puerperium Virginis, ante incarnationem Dei, ante prædictam summæ Trinitatis in gentibus veritatem, ineffabiliter unum, tres in divinitate personas, mirabili ingenio, immutabili eloquio quæsiit, invenit, prodi-

dit : Patrem Deum, paternamque mentem actionem sive consilium, et utriusque horum amorem mutuum, unam summam æque ternam indivisam divinitatem, non solum ita credi oportere docuit, sed ita esse convincit. Quod autem Claudianus mutuum amorem adinvicem Patris et Filii dixerit, non incongrue animam mundi, id est universorum fidelium vitam, atque salutem, Plato nominavit. In quo videlicet amore Dei, quælibet anima mortua jacet. De qua quidem anima mundi ea diligenter consideremus quæ a Platone dicta sunt, a quo cæteri quoque philosophi quod de anima ipsa dixerint habuisse creduntur. Hanc itaque videlicet mundi animam, quasi tertiam a Deo, et ἑστὴν personam distinguens, prolixiori ac diligentiori descriptione prosequens, eam tam in seipsam quam in effectis suis integerrima designatione declarat, juxta quam et nos Spiritum sanctum modo secundum effecta operum suorum dicere solemus, modo secundum naturalem bonitatis ejus affectum, quem in seipso ab æterno habuit, sicut diligentius postmodum distinguemus.

Nunc autem illa Platonis verba de anima mundi diligenter excutiamus, ut in eis Spiritum sanctum integerrime designatum esse agnoscamus.

Dicit itaque Plato hanc ante mundi constitutionem factam sive genitam a Deo esse, in quo Spiritus sancti perpetuam processionem, qua ex Deo Patre est, nobis, ni fallor, insinuat. Solent quippe philosophi factum ex Deo sive genitum dicere, omne quod a Deo habet esse. Unde et Hermes superius, Filium Dei factum a Deo dixit, secundum hoc quod ab ipso habet esse tanquam æternaliter genitus, non temporaliter ab ipso factus aut creatus. Plato quoque omne quod a Deo habet esse, genitum dicit ex ipso, non tamen ideo omne quod a Deo est Filium ejus esse, velut ipsum mundum et cætera ejus opera. Ait autem sic, cum de mundo antea locutus ad animam venisset mundi : *Nec tamen, inquit, eo quod nos ad præsens loquimur, eo ordine ortum animæ Deus annuit, minoremque ac posteriorem corporibus fecit eam; neque enim docebat rem antiquiorem a postgenita regi.* Itemque : *Deus tam ab antiquitate quam virtutibus præire animam naturæ corporis jussit, dominamque eam et principali jure voluit esse circa id quod tueretur.* In quo etiam notandum est quod, dum eam præesse regimini mundi ut dominam dicit, profecto eam omni præfert creaturæ, et Deum esse astruit, quam postmodum his verbis animam mundi vocavit. Hoc dicit : *Et demum reliquias prioris concretionis, ex qua animam mundi commiscuerat, etc.*

Bene autem Spiritum sanctum animam mundi quasi vitam universitatis posuit, cum in bonitate Dei omnia quodammodo vivere habeant, et universa tanquam viva sint apud Deum, et nulla mortua, hoc est nulla inutilia, nec etiam ipsa mala, quæ optime per bonitatem ipsius disponuntur. Juxta quod tam apud evangelistas quam apud Platonicos scriptum esse meminimus : *Quod factum est in ipso*

vita erat (Joan. 1, 3, 4). Ac si diceret : Omnia temporaliter facta per ipsum, hoc est per ipsam Dei bonitatem condita, in ipsa Dei bonitate quodam modo perenniter vivebant, cum apud divinam providentiam omnia ab æterno per ejus bonitatem optime essent ordinata, ut tam bene singula procedere vellet, quantum oporteret. Hinc non incongrue illud Apostoli consonare videtur, quod perhibet philosophorum quosdam dixisse quod *in Deo vivimus, movemur et sumus* (Act. xvii, 28), ac si hanc animam mundi ipsum intelligerent Deum. Quod vero dicit Deum excogitasse tertium animæ genus, quod animam mundi dicimus, tale est ac si tertiam a Deo et ἑστὴν personam astruat esse Spiritum sanctum in illa spiritali divina substantia. Excogitare Deus dicitur, hoc est ex integro percipere unius personæ discretionem, quam nos digne cogitare, atque ab ipso Patre et Filio plene distinguere non sufficimus. Soli quippe sibi Trinitas divina vere cognita est. Tantumdem etiam videt aliud ex Deo excogitari aliquo modo, quantum illud se habere illo modo, hoc est ita veraciter esse. Deinde statim hujus tertię personæ, quam animam mundi collocat, diligentem adhibet descriptionem, cum animam ipsam ex individua, et immutabili substantia consistere perhibet, ac rursus ex individua, secundum quod scilicet seipsam anima scindere putatur per corpora. Tale quippe est quod dicit animam ex hoc et illo constare, tanquam si diceret ipsam sic tam hoc quam illud in se habere, ut ipsa animæ substantia et individua et quodammodo dividua sit. Nam et Spiritus sanctus et in seipso simplex omnino substantia est, et ex natura divinitatis omnis invariabilis atque incommutabilis in seipso perseverat. Atque idem spiritus per effecta multiplex quodammodo vocatur, et septem spiritus nonnunquam dicitur, secundum septiformis gratiæ suæ efficientiam. Unde et in laude divinæ sapientiæ spiritus et unicus, et multiplex, et discurrens, et stabilis esse describitur.

Dicit itaque philosophus animam ipsam esse ex individua semperque in suo statu perseverante substantia, itemque, alia quæ inseparabilis comes corporum per eadem corpora se scindere putatur, quia Spiritus sanctus et hujusmodi est qui ex suo statu, quem in seipso non in effectis suis habet, omnino simplex esse, atque incommutabilis : et quodammodo multiplex esse secundum effecta putatur, quod est seipsum in corpora scindere, secundum quod ipsa videlicet anima inseparabilis comes est corporum, cum hanc scilicet multiplici-tatis scissuram nullo modo quantum ad seipsam habere possit, sed, ut dictum est, quantum ad effecta suorum videlicet distributione donorum, cum etiam isti gratiam, aliam illi tribuat, et seipsum singulis non æqualiter vel eodem modo conferat, ut hinc quoque alium spiritum iste, alium ille habere dicatur. Egregie quoque putari dictum est et non esse, quia si vere ac proprie loquamur, non.

est hæc multiplicitas spiritus, sed effectorum ipsius, cum eum videlicet in hoc uno multiplicem dicamus, quia multiplicia facit : quod est effecta ejus magis esse diversa quam ipsum. Cum itaque in ipsa anima mundi individua et dividua, sive, ut dictum est, eadem et diversa concurrat substantia, addit his duobus in ipsa anima concurrentibus quamdam misturam effici ex individuo et dividuo, scilicet sive ex eodem et diverso, hoc est incommutabili et mutabili. In qua quidem, ut ita dicam, mistura Spiritus sancti proprietas distinguitur, et integre videtur expressa tam in seipso quam in effectis, ut dictum est, suis. Dicit itaque quia Deus hoc tertium substantiæ genus, ita ut dictum est, mistum, locavit medium inter utramque substantiam, individua scilicet atque dividua, quia cum sit ipse spiritus ex Deo, tanquam ab ipso procedens, utrumque eorum ab ipso habet agi a quo esse habet. Et hoc est dicere quod Deus locavit hoc ipsum animæ genus inter utraque supra dicta quasi medium horum ; hoc est mistum ex eis, ac si diceret quod ab ipso Deo a quo est ipsa anima tam hoc quam illud habet, ut videlicet et individua sit ut substantia sua et dividua secundum effecta. Quod autem dictum est, locavit, congrue dictum est juxta metaphoram locutionis qua dictum est medium quasi inter aliqua circumstantia collocandum.

Postquam autem assignavit misturam animæ ex individuo et dividuo, transit ad misturam ex eodem et diverso, dicens animam eandem eodem modo ex eodem et diverso consistere ; sicut ex individuo et dividuo consistit. *Cujus, inquit, pars idem per diversum vocetur, cum videlicet spiritus ille et idem sit in substantia cum Deo et patre, id est cum Patre et Filio, et diversum in proprietate personæ.* Possumus et eundem hoc est incommutabilem eum in se dicere, et diversum quodammodo per effecta esse, cum non solum ipse quæ diversa sunt, fecerit ; secundum quod superius dictum est ex dividua constare substantia, verum etiam ea per temporum successionem mutat, et narrat prout opportunum esse indicat, juxta illud Boetii :

Stabilisque manens dat cuncta moveri.

Et jam quidem superius eum incommutabilem esse assignaverat cum ait : *Semperque in suo statu perseverante substantia.* Sed quod variabilis per effectum et suorum mutationem esset, nondum addiderat quod nunc facit. Bene itaque dicit animam ipsam quoddam medium esse, id est mistum ex individua in se substantia, et dividua per conjunctionem corpoream, id est conjunctionem ipsius ad corpora, quando scilicet ipsa ad rem quamlibet creandam vel regendam atque disponendam se applicat, sicut animalis anima corpori suo sua impertiens beneficia, cui etiam philosophus totam vim et concordiam proportionalem numerorum tribuit, ut divinæ gratiæ bonitate universarum rerum concordiam consistere doceat. Omnis quippe ordo naturæ et concinna dispositio numerorum proportionibus investigatur atque assi-

gnatur, et omnium perfectissimum exemplar numerus occurrit, qui rebus congruit universis. Qui quidem eos non latet qui philosophiæ rimantur arcana. Hinc est etiam quod arithmetica, quæ tota circa proportionem numerorum consistit, mater et magistra cæterarum artium dicitur : quod scilicet ex dissectione numerorum, cæterarum rerum investigatio doctrinaque pendeat. Cujus etiam ut ineffabilem exprimerent benignitatis ejus dulcedinem, totam ei musicarum consonantiarum ascribunt harmoniam, qua et ipsum jugiter resonare firmamentum, et superiores mundi partes repleri perhibent. Nihil quippe est quod ita oblectet, et nimia suavitate sui alliciat animos, sicut melodia, nihil ita primum ad eos componendos vel commovendos vel pacandos, ut juxta illud primi capituli Boetianæ musicæ scirent philosophi, quod nostræ tota animæ corporisque compago musica coaptatione conjuncta sit. Adeo quidem ut iracundiam insaniamque melodia sedari, et gravissimarum infirmitatum dolores curari animadverterent atque efficerent. Quod qui ignorat, nec experimento didicit, adhuc legat dictum musicæ capitulum et inveniet quomodo Pythagoras ebrium adolescentem sub Phrygii modi sono incitatum, spondeo succinente reddidit duriores et sui compotem. *Nam cum scortum, inquit, in rivalis domo esset clausum, atque ille furens domum vellet comburere, cumque Pythagoras stellarum cursus, ut ei mos erat, nocturnus inspiceret, ubi intellexit sono Phrygii modi incitatum multis amicorum admonitionibus a facinoribus noluisse desistere, mutari modum præcepit, atque ita furentis animam adolescentis ad statum mentis pacatissimæ temperavit.*

Inveniet etiam ibidem, quod cum violenti adolescentem tibi etiam cantu, ut fit, instructi in literis pudice fores frangerent, admonuisse tibicinem ut spondeum caneret dicitur Pythagoras. Quod cum illa fecisset tarditate modorum et gravitate canentis, illorum petulantiam consedasse. Videbit iterum et quomodo Terpander atque Arion Lesbios atque Iones gravissimis morbis cantus eripere præsidio. Necnon et qualiter Ismenias Thebanus, Boetiorum pluribus, quos inficiati doloris tormenta vexabant, modis ferunt cunctas abstersisse molestias. Ubi etiam Empedocles cum ejus hospitem in vitis patrum quidam gladio furibundus invaderet inflexisse modum canendi, itaque adolescentis iracundiam temperasse. *In tantum vero, inquit Boetius, prisæ philosophiæ studiis vis musicæ artis innotuit, ut Pythagorici, cum diurnas in somno resolverent curas, quibusdam cantilenis uterentur, ut eos lenis et quietus sopor reciperet, itaque expergefacti aliis quibusdam modis stuporem somni confusionemque purgarent, id nimirum scientes quod tota nostra animæ compago corporisque musica coaptatione conjuncta sit ; nam ut sese corporis affectus habet, ita etiam pulsus cordis motibus incitantur. Quod scilicet Democritus Hypocritæ medico tradidisse fertur, cum eum quasi insanum cunctis Democriti civibus id opinan-*

tibus in custodia medendi causa viseret. Sed quorsum isthæc? Quia non potest dubitari quin nostræ animæ et corporis status eisdem quodammodo proportionibus videatur esse compositus, quibus harmonicas modulationes posterior disputatio conjungi copularique demonstrabit. Quod si parva fidelibus videantur, quæ juxta philosophos de virtute diximus harmonica, nisi et sacræ Scripturæ testimonio id confirmemus, occurrat memoriæ qualiter spiritu malo in Saul irruente, actum est prudentium virorum consilio vim harmonicæ suavitatis non ignorantium, ut vesaniæ tantæ stimulis Davidici moduli mederentur. Unde et postmodum vir Deo plenus cum ad divini cultus religionem amplificandam templum ædificare disponderet, psalmos qui decantarentur, composuit, et omnium musicorum iustrumentorum genera congregavit, ut tam vocum quam sonorum consonantiis rudem alliceret populum, per quæ antea diabolicum in reprobo rege mitigavit tormentum.

Ex quo præcipue traditur quam naturalis sit harmonica modulatio, quæ ita naturam ejus suavitate sui componere ac reparare valet, ut maligni quoque spiritus tormenta eam perurbare non queant. Legimus et quorundam sanctorum animas ne quid doloris in exitu suo paterentur, ad melodiæ dulcedinem sponte hinc egressas fuisse. Unde et in Vitis Patrum scriptum esse meminimus, quod, dum quidam frater videre vellet animam peccatoris et justi quomodo abstrahatur a corpore, et non vellet Deus contristare eum in desiderio ejus, invenit hominem peregrinum jacentem in platea ægrotum, non habentem qui ei curam adhiberet. Et cum venisset hora dormitionis ejus, conspicit frater ille Michael et Gabrielem descendentes propter animam ejus. Et sedens unus a dextris, et alius a sinistris ejus, rogabant animam ejus ut egrederetur, et non exhibat quasi nolens relinquere corpus suum. Dixit autem Gabriel ad Michael: *Assume jam animam istam ut exeamus.* Cui Michael respondit: *Jussi sumus a Domino ut sine dolore ejiciatur, ideoque non possumus cum vi avellere eam.* Exclamavit ergo Michael magna voce dicens: *Domine, quid vis de anima hac, quia non acquiescit nobis ut egrediatur?* Venit autem ei vox: *Ecce mitto David cum cythara et omnes psallentes Jerusalem, ut audiens psalmum ad vocem ipsorum egrediatur.* Cumque descendissent omnes in circuitu animæ illius cantantes hymnis, sic exsiliens anima illa sedit in manibus Michaelis, et assumpta est cum gaudio. Bene itaque philosophi, imo Dominus per eos id forsitan ignorantes, tam ipsi animæ mundi, quam superioribus firmamenti partibus nimiam ac summam modulationis suavitatem assignant, ut quanta pace, quanta fruantur concordia, quam diligentius possent exprimerent, et quam concorditer cuncta in mundo divina disponit bonitas, quam illi animam mundi, veritas Spiritum sanctum, ut dictum est, nominat. Quis etiam si diligenter attenderit, non

A animadvertet quid de cœlesti dixerint harmonia, quæ in superioribus firmamenti partibus incessanter resonat? cum cœlestes videlicet spiritus ex assidua divinæ majestatis visione, et summa invicem concordia ligentur, et in ejus quem conspiciunt laudes jugi et ineffabili exultatione illud decantent, quod, juxta Isaiam, seraphim die ac nocte conclamare non cessant: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth, etc.* (Isa. vi, 3.)

Superiores itaque cœli vel firmamenti partes, beatos hos spiritus vel eorum mansionem intelligimus, quos etiam septem planetarum nomine propter excellentiam claritatis ipsorum, quos spiritualiter divina gratia, quæ septiformis dicitur, illuminat, non incongrue designasse videntur. Qui et bene apud Isaiam seraphim, id est incendium ex hac spirituali illuminatione gratiæ in amorem Dei maxime succensa nuncupatur. Superior autem eorum mansio tam dignitate quam positione dicenda videtur, a qua hi qui superbierint in hunc caliginosum et densum aerem detrusi dicuntur: qui loci quoque positione inferior, sicut inhabitatione deterior, inferni nomine non inconvenienter accipi potest. Bene et beati spiritus illi sive superna eorum mansio firmamento comparatur, qui cæteris per superbiam cernentibus, hoc in suæ fidelitatis et humilitatis remunerationem acceperunt, ut sic in contemplatione divinæ majestatis firmarentur, ut ulterius omnino labi non queant. Unde Gregorius in Job, lib. xxvi: *Prius, inquit, cælum factum dicitur, et hoc idem post modum firmamentum vocatur, quia natura angelica, et prius subtilis est in superioribus condita, et post, ne unquam cadere potuisset, mirabilis confirmata.* Idem super Ezechielem homilia: *Creavit Deus cælum (Gen. 1, 4), quod post modum vocavit firmamentum (ibid., 8). Cælum ergo fuerunt, hi, qui primo bene sunt conditi, sed postmodum firmamentum appellati sunt, quia ne omnino jam caderent virtutem immutabilitatis acceperunt.* Illud quoque quod ait Plato, animam locatam esse a Deo in medietate mundi, eamque per omnem globum teretis orbis æqualiter porrigi, pulchre designat gratiam Dei omnibus communiter oblatam, cuncta prout salubre vel æquum est, benigne in hac magna domo sua seu templo disponere. His autem illud libri Sapientiæ aperte concinit: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum, etc.* (Sap. 1, 7.) Atque illud Psalmistæ: *Spiritu oris ejus omnis virtus eorum (Psal. xxxii, 6).* Quod vero totum mundum unum animal Plato dicit, maximam concordiam universorum operum Dei demonstrat, quasi diversorum membrorum in uno corpore animalis, quibus omnibus una præest anima singulis tota præsens, et in diversis una, et eadem operans diversa. Sic et Apostolus totius Ecclesiæ concordiam unitatemque demonstrans, eam unum corpus Christi appellat, per quosdam nexus, et compagem fidei, et charitatis, ex diversis fidelibus conjunctum, sibi ita invicem servientibus et administrantibus,

quasi diversa membra in uno corpore, ex quibus alterum alterius eget obsequio, uno omnibus spiritu præside, et diversa in diversis operante, sicut anima in diversis totius corporis membris. *Hæc enim*, inquit, *omnia operatur unus atque idem Spiritus dividens singulis prout vult (I Cor. xii, 11)*. Quam patenter similitudinem beatus Ambrosius in prima Pauli Epistola ad Corinthios ad mundani quoque corporis institutionem patenter applicavit dicens. *Multa membra cum invicem sui egeant, non discrepant in unitate naturæ, quamvis diversa sunt; quia diversitas hoc in unum concurrat, ut corporis unitas expleatur, sicut et ea quibus mundus constat, cum sint diversa non solum officiis, sed et naturis, ad unius tamen mundi proficiunt perfectionem, et ex omnibus his nascitur temperies quædam*. Huic etiam involucro, de positione scilicet animæ in medio mundi locatæ, hoc est de divina gratia omnibus communiter oblata, ipsa etiam divina facta secundum allegoriæ ministerium, manifeste concordant, cum videlicet doctrinam suam, et veræ religionis cultum propagaturus Dominus in mundo, Jerusalem, quæ in medio est terræ, elegit, quam quasi caput constituit regni sui, in qua primum ad magnificandum cultum suum ædificare sibi templum, quasi regale palatium voluit, et ibi etiam uberrimam Spiritus sancti gratiam Apostolis infudit, per quam per eos totus spiritualiter mundus vegetaretur. Unde scriptum est : *Deus autem Rex noster operatus est salutem in medio terræ (Psal. lxxiii, 12)*. Et rursus : *De Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem (Isa. ii, 3)*. Medium autem mundi, et quasi umbilicum terræ super illum Ezechielis locum, quo scriptum est : *Hæc dicit Dominus : Ista est Jerusalem in medio gentium posita, et in circuitu ejus terra (Ezech. v, 5)*. Hieronymus his asserit verbis Jerusalem in medio mundi sitam. Hic idem propheta testatur, umbilicum terræ eam esse demonstrans. Et Psalmista Domini exprimens passionem : *Operatus est*, ait, *salutem in medio terræ*. Hinc plantata est vinca, quæ *extendit palmites suos usque ad mare (Psal. lxxix, 12)*, cum hic vitis vera Christus, apostolis suis quasi palmitibus per universum orbem directis, universum mundum ubertate doctrinæ spiritualis inebriavit. De hac autem vegetatione ac vivificatione Spiritus sancti, sanctus Salyanus episcopus, ad sanctum Salonium episcopum, lib. 1 De gubernatione Dei, Pythagoricum testimonium inducit dicens :

XVIII.

Pythagorus philosophus, quem quasi magistrum suum ipsa philosophia suscepit, de natura ac beneficiis Dei disserens sic locutus est : « Animus per omnes mundi partes commeanz atque diffusus, ex quo omnia quæ nascuntur animalia vitam capiunt. » Quomodo igitur mundum negligere Deus dicitur, quem hoc ipso satis diligit, quod ipsum semper totum mundi corpus intendit ? De Salviano autem ipso Massiliensis ecclesiæ episcopo, et de libro ejus ad

Salonium episcopum, et aliis operibus ipsius, Genadius Massiliensis presbyter de illustribus viris scribens, inter illustres viros et eorum opera mentionem facit. Qui etiam post Pythagoræ testimonium, Tullium inducens Deum ipsum, quem Pythagoras animum vocat, mentem a Tullio appellari commemorat, dicens .

XIX.

Tullius quoque : Nec vero Deus ipse, inquit, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest quam mens soluta quædam et libera et segregata ab omni congregatione mortali, omnia sentiens et movens. Alibi quoque : *Nihil est, inquit, præstantius Deo, ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulli igitur naturæ obediens aut subjectus est : Omnem igitur ipse regit naturam*. Augustinus quoque lib. xii, De Civit. Dei, cap. 32, de Varrone loquens, ait : *Dicit etiam idem auctor acutissimus atque doctissimus quod hi soli et videantur animadvertisse quid esset Deus, qui crediderunt esse animam, motu ac ratione mundum gubernantem*. Mentem itaque, id est animum sive animam, Deum dixerunt, secundum quod totius mundi regimini quasi anima corpori præest. Unde et per sapientem quendam adhortantem non digne Deum excolere, nisi mente scilicet a vitiis purgata, et virtutibus adornata, pulchre in ipso suæ adhortationis et disciplinæ exordio dictum est

*Si Deus est animus nobis, ut carmina dicunt,
Hic tibi præcipue sit pura mente colendus.*

Ac si aperte Filium instruens dicat : Cum Deus sit animus, nobis hoc est vera et spiritualis vita, sicut et ipsa perhibet scriptura poetarum, velut illa Virgillii verba, quæ super hoc ipsum Macrobius inducit, sicut postmodum ostendemus, hunc præcipue, scilicet Deum, bene vivendo glorifica. Bene etiam cum animal esse Plato mundum dixerit, ipsum quoque intelligentem, hoc est rationale animal esse perhibuit, secundum hoc scilicet quod ejus anima quanto cæteris præstantior existit, tanto rationalius in ipso cuncta agit atque disponit. De cujus quidem summæ rationis ordinatione cum subditur, quod hæc videlicet ipsa mundi anima causas omnium quæ proveniunt providet, divinam et omnium naturarum providentiam assignat et divinæ plenitudinem scientiæ, ex quo etiam ipsa Deus esse inuitur, metiri ac deliberare ea quæ futura sunt ex præsentibus dicitur, quia juxta ea quæ jam sunt oportet præparari, ut eis congrua ordinatione coherere possint atque aptari. Quod autem subditur ex reliquiis concretionis mundanæ animæ nostras, id est mundanas animas esse confectas, tale est ac si diceret eam animam mundi in potentiis ac virtutibus imitari, sed longe hoc ipso a dignitate ejus abscedere, ut videlicet quemadmodum anima illa totius mundi administrationi præest, sic singulis corporibus singulæ animæ suæ vitam eis animalena non spiritalem præbentes. Et bene hæc quasi reliquæ mundanæ animæ dicuntur, quæ scilicet ad

animalem pertinent vitam, quia hæc inferioribus ipsa relinquit animabus quæ per eam expleri dignum non est. Unde et eorum hæresis confutatur (qui Dominum Jesum non aliam animam quam sanctum Spiritum habere profitentur. Reliquias etiam mundanæ animæ non incongrue dicit ea, quæ ad operationem ejus quam in nobis habet, pertinent; secundum quod in corporibus ipsa degenerare dicitur, sicut suo loco exponemus. Sicut enim reliquias his quibus supersunt inferiora quidem et indigniora videntur, ita hæc quæ non ad æternitatem spiritus, sed ad temporales ejus operationes attinent, posteriora dignitate censentur. Congrue etiam dicit animam mundi non alicujus rei in mundo, sicut et animam hominis dicimus, non alicujus membri humani. Anima quippe ab animando dicta est, nec aliud proprie animari dicitur nisi id in quo tota vis vegetationis ita consummatur, ut nil corpori illi vegetato adhærere extrinsecus necesse sit ad vegetationem quam habet in ipso conservandam. Cum itaque mundus, juxta philosophos, universa concludat, ut nil extra ipsum divinitus disponendum relinquatur, recte anima mundi sicut et anima hominis dicta est, cum universa vis animæ in eo consummetur: adeo ut nec ipsum mundum oculos vel cætera sensuum instrumenta habere oportuit, sicut et ipse perhibet Plato, cum nulla extra ipsum remaneant, ad quæ ista aliquam opportunitatem habeant.

His ex Platone breviter collectis, atque ad nostræ fidei testimonium satis, ut arbitror, diligenter expositis, consequens existimo ad sequaces ejus comere, ut ea quæ ab ipsis quoque de anima mundi sunt dicta, nulla ratione convenienter accipi posse monstremus, nisi Spiritu sancto per pulcherrimam involucri figuram assignentur. Hoc quippe loquendi genus philosophis quoque sicut et prophetis familiarissimum est, ut videlicet ad arcana philosophiæ cum veniunt, nil vulgaribus verbis efferant, sed comparationibus similitudinum lectorem magis alliciunt. Quæ enim quasi fabulosa antea videbantur, et ab omni utilitate remota, secundum litteræ superficiem gratiora sunt, cum magnis plena mysteriis postmodum reperta, magnam in se doctrinæ continent ædificationem. Ob hoc enim, teste Augustino, teguntur ne vilescant, qui secundo quidem libro De Doctrina Christiana, cum causas difficultatis vel facilitatis sacræ Scripturæ aperiret, ait: *Obscure quædam dicta densissimam caliginem obducunt, quod totum provisum esse divinitus non dubito, ad edmandam labore superbiam, et intellectum a fastidio revocandum, cui facile investigata plerumque vilescunt.* Item: *Qui prorsus non inveniunt quod quærunt fame laborant; qui autem non quærunt, quia in promptu habent, fastidio sæpe marcescunt.* Igitur salubriter Spiritus sanctus ita Scripturas modificavit, ut locis apertioribus fami occurreret, obscurioribus autem fastidium detergeret. Quasi ergo in latebris Dominus quiescere, gaudet ut quo magis se occul-

tat, gratior sit illis quibus se manifestat. Ex quo magis ex difficultate Scripturæ laboratur, meritum lectorum augeatur, de quo Psalmista: *Posuit, inquit, tenebras latibulum suum (Psal. xvii, 12); et rursus: Tenebrosa aqua in nubibus aeris (ibid.), quia, inquit Gregorius, obscurata est sententia in prophetis, de quo scriptum est in lege: Accessit Moyses ad caliginem in qua erat Deus (Exod. xx, 21).* Et Salomon in Paralipomenon ait: *Dominus pollicitus est ut habitaret in caligine (II Paral. vi, 1).* Idem in Proverbiis: *Gloria est Dei celare verbum, et gloria regum investigare sermonem (Prov. xxv, 2).* Qui etiam ad Scripturarum obscuritatem quasi ad latebras in quibus nuntiatur Deus, perscrutandas, invitat nos in Proverbiis dicens: *Sapiens cum advertet parabolam et interpretationem, verba sapientium et ænigmata eorum (Prov. i, 6).* Quæ quidem tanto chariora sunt intellecta, quanto in his intelligendis major operæ facta est impensa. Hinc est illud Hieronymi ad magnum oratorem scribentis, super hoc ipsum quod in exordio Proverbiorum Salomon commonet, ut intelligamus sermones prudentiæ, versutiasque verborum, parabolas et obscurum sermonem, dicta sapientum et ænigmata, quæ proprie dialecticorum sunt et philosophorum. Quantum etiam semper philosophia arcana sua nudis publicare verbis dedignata sit, et maxime de anima, de diis, per fabulosa quædam involucra loqui consueverat, ille non mediocri philosophus, et magni Ciceronis expositor Macrobius, diligentissime docet. Remotis enim generibus figmentorum sive fabulosorum, quæ philosophos non decet, supposuit illud quod honestissime assumunt.

XX.

Ait namque quod quando sacrarum rerum notionem sub pio velamine figmentorum honestis et tectam rebus, et vestitam nominibus enuntiant, hoc est figmenti genus quod cautio de divinis rebus philosophantis admittit. Item post pauca: *Sciendum est, inquit, in omnem disputationem philosophos admittere fabulosa, sed his, uti solent, cum vel de anima, vel de æthereis potestatibus loquuntur. Cæterum autem cum ad summum Deum et principem omnium, qui apud Græcos τὸ ἀγαθόν, qui et προτοπάρχον nuncupatur, tractatus se audent atollere, vel ad mentem, quam Græci νοῦν appellant, originales rerum species, quæ ideæ dictæ sunt, continentem, ex summo natam et perfectam Deo, cum de his, inquam, loquuntur summo Deo et mente, nil fabulosum penitus attingunt. Sed si quid de his assignare conantur, quæ non sermonem tantummodo, sed cogitationem quoque superant humanam, ad similitudines et exempla confugiunt. Sic Plato cum de τὸ ἀγαθόν loqui esset animatus, dicere quid sit non ausus est, hoc solum de eo sentiens, quod sciri qualis sit ab hominibus non possit. Solum vero ei simillimum solem de visibilibus reperit, et per ejus similitudinem; viam sermoni suo atollendi se ad non comprehensibilia patefecit; ideo et nullum ejus simulacrum cum diis aliis constituo-*

retur finxit antiquitas. Quia summus Deus et nata ex eo mens, sicut, ultra animum, ita sunt supra naturam, quo nil fas est fabulosum pervenire. De diis autem, ut dixi, cæteris, et de anima, non frustra se, nec ut oblectent, ad fabulosa convertunt; sed quia sciunt inimicam esse naturæ apertam nudamque expositionem sui, quæ sicut vulgaribus hominum sensibus intellectum sui vario rerum tegmine operimentoque subtrahit, ita a prudentibus arcana sua voluit per fabulosa tractari. Sic ipsa mysteria figurarum cuniculis operiuntur, ne vel his adeptis nudum rerum talium natura se præbeat, sed summatibus tantum viris sapientia interprete, sui arcani consciis, contenti sint reliqui ad venerationem figuris defendentibus a vilitate secretum. Juxta quod et Veritas ipsa de integumento parabolarum suarum apostolis loquitur dicens: « Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, cæteris autem in parabolis; ut videntes non videant, et audientes non intelligant (Matth. XIII, 11). »

Ex hac itaque Macrobiani traditione clarum est quæ a philosophis de anima mundi dicuntur, per involucrum accipienda esse. Alioquin summum philosophorum Platonem summum stultorum deprehenderemus. Quid enim magis ridiculosum quam mundum totum arbitrari unum animal esse rationale, nisi per hoc integumentum sic prolatum? animal quippe esse non potest nisi sensibile sit, cum sit nota definitio, animalis substantia animata sensibilis. Quis autem ex quinque sensibus mundo inesse poterit, nisi forte tactus, qui omnibus est communis animalibus. Desunt ei quippe cæterorum sensuum instrumenta, ipso attestante Platone, ubi videlicet ostendit quare ei oculi, aut nares, aut cæteræ partes humani corporis necessariæ non fuissent. Atque est pars corporis mundi qua ipse si tangat, sentire queat magis quam arbores vel plantæ, quæ terræ radicibus affixæ, eadem anima vivificari dicuntur. Nunquid ex effossione terræ potius sentiret mundus quam arbores ex frondium avulsione vel totius corporis sui abscissione? Arbores tamen et quaslibet plantas insensibiles esse constat, ideoque ad exclusionem earum in definitione animalis post animatum ponitur sensibile. Præterea cum dicant animam mundi singulis infusam corporibus ea animare quæ ad animandum apta reperit, quid opus erat creatione nostrarum animarum quas postea factas Plato esse commemorat? aut quid opus est animam mundi his corporibus nostris inesse quæ non animat? Quid enim evidentius quam corpora nostra ex propriis animabus humanis magis quam ex anima mundi vitam animalem habere? His quippe animabus præsentibus statim animata sunt et, iisdem absentibus inanimata, licet ut aiunt, in eis anima mundi etiam post mortem perseveret, quæ in omnibus tota est corporibus, et in his in quibus vacat. Quid etiam est quod absentibus humanis animabus, anima mundi corpora nostra, licet eis insit, animare non sufficit, cum ipsa, testante Platone, cunctis invisibilibus præstantior a præstantissimo auctore facta sit? Nunquid minoris efficacitæ est in nobis quam cæteræ animæ, aut cum jam corpora nostra defuncta sunt, non sunt idonea ad animandum, sicut antea erant præsentibus humanis animabus? Possunt ex uno corpore innumeros vermes vivificare, cum jam ipsum corpus non valet animare? Quæ deest aptitudo defuncto corpori, nec item quo animetur, nisi tantum præsentia humanæ animæ, quæ et præsens corpus vivificat, et recedens ipsum mortificat? quod si ad involucrum ista deflectamus, quæ de anima mundi a philosophis dicta sunt, facile est rationabiliter cuncta accipi, nec a sacræ fidei tenore exorbitare. Conferant animæ humanæ corporibus nostris animalem vitam, conferat anima mundo.

A libibus præstantior a præstantissimo auctore facta sit? Nunquid minoris efficacitæ est in nobis quam cæteræ animæ, aut cum jam corpora nostra defuncta sunt, non sunt idonea ad animandum, sicut antea erant præsentibus humanis animabus? Possunt ex uno corpore innumeros vermes vivificare, cum jam ipsum corpus non valet animare? Quæ deest aptitudo defuncto corpori, nec item quo animetur, nisi tantum præsentia humanæ animæ, quæ et præsens corpus vivificat, et recedens ipsum mortificat? quod si ad involucrum ista deflectamus, quæ de anima mundi a philosophis dicta sunt, facile est rationabiliter cuncta accipi, nec a sacræ fidei tenore exorbitare. Conferant animæ humanæ corporibus nostris animalem vitam, conferat anima mundo.

B Nisi fallor, Spiritum sanctum intellexerunt philosophi ipsis animabus nostris vitam spiritalem, distributione scilicet suorum donorum, ut sicut singulæ animæ vita corporum, Spiritus autem sanctus vita animarum, quas vegetando ad profectum bonorum operum promovet. Quod itaque modo animæ nostræ corpora sancti Spiritus dicendæ sunt, quas ipse per aliquod gratiæ suæ donum quasi templum inhabitat, et virtutibus vivificat. Unde et illud est Augustini sermone 6, De verbis Domini: *Sicut enim vita corporis anima est, sic vita animæ Deus: sicut expirat corpus cum animam emittit, ita anima cum Deum amittit. Deus amissa mors animæ, anima amissa mors corporis. Mors corporis necessaria, mors animæ voluntaria.* Sed et illud quod aiunt, animam totam singulis corporibus infusam omnia vivificare, atque animæ quæ ad vivificandum idonea reperit, nulla illorum duritia vel diversitas, natura impediente, pulchrum involucrum est, quia charitas Dei quam Spiritum sanctum dicimus, cordibus humanis per fidei sive rationis donum primitus infusa, quædam vivificat ad bonorum operum fructum nos promovendo, ut vitam assequamur æternam, et in quibusdam ipse Spiritus vacare dicitur pravitate eorum duritia repugnante. Hanc autem animæ videlicet mundanæ doctrinam præcipue diligentissimus philosophorum in Expositione Macrobius reliquit. Cujus quidem verba si diligenter inspiciamus, totam fidem fere nostram de Spiritu sancto in ipsis expressam inveniremus, cum hanc ipsam animam et Creatorem nominet, atque ex Deo Patre et $\psi\omega\sigma$, hoc est Deo Filio astruat esse. Quam dum quandoque mentem nominat, mentem pro anima vel spirituali natura generaliter ponit. Aliter itaque Filium $\psi\omega\sigma\upsilon$, id est mentem dicit, aliter animam ipsam mentem appellat. Mens quippe Patris Filius dicitur, secundum quod sapientia ipsius vel ratio dicitur. Animam quoque cum mentem nominat, spiritualis eam esse naturæ, non corporeæ insinuat. Quod quidem et per semetipsum aperiens dum quædam Virgilii verba exponeret, ait: *Ut puritati ejus attestaretur, mentem nominavit.* Item: *Ut illius mundanæ animæ assereret dignitatem, mentem esse testatus est.* Ac si aperte doceat ob hoc eam mentem vocari,

ut sinceritas naturæ spiritualis et dignitas in ea demonstraretur. Sic enim et cum Dominum Jesum mentem humanam habuisse dicimus, mentis vocabulo ipsam ejus animam nominamus. Hæc autem sunt illa quæ proposuimus Macrobiani verba : *Anima ergo, inquit, creans sibi et condens corpora*. Nam ideo ab anima natura incipit, quam sapientes de Deo et ~~vo~~, mente nominant, ex illo purissimo fonte, quem nascendo de originis suæ hauserat copia, corpora cæli, et siderum quæ condidit, prima animavit. Et post aliqua cum ipse ipsius animæ vires distingueret, quas in corporibus exercet, secundum quas omnium animatorum ordinata est natura, ut alia scilicet aliis præsent, adjecit dicens : *Hunc ordinem rerum, et Virgilius expressit, nam et mundo animam dedit, et ut puritati ejus attestaretur, mentem vocavit. Cælum enim, ait, terras et maria et sidera,*

... *Spiritus intus alit,*
(VIRG., *Æneid.*, lib. VI, vers. 726.)

id est anima. Et ut illius mundanæ animæ assereret dignitatem, mentem esse testatus est.

... *Mens agitat molem.*
(VIRG., *ibid.*, vers. 727.)

Nec non ut ipse ostenderet per ipsam animam constare et animalia universa quæ vivunt, addidit.

... *Hinc hominum pecudumque genus, etc.*
(VIRG., *ibid.*, vers. 728.)

Utque asseveraret eundem esse in anima semper vigorem, sed usum ejus hebescere in animabus corporis densitate, adjecit :

... *Quantum non noxia corpora tardant.*
(VIRG., *ibid.*, vers. 731.)

Hæc quidem omnia tam Virgilio quam Macrobio verba, facile est juxta propositum nostrum ad nostræ fidei tenorem accommodare, nec aliter ea exponi. Quod itaque ait usum animæ hebescere in animalibus corporis densitate, tale est Spiritus sancti gratiam suorum beneficiorum efficaciam minus habere in carnalibus, scilicet deditis voluptatibus, ut ipsam densitatem corporis carnalium illecebrarum magnitudinem intelligamus. Qui etiam ubi ait ipsam animam creare sibi corpora et condere, eam Creatorem rerum, et per hoc Deum astruit esse, et creaturarum rerum ordinationem et præparationem ad bona opera donorum suorum distributione, ut sibi eas dignum habitaculum efficiat. Ab anima naturam dicit incipere, quia per gratiam Spiritus sancti nascimur spiritualiter, ac sumus filii Dei magis quam servi. Sicut enim abstractæ gratia hac moreremur in vitiis, ita et eadem collata nascimur in veram virtutum vitam. Quam quidem per naturam habemus, et contra naturam vitia, cum sit vitium corruptio naturæ. De Deo et mente anima nominatur, quia tam Patris et Filii idem est Spiritus cum ab utroque procedat. Unde etiam, ut ait Augustinus in xv De Trinitate, cap. 19, quia ipse Spiritus communis est ambobus, id vocatur ipse proprie quod ambo communiter, cum videlicet tam

A Pater ipse quam etiam Filius Spiritus sit et sanctus. Cum autem de Deo vel ~~vo~~ nasci, aut creari sive fieri anima quandoque a philosophis dicitur, abusio est verborum magis quam sententiæ. Creari namque vel fieri necessario non dicitur nisi in his quæ cœperunt, hoc est æterna non sunt. Nasci vero, hoc est de substantia ipsa Patris existere, proprium est Filii, de quo suo loco postmodum serius disseremus. Creari tamen sive nasci seu fieri pro esse aliquo philosophi nonnunquam ponunt, ut supra meminimus. Unde et Macrobius eam ~~vo~~ ipsam a Deo, quam animam a ~~vo~~ creatam dicit, hoc est ex ipso esse. In eadem quoque significatione nasci, hoc loco abutimur. Hermes quoque superius cum dixerit quod Deus secundum fecit Dei Filium, ipsum ex Deo Patre esse ostendit; ~~fon~~ tem sapientiæ purissimum ipsam ~~vo~~ appellat, hoc est sapientiam Patris, quam nihil quantumcunque sit obscurum latere potest.

De copia hujus fontis ipsa Dei bonitas animavit prius cæli corpora ac siderum, hoc est ipsos angelos vel cælestes spiritus, qui ante hominem conditi sunt, secundum quod scriptum est : *De plenitudine ejus omnes accepimus* (Joan. I, 16). Cæli ac siderum dictum est secundum dignitatis differentiam, cum alios spiritus aliis prælatos ac superiores credamus, unde et angelos et archangelos dicimus seu dominationes. Corpora summi spiritus dici possunt etiam angeli, ab eo ut dictum est spiritualiter vivificati, vel etiam corpora dicit, secundum quod omnem creaturam corpoream dicimus, hoc est circumscriptam. Unde Gennadius in lib. De orthodoxa fide, cap. 10 : *Nihil, inquit, incorporeum et invisibile in natura credendum est nisi Deum solum. Qui ex eo incorporeus creditur, quia ubique est, et omnia complet, et ideo invisibilis omnibus creaturis, quia incorporeus est. Creatura omnis corporea, angeli et omnes cælestes corporeæ, licet non carne subsistant. Ex eo autem corporeas credimus esse intellectuales naturas, quod localiter circumscribuntur, sicut et anima humana quæ carne clauditur, et dæmones qui per substantiam angelicæ naturæ sunt corporei. Bene autem dictum est ex ipsa sapientia eos esse animatos, quia hæc est vita æterna, ut cognoscamus sicut et cogniti sumus, facie ad faciem Deum videntes. Haurit spiritus de fonte illo, cum nos de divinæ sapientiæ intelligentia imbuat, secundum quod dictum est : *De meo accipiet et annuntiabit vobis* (Joan. XVI, 17). Unde et spiritus sapientiæ sive intellectus, sive scientiæ dictus est. Quod vero dictum est, *Mens agitat molem*, hoc est totius mundanæ fabricæ quantitatem quasi cuncta in mundo vivificet aut moveat, superius expositam Platonis sententiam prosequitur de spiritu Dei, quod scilicet cuncta optime disponit,*

... *Stabilisque manens dat cuncta moveri.*

Quam quidem agitationem animæ Salomon quoque in Ecclesiaste diligenter exprimens ait : *Oritur sol et occidit, et ad locum suum revertitur, illustrans universa. In circuitu pergit spiritus, et in circulo suo*

revertitur (Eccle. 1, 5, 7). Quis est ille circulus, nisi ambitus globosi et teretis orbis, de quo scriptum est quia *Spiritus Domini replevit orbem terrarum?* (Sap. 1, 7.) Divinæ quippe bonitatis gratia sic omnia replet, ut nihil penitus ab operationis suæ administratione vacet, quæ sicut solem visibus nostris oriri facit seu occidere, sic et cætera quæque disponit optime. Adeo autem prædicta Virgiliti verba de anima mundi, veritate plena videntur, ut ea quoque quasi in auctoritatem assumere doctores sancti non abhorruerint. Unde et Hieronymus cum illum Ezechielis locum exponeret, ubi scriptum est: *Introduxit in atrium interius per viam orientalem* (Ezech. xi, 1), ait: *Si autem exterius et interius accipimus atrium, sic intelligendum, quod Deus et circumfusis sit et infusus, dicens per prophetam: « Qui tenet cælum palma, et terram pugillo, ut videantur omnia ab illo concludi. » Et rursus: « Cælum autem thronus est, terra autem scabellum pedum meorum, » ut intra omnia esse credendum sit, juxta illud Virgilianum:*

*Principio cælum ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.*
(Virg. *Æneid.*, lib. vi, vers. 724 et seq.)

Idem in Epistola Pauli ad Ephesios lib. ii: *Diversitas autem propositionum, in quibus dicitur unus Deus et Pater omnium, qui super omnia, et per omnes, et in omnibus diversam intelligentiam sapit. Super omnia enim est Deus Pater qui auctor est omnium. Per omnes Filius qui cuncta transcurrit, vaditque, per omnia. In omnibus Spiritus sanctus, quia nil absque eo est. Tale quid de creaturis et de Deo etiam Zeno cum Stoicis suspicatur, quem sequitur Virgilius. Deum namque,*

..... *ire per omnes
terrasque inanis.....* et reliqua.

Et

*Principio cælum et terram, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra
Spiritus intus alit, etc.*

Vivere quippe in Deo cuncta dicuntur, ut supra meminimus, secundum hoc quod in ipso nulla sunt mortua, hoc est inutilia, sed omnia utiliter, aut convenienter facta seu ordinata, et scriptum est: *Quod factum est in ipso vita erat* (Joan. 1, 3, 4), hoc est in ipsa antequam fierent providentia divinæ Sapientiæ commodissime erant ordinata. Hinc rursus dicitur: *Deus, cui omnia vivunt. Et Apostolus: In quo, inquit, vivimus, movemur, et sumus* (Act. xvii, 28), tam homines quam pecudes vivificat. Cujus dona aliqua ad vitam tam sapientissimi quam simplices atque idiotæ habent; unde et in Ecclesiaste dicitur: *Quis novit spiritus filiorum Adam, et si ascendat sursum, et si spiritus jumentorum descendat deorsum* (Eccle. iii, 2); hoc est qui sint prædestinati ad vitam, qui deputati ad mortem

A de sapientissimis et idiotis. Hæc de Macrobio dicta sufficient.

Si quis autem me quasi importunum ac violentum expositorem causetur, eo quod minus propria expositione ad fidem nostram verba philosophorum detorqueam, et hoc eis imponam quod nequaquam ipsi senserunt, attendat illam Caiphæ prophetiam, quam Spiritus sanctus per eum protulit, longe ad alium sensum eam accomodans quam prolator ipse senserit. Nam et sancti prophetæ cum aliqua Spiritus sanctus per eos loquatur, non omnes sententias ad quas se habent verba sua intelligunt, sed sæpe unam tantum in eis habent, cum spiritus ipse, qui per eos loquitur, multas ibi provideat, quatenus postmodum alias aliis expositionibus, et alias aliis inspirat. Unde Gregorius in registro ad Januarium episcopum Calaguritanum scribens ait: *In intellectu sacræ Scripturæ respici non debet quidquid sacræ fidei non resistit. Sicut enim ex uno auro alii murenulas, alii annulos, alii dextralia ad ornamentum faciunt, ita ex una Scripturæ sacræ sententia expositiones etiam per innumeros intellectus, quasi varia ornamenta componunt; quæ tamen omnia ad decorem cælestis sponsæ proficiunt. Ipse præterea Macrobius, ea quæ de anima mundi a philosophis dicta sunt, mystice interpretanda esse meminit. Quod etiam juxta litteram exponi veraciter aut convenienter nullatenus queant, ut supra meminimus, ipsa nos littera ad expositionem mysticam compellit. Pluribus quoque testimoniis sanctorum didicimus Platoniam sectam Catholicæ fidei plurimum concordare. Unde non sine causa maximus Plato philosophorum præ cæteris commendatur ab omnibus, non solum a peritis sæcularium artium, verum etiam a Sanctis. De quo Pater Augustinus in lib. ix, De civit. Dei (35): *Mirantur, inquit, quidam nobis in Christi gratia sociati, cum audiunt vel legunt Platonem, eum de Deo ista sensisse quæ multum congruere veritati nostræ religionis; agnoscuntur. Unde nonnulli putaverunt eum quando perrexit in Ægyptum, Jeremiam audisse, vel Scripturas propheticas in eadem peregrinatione legisse. Si diligenter computetur temporum ratio, quæ chronica historia continetur, Platonem indicat a tempore quo prophetavit Jeremias, centum fere annos postea natum fuisse. Qui cum octoginta et unum vixisset, ab anno mortis ejus usquequo Ptolemæus rex Ægypti Scripturas propheticas per septuaginta Hebræos, qui Græcam linguam noverant, interpretandas habendus curavit, anni reperiuntur ferme novem. Quapropter in illa peregrinatione sua Plato nec Jeremiam videre potuit tanto ante defunctum, nec easdem Scripturas legit in Græco, quæ nondum fuerant in Græcum translatae; nisi quia fuit acerrimi studii, sicut Ægyptiacas, ita et istas per interpretem didicit. Adeo autem ipsa Platonis dicta verbis Domini atque prædicationi ejus consonare videntur, ut sicut idem prædictus doctor in secundo de doctrina Christiana proficitur,**

quidam lectores et dilectores Platonis ausi sunt in tantam prorumpere insaniam, quod dicerent Domini nostri Jesu Christi sententias, quas mirari et prædicare coguntur, de Platonis libris eum didicisse. Hinc etiam Ptolemæus rex in Platonis dogma eadem videri, ni fallor, dictus est, quod Deum et mentem, id est Patrem et Verbum, ex Platonicis scriptis didicerat. Unde septuaginta Interpretes cum ei legem transferrent, arcanum divinæ generationis prudenti, ut videri dicunt, consilio penitus tacuerunt, ne si id quoque apud Hebræos prædicari audiret, duplicem divinitatem esse deprehenderet, quod antea tantum unius Dei cultor exstiterat, ne propter Platonicum dogma ab unitate deitatis devia-
B verat, licet ibi plures distingui personas audierit, unius tamen deitatis singularitate servata. Hinc Hieronymus in Prologo Penthateuci meminit dicens, a prædictis septuaginta multa hujusmodi reticeri, ut est illud : *Ex Ægypto vocavi filium meum, etc. (Matth. II, 15.)*

Ex quo liquidum est Platonicam sectam fidei sanctæ Trinitatis plurimum semper assentiri, et eam diligentius cæteris omnibus philosophis a Platone, et sequacibus ejus distingui ac describi. Unde et non immerito in ejus laudem Valerius Maximus his prorumpit verbis : *Sed Platone parvulo dormiente in cunis, mel apes inseruerunt ejus labiis. Qua re audita prodigiorum interpretes singularem eloquii suavitate ore ejus emanaturam dixerunt.* Excellentius autem et convenientius ad interpretandum esse non dubito, si ad divinæ deitatis gloriam hoc miraculum referatur, ut hoc ei Deus insigne præsentii conferret, qui divinitatis suæ per eum diligentius arcana revelaturus esset. Oportebat quippe ut summæ sophiæ, quæ Christus est, verbum videlicet et sapientia Dei Patris, summus philosophus ejusque sequaces plurimum attestarentur. Unde et juxta Augustinum, Apostolus Atheniensibus loquens, ut supra meminimus, cum rem magnam dixisset, et quæ a paucis posset intelligi, quod in illo scilicet, *vivimus, movemur, et sumus (Act. XVII, 28)*, adjecit, *sicut et vestri quidam dixerunt (ibid.)*. Platonem quippe Atheniensem fuisse constat. Illud autem in quo non mediocriter errasse Plato et videtur et dicitur, illud, inquam, quod animam mundi factam esse dicit, hoc est initium habuisse, et quod supra Macrobius, cum de anima mundi loqueretur, asseruit Deum et $\psi\upsilon\psi$ ultra animam esse, quasi superiores dignitate, cum constat inter Catholicos tres personas in divinitate per omnia sibi coæquales et coæternas sibi esse, si diligentius attendant a veritate non exorbitat, sicut postmodum ostendemus de processione Spiritus sancti dissentire. Non enim sine causa hic philosophus præ cæteris commendatur ab omnibus tam fidelibus, ut supra meminimus, quam infidelibus. Cum itaque in omni doctrina philosophiæ Platonica secta enituerit, juvat etiam aliquorum Platonicorum testimonia inferre, quæ idem Pater Augustinus in VII Confessionum,

A commemorat in scriptis se eorum reperisse. In quibus quidem feretota fidei nostræ summa circa divinitatem Verbi apertissima continetur, sicut ipsa postmodum tradita est a summis scriptoribus Novi Testamenti, Joanne scilicet et Paulo apostolis. Ait quippe Augustinus ibidem ad eundem sermonem intendens :

XXI.

*Procurasti mihi per quemdam hominem immanissimo typo turgidum, quosdam Platonicorum libros ex Græca lingua in Latinam versos, et ibi legi non quidem istis verbis, sed hoc idem omnino multis et multiplicibus suaderi rationibus, quod : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est. In ipso vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt (Joan. I, 1-5). » Et quia omnis anima, quamvis testimonium perhibeat de lumine, non est tamen ipsa lumen, sed Verbum Deus lumen est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Et quia in hoc mundo erat, « et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit (ibid., 10). » Quia vero « in sua propria venit, et sui eum non receperunt, quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri credentibus in nomine ejus (ibid., 11, 12), » non ibi legi. Item : *Legi ibi quia « Verbum Deus non ex carne, non ex sanguine, non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo natum est (ibid., 13). » Sed quia « Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (ibid., 14), » non ibi legi. Indagavi in litteris illis, multis modis dictum, quod sit Filius in forma Patris non rapinam arbitratus esse, et æqualis Deo, quia naturaliter idipsum est. Sed quia « semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, propter quod et Deus exaltavit eum a mortuis, et donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine ejus omne genu flectatur, cælestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris (Philipp. II, 7-11), » non habent illi libri : Quod enim ante omnia tempora, et super omnia tempora incommutabiliter manet unigenitus Filius tuus coæternus tibi, et quia de plenitudine ejus accipiunt animæ, ut beatæ sint, et quia participatione manentis in se sapientiæ renovantur ut sapientes sint, est ibi. Quod autem pro impiis mortuus est non est ibi.**

At vero ne aliquis sexus inter homines sapientiæ fama cæteris præstantes, fidei nostræ testimoniis desit, illa etiam famosa Sybilla inducatur, quæ nec divinitatem Verbi, nec humanitatem, nec utrumque adventum, nec utrumque judicium Verbi scribendo prætermisit. Primum quidem judicium quo injuste Christus est judicatus in passione, et secundum

quod juste judicaturus est mundum majestate, de qua Augustinus contra quinque hæreses : *Audiamus quid etiam Sibylla vates eorum de eodem dicat* : « *Alium, inquit, dedit Dominus hominibus fidelibus colendum.* » Item : « *Ipsæ tuum cognosce Dominum Dei filium esse.* » Alio loco « *Filium Dei, Σύβωλον appellat, id est « Consiliarium, » vel « consilium.* » Et propheta dicit : « *Vocabitur nomen ejus admirabilis, Consiliarius.* » De qua rursus idem Pater Augustinus in VIII De civit. Dei : *Et, inquit, tempore nonnulli sibyllam Erithream vaticinatam ferunt, quam quidam magis credunt esse Cumanam, et sunt ejus XXVIII versus, qui (sicut eos quidam Latinis versibus est interpretatus) hoc continent.*

*Judicii signum, tellus sudore madescet,
Et cælo rex adveniet per sæcla futurus,
Scilicet in carne præsens, ut vinceret orbem, etc.*

Quorum versuum quidem primæ litteræ Græco junctæ id sonant : **JESUS CRISTUS FILIUS DEI SALVATOR.** Infert etiam Lactantius quædam de Christo vaticinia sibyllæ :

*In manus, inquit, infidelium postea veniet,
Dabunt Deo alapas manibus incestis,
Et impurato ore insipient venenatos sputos,
Dabit vero ad verbera sanctum dorsum,
Suppliciter, et colaphos accipiet, ne quis agnoscat,
Quod Verbum vel unde venit, ut inferis loquatur
Et spinea corona coronetur.
Ad cibum autem fel, ad sitim acetum dederunt,
In hospitalitatem hanc monstrabunt mensam,
Ipsa enim insipiens gens tuum Deum non intellexisti.
Ludentem mortalium mentibus, sed spinis
Coronasti, fel miscuisti.
Templi velum scindetur, et in medio die
Nox erit tribus diebus somno suscepto.
Et tunc ab inferis regressus ad lucem veniet
Primus resurrectionis principio ostensus.*

Hoc profecto sibyllæ vaticinium, ni fallor, maximus ille poetarum nostrorum Virgilius audierat atque intellexerat, cum in quarta Ecloga futurum in proximo sub Augusto Cæsare, tempore consulatus Pollionis, mirabilem ejusdam pueri de cælo ad terras mittendi, qui etiam peccata mundi tolleret, et quasi secundum novum in mundo mirabiliter ordinaret, præcineret ortum, admonitus, ut ipse ait, Cumæi carminis vaticinio, hoc est sibyllæ, quæ Cumæa sive Cumana dicitur. Ait quippe sic quasi adhortans quoslibet ad congratulandum sibi, et concinendum seu conscribendum de hoc tanto puero nascituro, in comparatione cujus omnes alias materias quasi infimas et viles reputat dicens :

*Sicelides musæ, paulo majora canamus,
Non omnes arbusta juvant humilesque myricæ,
Ultima Cumæi venit jam carminis ætas,
Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo,
Jam redit et virgo, redeunt Saturnia regna,
Jam nova progenies cælo demittitur alto.*

(VIRGIL., ecl. 4, vers 1 et seq.)

Et post pauca :

*... Teque adeo decus hoc te consule inibit,
Pollio, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.*

(VIRG., *ibid.*, vers 11.)

Item de puero :

Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.

(VIRG., *ibid.*, vers 17.)

Quæ apertissimam de Incarnatione Filii Dei continent prophetiam, ipso fortassis poeta ignorante, quæ in Sibylla vel in eo Spiritus sanctus loqueretur, sicut de Caipha contigit, dicente, quia *expedit vobis ut unus moriatur homo pro populo, et non tota gens pereat* (Joan. xi), ubi et subditur : *Hoc autem a semetipso non dixit* (*ibid.*, 51). Facillime autem ex subæquentibus convinci potest hanc eclogam de nullo veraciter aut convenienter accipi posse nisi de incarnato unigenito Dei typice more prophetico dicantur, cum apertissime falsa et impossibilia deprehendantur esse, si ad litteram exponantur, nec B saltem commode in adulationem ut quibusdam videtur afferri, quæ statim judicio omnium tanquam incredibilia respuuntur : ut magis contra poetam commoveant ad indignitatem quam ad benevolentiam trahant. Sed hæc diligentius alibi nobis ostendenda sive exponenda occurrent, cum de incarnatione scilicet Verbi, magis quam de divinitate ejus testimonia conferemus. Qui et postmodum in alia ecloga divinam Trinitatem non mediocriter innuens, ex cujusdam ad alium persona dicit,

*Trina tibi hæc primum triplici diversa colore
Licia circumdo, terque hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.*

(VIRGIL., ecl. 8, vers. 73.)

C Vota quippe hic quidem sortilegi ritus ostendens, quæ maximam vim habeant ad constringendum rebellem, minatur dicens : *Tria fila ejusdem substantiæ, id est de lana, sed diversa triplici colore tibi in effigie videlicet tua circumdo, ad te videlicet et constringendum et capiendum, quasi illud Salomonis attendens : Funiculus triplex difficile rumpitur* (Eccle. iv, 12). Et tunc inquit, effigiem tui sic ligatam duco ter circum altaria. Denique cur et ternaria licia dixerit, vel triplicem colorem, sive ternum circuitum altaris, quasi in omnibus ternarii numeri magnam vim attenderet ad celebrationem divinorum sacrorum, adjecit, quia *Deus gaudet impare numero.* Ac si diceret : *Quia Deus hoc numero secundum personarum Trinitatem describi vult suam D perfectionem.* Quæ quidem personæ sunt ejusdem substantiæ, sed proprietatibus diversæ, unde tribus laneis filis diversorum colorum expressæ videntur.

XXII.

Nunc itaque ad proposita de divinitate Verbi testimonia revertamur, et cum David et Salomone regibus Israel, tertium adhibeamus gentium regem ad summi vaticinium regis. Quid enim apertius illo testimonio Nabuchodonosor, de Filio Dei ? *Ecce, inquit, video cælos solutos, quatuor ambulantes in medio ignis, et species quarti similis Filio Dei.* Juvat autem et Didimi regis Bragmanorum inferre testimonium, ut in quatuor regum auctoritate nostræ assertio fidei præmineat. Duorum quidem Ju-

dæorum, et duorum gentilium, David scilicet et Salomonis, Nabuchodonosor et Didimi, sintque hi quatuor reges quasi quatuor rotæ nobilis quadrigæ summi regis, per quas videlicet fides quatuor evangelistarum de sancta Trinitate per universum deferatur mundum, et tanto regum auctoritas sit firmior, quanto potestas similior, et qui edicta populis legesque proferunt, sacræ quoque fidei testimonia tradant.

XXIII.

Ait itaque Didimus in prima ad Alexandrum epistola, ait, inquam, sic : *Inter cætera religionis fidei suæ gentis insignia, non suscipit Deus sacra sanguinea; cultum diligit incrementum, spernit funesta libamina, verbo propitiatur orantibus, quod solum cum homine est, suaque numinis similitudine delectatur. Nam verbum Deus est, mundum creavit, hoc regit atque alit omnia, hoc nos veneramur, hoc diligimus, ex hoc spiritum trahimus, si quidem Deus ipse spiritus atque mens est, atque ideo non terrenis divitiis nec largitate munifica, sed religiosis operibus, et gratiarum actione placatur.* Ex his liquide verbis traditur, tam verbum ipsum Dei quam spiritum ab ipso fidelibus infusum esse Deum, quem rex ille non solum credebat, verum etiam alteri magno regi scribendo prædicat. Quantæ autem religionis seu abstinentiæ populus Brachmanorum fuerit, ut illis Deus supra universas nationes fidei sacræ intelligentiam inspirare deberet, epistolæ ipsæ Didimi ad Alexandrum continent. Quibus quidem epistolis, si fides exhibenda sit, nulla hominum vita quantumcunque religiosorum innocentæ atque abstinentiæ Brachmanorum æquiparanda videtur. Unde et hæc in exemplum abstinentiæ beatus quoque Hieronymus nobis proposuit, de quibus inter cætera in secundo contra Jovinianum meminit dicens (36) : *Bardesenes vir Babylonius in duo dogmata apud Indos Gymnosophistas dividit, quorum unum appellat Brachmanas, alterum Samonoas, qui tantæ continentie sint, ut vel pomis arborum juxta Gangem fluvium vel publico orizæ et farinæ alantur cibo; et cum rex ad eos venerit, adorare illos solitus sit, pacemque provinciæ suæ in illorum precibus arbitrari sitam.* Ad quos etiam divina gratia prædicationem Evangelii directam esse, ipsa ejusdem Epistola ad Magnum oratorem perhibet, his verbis (37) : *Pantænus stoicæ sectæ philosophus ob præcipuæ eruditionis gloriam a Demetrio Alexandriæ episcopo missus est Indiam, ut Christum apud Brachmanas et illius gentis philosophos prædicaret.*

XXIV.

Seneca quoque inter universos philosophos, tam moralis doctrinæ quam vitæ gratiam adeptus, Spiritum sanctum bonorum omnium distributorem patenter profitetur, ita de ipso ad Paulum apostolum in quarta scribens epistola : *Profteor me bene*

acceptum lectionem litterarum tuarum quas Galatis, Corinthiis, Achiis misisti. Spiritus enim sanctus in te supra excelsos sublimior, satis venerabiles sensus exprimit.

XXV.

Restat denique ad maximum illum Latinorum philosophorum, Boetium scilicet, descendere : qui omnes fere liberalium artium disciplinas, scribendo vel transferendo, seu etiam exponendo Latine tradidit, ac diligenter sanctæ Trinitatis fidem Symmacho socero ac patricio scribendo edisserens, de unitate quoque personæ Christi ac diversitate naturarum quæ in Christo sunt, divinæ scilicet et humanæ, ad Joannem diaconum (qui postea papa effectus est) scribendo contra Euticheum et Nestorium, optime disputavit, fidemque nostram, et suam ne in aliquo vacillaret, tam de divinitate quam de divinitatis incarnatione tractando inexpugnabiliter astruxit. Constat hunc egregium senatorem Romanum quoque et consulem atque patricium tempore prædicti Joannis papæ floruisse, a Sylvestro papa vicesimi, et eum in illa persecutione Christianorum qua in Joannem papam cæterosque Christianos Theodericus sæviit, una cum prædicto Symmacho occubuisse. De quo in gestis pontificum, necnon et in libro miraculorum beati Benedicti scriptum est, qualiter videlicet ambos Theodericus rex Gothorum interfecerit. In gestis quidem ita scriptum reperies : *Rex hæreticus Theodericus duos senatores et consules et patricios gladio interfecit, Boetium et Symmachum, quorum etiam abscondi corpora fecit et præcepit.* In libro autem miraculorum prædicti sancti ita continetur : *Theodericus post Odoacrem Gothorum principatum cum regio nomine suscipiens, homo pestilens Arianæ sectæ, denique inter cætera facinora Joannem papam corporali inedia maceratum necavit, duosque senatorii ordinis viros et ex consules, Symmachum videlicet atque Boetium, in carcere gladio transverberavit.* Cum itaque Dominus et per prophetas Judæis, et per præstantes philosophos seu vates gentibus catholicæ fidei tenorem annuntiaverit, inexcusabiles redduntur tam Judæi quam gentes, si cum hos in cæteris doctores habeant, in salutem animæ cujus est fundamentum fides ipsos non audiant. Et quidem multi ex gentibus, nonnulli ex Judæis in hoc quoque a doctoribus populi sui instructi, fidem sanctæ Trinitatis recognoverunt in uno corpore Ecclesiæ quasi duo parietes conjuncti. Ex gentibus quidem primo Græci, ex quibus prædicti philosophi fuerunt; post Græcos Latini, qui sicut in disciplinis sæcularium artium imitati sunt Græcos, ita et in vera fidei doctrina ab ipsis exempla sumpserunt. Cum eos scilicet Christianam fidem suscepisse audissent, quos ingeniorum subtilitate præditos, omnibus philosophiæ rationibus armatos esse cognoverant.

(36) Patrol. tom. XXIII, col. 504.

(37) Patrol. tom. XXXI, col. 667.

LIBER SECUNDUS.

Operis parte superioris, testimonia quædam tam prophetarum quam philosophorum collegimus, quibus sanctæ Trinitatis fidem astrueremus, ubi quidem dum philosophorum infidelium assertiones, sicut et sanctorum Patrum, quasi in auctoritatem induximus, multorum nos detractionibus corrodendos parere præsensimus, atque a nonnullis nobis id improperandum, quod beato Hieronymo a multis olim legimus objectum, cum non solum ille et ethnicorum, verum etiam hæreticorum testimonia suis insereret scriptis. Unde et adversus calumnias Magni oratoris urbis Romæ epistolam scribens, ita exorsus ait (38) : *Quid quæris quod in opusculis nostris sæcularium litterarum interdum ponamus exempla, et candorem Ecclesiæ ethnicorum sordibus poluamus, nunquam hoc quæreses si Scripturâs sacras legeres, si interpretes earum revolveres. Quis enim nesciat et in Moyse ac prophetarum voluminibus quædam assumpta de gentiliis libris, et Salomonem philosophari et proposuisse nonnulla et aliqua respondisse? Unde in exordio Proverbiorum commonet ut intelligamus sermones prudentiæ, versutiasque verborum, parabolas, et obscurum sermonem, dicta sapientium et ænigmata, quæ proprie sunt dialecticorum et philosophorum. Sed et Paulus apostolus Epimenidis poetæ abusus versiculo est, scribens ad Titum (Tit. 1, 22) :*

Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. In alia quoque epistola Menandri ponit senarium (I Cor. xv, 33) :

Corrumpunt mores bonos confabulationes malæ.

Et apud Athenienses in Martis curia disputans Aratum testem vocat. « Ipsius enim et genus sumus (Act. xvii, 28). » Pater, hoc est doctor Christiani exercitus, et orator invictus pro Christo causam agens, etiam inscriptionem fortuitam arte torquet in argumentum fidei (ibid., 23 et seq.). Didicerat enim a vero David, extorquere de manibus hostium gladium, et Goliæ superbissimi caput proprio mucrone truncare. Legant in Deuteronomio mulieris captivæ radendum caput, supercilia, omnes pilos et ungues corporis amputandos, et sic eam habendam conjugio (Deut. xxi, 12 et seq.). Quid ergo mirum, si et ego sapientiam sæcularem propter eloquii venustatem, membrorum pulchritudinem, de ancilla atque captiva Israelitam facere cupio? Si quid in ea mortuum est, idololatriæ, voluptatis, erroris, libidinum, vel præcido vel rado, et mistus purissimo corpori, vernaculos ex ea genero Domino. Item (39) : Cypria-

(38) Patrol., t. XXXI, col. 665, 666, lib. II.

(39) Patrol., ibid., col. 666.

(40) Patrol., ibid.

nus, vir eloquentiæ pollens, et martyrio, Formano narrante, mordetur, cur adversus Demetrianum scribens testimoniis usus sit prophetarum et apostolorum, quæ illa ficta et commentitia esse ducebat, et non potius philosophorum et poetarum, quorum auctoritati ut ethnicus contraire non poterat (40)? Item : Josephus duos libros scribit contra Apionem Alexandrinum, et tanta sæcularium profert testimonia, ut mihi miraculum subeat, quomodo vir Hebræus ab infantia sacris litteris eruditus, cunctam Græcorum bibliothecam evolverit. Item (41) : Exstant et Juliani Africani libri et Theodorici, viri apostolicorum signorum, ac virtutum ; et Dionysii Alexandrini episcopi, Anatolii quoque, Pamphili, Pierii, Luciani, Malchionis, Eusebii Cæsariensis episcopi, etc., qui

B omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos refererunt [resarciunt] libros, ut nescias quid in istis primum admirari debeas, eruditionem [æculi] an scientiam litterarum. Idem ad Vigilantium presbyterum (42) : Eadem absenti significatione quæ præsentem quoque locutus sum, me ita Origenem legisse vel legere, aut Apollinarem, aut cæteros tractatores, quorum in quibusdam libros Ecclesia non recipit, quia operis mei et studii est multos legere, ut ex plurimis multos flores carpam, tam probaturus omnia quam quæ bona sunt electurus. Assumo multos in manu, ut ex multis multa cognoscam, secundum quod scriptum est : « Omnia legentes, quod bonum est retinentes (Thess. v, 21). » Unde satis miror te

C voluisse Origenis mihi objicere dogmata. Origenes hæreticus quid ad me, qui illum in plerisque hæreticum non nego? Erravit de resurrectione corporis, de statu animarum, de diaboli pœnitentia, et quod his majus est, Filium et Spiritum sanctum in Commentariis Isaïæ seraphim esse contestatus est. Item (43) : Neque enim debemus bona ejus recipere, ut mala quoque recipere cogamur. Si ergo quæ bona sunt transtuli, et mala amputavi, vel tacui, vel correxii, arguendus sum, cur non per me Latini bona ejus habeant, et ignorent mala? Si hoc crimen est, arguatur Hilarius confessor, qui psalmodum interpretationem et homelias in Job ex libris ejus transtulit. Sit in culpa Vercellensis Eusebius, qui omnium psalmodum commentarios hæretici hominis vertit in nostrum eloquium, licet hæretica prætermittens.

Hoc quidem et Hieronymus adversus eorum calumnias reddidit, qui ob id catholicos tractatores reprehendendos autumant, quod suis scriptis infidelium testimonia vel dicta inserere præsumant, quasi eis auctoritatem tribuant, qui nulla digni

(41) Patrol., ibid., col. 667, 668.

(42) Patrol., ibid., col. 662, 663.

(43) Patrol., ibid., col. 663.

sunt auctoritate, et quasi maculare sacras sententias possit veritas per infideles prolata. Noverat certe at discretissimus grana a paleis, et margaritam cæteris quandoque pretiosiorē in sterquilinio deprehendere, quam in ornamento regio tanquam sapiens aurifaber valeat componere. Tenebat certissime, et dona Dei per quemcunque malum contaminari non posse, nec divina sacramenta contractu pravorum inquinari, cum aut in nomine Trinitatis infideles baptizant, aut pessimi quique divina verba prædicant, aut prophetias loquuntur, et nunquam miracula faciunt. Quæcunque enim bona sunt, a Deo esse necesse est, nec ea quorumlibet malitia contaminare potest. Unde nec prophetiam Balaam gentilis, neque Arioli sacra improbavit auctoritas, qua postmodum Magi primitiæ gentium incitari creduntur, ut nova apparente stella novum statim regem quærerent; nec Sibyllæ vel Virgiliti vaticinia spiritualis doctor Augustinus sanctorum prophetiis inserere timuit, attendens illud Apostoli: *Et nemo dicere potest Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto* (Cor. xii, 3), nec prophetiam Caiaphæ commendare evangelista veritus est dicens: *Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius prophetavit* (Joan. xi, 51). Nec ipsorum dæmonum testimonia Evangelium reticuit, cum ad eorum expulsionem, Domino veniente, eum Jesum Christum, seu Filium Dei inclamarent ac confiterentur. Quippe cujus virtutem, sive nascentis, seu morientis, sive resurgentis vel ascendentis et miracula facientis, ipsa etiam insensibilia quodam modo sensisse, ut ei testimonium suo modo præberent, beatus perhibet Gregorius, angelis quidem et stella statim in ortu ipsius apparentibus, in morte vero sole obscurato, petris et velo templi scissis, et monumentis sanctorum apertis resurgentium, multisque apparentium, in resurrectione terræ motu facto cum visione angelorum, in ascensione nube eum suscipiente. Cujus quoque potentiam atque sapientiam universus mundi ornatus annuntiare non cessat ac prædicare, et suo modo laudare, et commendare, ex ipsa sui mirabili compositione ac dispositione. Unde Apostolus: *Invisibilia, inquit, ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur. Sempiterna quoque virtus et divinitas, etc.* (Rom. i, 20.) Hinc Psalmista insensibilium quoque creaturarum laudibus applaudens, omnes pariter ad laudes Dei creaturas invitat, quasi ex omnibus optime conditis laudes Dei a nobis exigat, qui pro nobis in mundo condidit universa. Unde et a summitate cæli, et solemnitate angelorum exorsus usque ad dracones et serpentes atque omnes abyssos, divinas extendit laudes, cum dixerit: *Laudate Dominum de terra, dracones et omnes abyssi* (Psal. cxlviii, 7). Et iterum: *Serpentes et volucres pennatæ* (ibid., 10). Qui nec aliqua reptilia prætermisit dicens: *Laudabunt illum cæli et terra, mare et omnia reptilia in eis* (Psal. lxxviii, 35).

Legimus etiam in vita Pauli eremitæ a beato scripta Hieronymo, satyrum beato apparuisse Antonio, qui adventum Salvatoris protestans ait sancto viro: *Legatione fungor mei gregis; precamur ut pro nobis communem Deum depreceris, quem in salutem mundi olim venisse cognovimus, et in universam terram eziit sonus ejus.* Cujus quidem satyri videlicet confessionem ac testimonium de Christo, longævus viator admirans et gavisus, quod etiam monstra Christum prædicarent, et vehementer indignatus super duritia et cæcitate Alexandriæ, baculo statim humum percutiens, aiebat: *Væ tibi, Alexandria, quæ pro Deo portenta veneraris. Quid nunc dicturi estis? Bestiæ loquuntur Christum.* Ac si aperte clamet dicens: *Conteret impudentiam vestram saltem confessio monstrorum.* Quæ quidem confessio tanto fortasse gloriam mirabilius atque potentiam Dei prædicat, quanto majori miraculo est habenda, et tanto verior ejus assertio videtur, quanto a doctrina hominum remotior est, et tota suggestioni sancti Spiritus imputanda. Unde et verba asinæ Balaam, et voces in aere factæ sicut de baptizato vel transfigurato Domino legimus, cum aliquid astantibus annuntiaverunt, tanto facilius ad fidem auditores commovebant, quanto mirabiliores omnibus apparebant. Quod de philosophis quoque et quibusdam gentilibus quantumvis infidelibus, seu nostræ fidei inimicis, manifesta docetur ratione. Quo enim fidei nostræ magis essent adversi, minus in laude ejus invenirentur suspecti, et probabilius in laude cujuslibet est testimonium inimici quam amici, sicut e converso in crimine. Unde et cum Josephi Judæi testimonium de Christo vel de sanctis ejus legimus, plurimum ad fidem in eo commovemur, et cum audimus Philonem Judæum vitam monachorum Ægypti probasse atque commendasse, plus nobis satisfacit quam si quis nostrum eam commendaret. Ex quo utrique inter illustres viros a beato Hieronymo connumerari et ascribi meruerunt. Quid etiam magis necessarium ad defensionem fidei nostræ, quam ut adversus omnium infidelium importunitatem, ex ipsis habeamus per quod ipsos refellamus? ut si nos impetunt philosophi, per ipsos convincantur doctores sui atque philosophi, et si nos impetunt hæretici a quibus sacræ paginæ testimoniis refellantur. Atque ita juxta Apostolum: *Omne os obstruatur, et subditus fiat omnis mundus Deo* (Rom. iii, 19). Quis etiam hæreticos longe deteriores esse gentibus, et quibusdam philosophis ignoret? Juxta namque Petri apostoli assertionem, melius esset his non nosse veritatis viam, quam post agnitam retro ire (II Petr. ii, 2).

Si ergo propter infidelitatem gentilium, hi qui aliquibus eorum testimoniis vel dictis utantur, arguendi sunt: multo amplius illi qui Origenis tot et tantis hæresibus irretiti expositiones atque sententias tam studiose ad nostram transtulerunt atque induxerunt ædificationem, cum ex infidelitate dæm-

nabiliores omnibus, ut dictum est, constet esse hæreticos. Cujus quidem innumeras ac supramodum abominandas hæreses silentio deperire non sustinerunt, quasi et in his retractandis aliquam præviderent utilitatem, ac si ab eis designatis, atque damnatis, cæteri sibi facilius providerent, aut quibus eas rationibus dissolverent, si quis in eis illos illaquearet addiscerent. Unde et beatus Hieronymus Epistolam ad Auctum presbyterum direxit, ut hæretica illa quæ in libris Periarchon Origenes minima posuerat, ex parte manifestaret. Quis etiam me testimoniis philosophorum inductis ratione arguat, nisi et in culpam mecum sanctos doctores in hoc ipso trahat? Quæ enim superius ex philosophis collegi testimonia, non ex eorum scriptis, quorum pauca novi, imo ex libris sanctorum Patrum collegi. Nunquid et Apostolum arguere præsumeret, qui, ut ait beatus Augustinus in VIII *De civit. Dei*, Atheniensibus loquens, cum rem magnam de Deo dixisset, et quæ a paucis posset intelligi, quod in illo scilicet vivimus, movemur, et sumus (*Act. XVII, 26*), adjecit, sicut et bene quidam dixerunt (*ibid.*), philosophorum videlicet ipsorum, quorum studiis gloriosa illa civitas exstitit, testimonium ad persuasionem inducens, de quibus ut in eodem ipse Augustinus præmisit ad Romanos scribens ait, quia quod notum est Dei manifestum est in illis. Deus enim illis revelavit, etc. (*Rom. I, 19*.) Ex quibus aperte Apostolus docet eis quoque mysterium Trinitatis fuisse revelatum. Sed hic quædam verba Apostoli nobis in sequentibus exponenda occurrunt. Nunc autem adversus tam hæreticorum quam philosophorum objectiones, pluribus de fide sanctæ Trinitatis collectis atque expositis testimoniis, superest aperire, quibus rationibus defendi possit quod testimoniis confirmatum est. Omnis quippe controversia, ut in Rhetoricis suis Tullius meminit, aut in scripto, aut ratione versatur, et beato attestante Augustino, in omnibus auctoritatem humanæ anteponi rationi convenit; maxime autem in his quæ ad Deum pertinent, tutius auctoritate quam humano nitimur iudicio. Hinc est illud quod ait, c. I lib. De moribus Ecclesiæ contra Manichæos: *Naturæ quidem ordo ita se habet, ut cum aliud dicimus, rationem præcedat auctoritas: nam infirma ratio videri potest, quæ cum reddita fuerit, auctoritatem postea, per quam formetur, non assumit.* Restat itaque nunc nobis post auctoritatum fundamentum, fulcimenta superinducere rationum, maxime ideo ne verborum inimicorum Christi nostræ insultet simplicitati, qui cum aliquos idiotas aut minus eruditos Christianos inductionum suarum laqueis præpedierint, summæ id sibi gloriæ ascribunt. Quibus quidem non sufficit ut soli moriantur, nisi alios compellant suis erroribus, illo videlicet Judæorum more, quo eos veritas dicit mare et aridam circumire, ut faciant proselytum unum (*Matth. XXIII, 15*).

II.

Omnium autem bonorum quasi fundamentum fidem sanctæ Trinitatis ponimus, ut ab ipsa divinæ naturæ cognitione omnium bonorum ducatur exordium. Quisquis itaque hoc fundamentum labefactare poterit, nihil fructuosum nobis de his quæ superædificanda sunt relinquit. Unde et nos primum huic tanto periculo tam auctoritatum quam rationum clypeum opponere curavimus, in eo quidem confisi, qui suos confortat, dicens; *Cum steteritis ante reges et præsides, nolite cogitare, etc.* (*Matth. X, 19*.) Cujus quidem fretus auxilio, parvulus David immensum Goliath et tumidum proprio ipsius gladio jugulavit. Et nos ergo humanarum gladio rationum, quibus nos tam philosophi quam hæretici impetunt, in eos converso, eorum robur aciesque argumentorum suorum in Domino dissipemus, ut jam minus simplicitatem fidelium aggredi præsumant, cum de his confutati fuerint, de quibus præcipue impossibile eis videtur responderi de diversitate personarum in una et individua penitus ac simplici divina substantia, et de generatione Verbi seu processione Spiritus. De quo quidem nos docere veritatem non promittimus, ad quam neque nos neque mortalium aliquem sufficere credimus; sed saltem aliquid verisimile atque humanæ rationi vicinum, nec sacræ fidei contrarium proponere libet, adversus eos qui humanis rationibus fidem se impugnare gloriantur, nec nisi humanas curant rationes quas noverunt, multosque facile assentatores inveniunt, cum fere omnes animales sint homines, ac paucissimi spirituales. Sufficit autem nobis quocumque modo summorum inimicorum robur dissipare, præsertim cum alio modo non possumus, nisi has quas noverunt rationes ex ipsorum artibus afferamus. Absit enim hoc ut credamus Deum, qui malis quoque ipsis bene utitur, non bene etiam omnes artes, quæ ejus dona sunt, ordinare, ut hæc quoque ejus majestati deserviant, quantumcunque male his abutuntur perversi!

Unde et beatus Augustinus, cæteri quoque doctores Ecclesiastici, sæculares quoque artes, atque ipsam quoque dialecticam præcipue sacræ Scripturæ admodum necessariam perhibent. Adeo namque prædictus doctor, lib. II De ordine, dialecticam commendare ausus est, ut eam solam scientiam esse profiteri videatur, cum eam solam posse facere dicat scientes (44). *Disciplinam, inquit, disciplinarum, quam dialecticam vocant, hoc docet docere, hoc docet discere. In hac seipsa ratio demonstrat, atque aperit quæ sit quid velit, scit scire, sola scientes facere non solum vult, sed etiam potest.* Idem in secundo De doctrina Christiana: Cum inter omnes artes præcipue dialecticam et arithmeticam sacræ paginæ necessarias esse profiterentur, illam quidem ad dissolvendas quæstiones, hanc ad allegariarum mysteria discutienda, quæ frequenter in naturis numerorum

(44) Patrol. tom. XXXII, col. 1013

investigamus, tanto amplius dialecticam extulit, quanto amplius eam necessariam assignavit, ad omnes videlicet quæstionum dubitationes terminandas; ait autem sic (45): *Restant ea quæ non ad corporis sensus, sed ad rationem pertinent, ubi disciplinam disputationis regunt et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera quæstionum quæ in sanctis libris continentur plurimum valet. Tamen ibi cavenda est libido rixandi, et puerilis quædam ostentatio decipiendi adversarium. Sunt enim quidem multa quæ appellentur sophismata, sicut conclusiones rationum, et plerumque ita veras imitantes, ut non solum tardos, sed ingeniosos etiam minus attentos decipiant. Quod genus captiosarum conclusionum Scriptura, quantum existimo, detestatur illo loco ubi dictum est: « Qui sophisticè loquitur, odibilis est (Eccli. xxxvii, 23). » Qui rursus in eodem, cum in ipsis philosophorum dictis magnam morum ædificationem, et nullam de fide et cultu unius Dei doctrinam consideraret, adjecit atque ait (46): *Philosophi qui vocantur, si qua sorte et fidei nostræ accommodata dixerunt, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt, sed etiam ab eis tanquam injustis possessoribus, in usum nostrum vindicanda. Sicut enim Ægyptus non tantum idola habebat quæ populus Israel detestaretur, sed etiam vasa atque ornamenta de auro et argento, et vestem quæ ipse populus exiens de Ægypto sibi potius tanquam ad usum meliorem clanculo vindicavit præcepto Dei, ipsis Ægyptiis nescienter accommodantibus ea quibus non bene utebantur (Exod. iii, 22 et xii, 35). Sic doctrinæ omnes gentilium et liberales disciplinæ usui veritatis aptiores, etiam morum quædam præcepta continent, deque ipso Deo colendo nonnulla vera apud eos inveniuntur. Item in eodem de philosophis (47): *Dederunt aurum, et argentum, et vestem suam exeuntes de Ægypto populo Dei, nescientes, quemadmodum illa quæ dubant in Christi obsequium redderentur.***

Noverat itaque iste ecclesiasticorum maximus doctor, a philosophia olim gentili ad veram, quæ Christus est, sophiam conversus, quæ in philosophicis de Deo legerat scriptis, et quam indignum philosophicas quoque disciplinas, quæ inter maxima dona Dei semper in terris effluerunt, auctorem suum atque omnium non agnoscere, et ei quoque cui obtemperant omnia, non deservire. At non deerat et illud quod in Ecclesiastico scriptum est: *Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens, et in prophetis vacabit. Narrationem virorum nominatorum conservabit, et versutias parabolarum simul introibit. Occulta proverbiorum exquiret, et in absconditis parabolarum conversabitur (Eccli. xxxix, 1-3).* Juxta quod et Salomon ipse beato, ut supra meminimus, testante Hieronymo in ipso statim Proverbiorum exordio commonet ut intelligamus sermones prudentiæ, versutiasque parabolarum, et

A obscurum sermonem, dicta sapientum et ænigmata. Quæ proprie, ut ait Hieronymus, dialecticorum sunt et philosophorum, unde et a sanctis postmodum Patribus, non incongrue liberalium artium studia tanquam sacræ paginæ admodum necessaria plurimum commendantur, cum omnino poetica figmenta Christianis interdicanter, non solum quia fallacitate referta sunt, et, *os quod mentitur occidit animam (Sap. i, 11)*, verum etiam quia inanum fabularum cogitationibus, ad desideria turpitudinum quæ finguntur alliciunt animam, atque a sacræ lectionis studio nos abducunt. De utrisque autem in promptu sunt sanctorum testimonia nobis:

Synodus Eugenii papæ tempore Ludovici: *De quibusdam, inquit, locis, ad nos refertur non magistros neque curam inveniri pro studio litterarum. Idcirco universis episcopis subjectisque plebibus et aliis locis, in quibus necessitas occurrerit, omnino cura et diligentia adhibeatur, ut magistri et doctores constituantur, qui studia litterarum liberaliumque artium habentes, dogmata doceant, quia in his maxime divina manifestantur atque declarantur mandata. De poeticis autem figmentis, quos nonnulli libros Grammaticæ vocare consueverunt, eo quod parvuli ad eruditionem grammaticæ lectionis eos legere soliti sint, talia sanctorum sanxit auctoritas: Hieronymus ad Damasium papam de filio prodigo (48). *Dæmonum cibus est carmina poetarum sæcularium, scientia rhetoricorum, pompa verborum.* Et post aliqua, tanquam Exodi illud ad mentem recurreret: *Per nomen externorum deorum non jurabis, neque audietur ex ore vestro (Exod. xxiii, 13).* Absit, inquit, (49) *ut de ore Christiani sonet Jupiter omnipotens, et me Hercule, me Castor, et cætera magis portenta quam numina. At nunc etiam sacerdotes Dei omissis Evangeliiis et prophetis, videmus comædjas legere, amatoria Bucolicorum versuum verba cantare, tenere Virgilium; et id quod in pueris necessitatis est, crimen in se facere voluntatis.* Idem super Epistolam ad Ephesios: *Educate, ait Apostolus, filios in disciplina et correctione Dei (Ephes. vi, 4), legant episcopi atque presbyteri, qui filios suos sæcularibus litteris erudiunt, et faciunt comædjas legere, et amorum turpia scripta cantare. De ecclesiasticis quoque sumptibus eruditos, et quod in corbonam pro peccato quilibet pauper totam substantiam effundens obtulerat, hæc in Saturnalium sportulam et Minervæ, aut in sumptus domesticos, aut in sordida scorta convertit.* Item idem in Epistola ad Eustochium virginem. *Quæ communitio lucis ad tenebras? Quis consensus Christi ad Beliam? (II Cor. vi, 15.) Quid facit cum Psalterio Horatius, cum Evangelio Maro, cum Apostolo Cicero? Quod vero de poeticis figmentis, non de philosophicis documentis, aut liberalium artium studiis, hæc sunt dicta, aperte Isidorus de summo bono libro... cap. 13,**

(45) Patol. tom. XXXIV, col. 57, 58.

(46) Patol., ibid., col. 63.

(47) Patol., ibid.

(48) Patol., tom. XXXI, col. 385.

(49) Patol. ibid. col. 386.

insinuat dicens : *Ideo prohibetur Christianis legere fragmenta poetarum, quia per oblectamenta inanium fabularum excitant mentem ad incentiva libidinum. Non enim solum thura offerendo dæmonibus immolatur, sed etiam eorum dicta libentius capiendo. Item : Cavendi sunt libri gentilium, et propter amorem sacrarum Scripturarum vitandi. Simplicioribus litteris non est preponendus succus grammaticæ artis, meliores enim sunt communes litteræ et simpliciores ad solam utilitatem pertinentes; illæ vero nequiores sunt quæ ingerunt mentis elocutionem. Meliores sunt grammatici quam hæretici. Grammaticorum doctrina potest etiam proficere ad vitam, dum fuerint in meliores usus assumpti.*

Ex consilio quarto Carthaginensi, cap. 9. *Episcopus gentilium libros non legat; hæreticorum autem pro necessitate et tempore.* Gregorius Desiderio episcopo : *Peruenit ad nos fraternitatem tuam grammaticam quibusdam exponere, quam tunc ita moleste suscepimus, ac sumus vehementius aspernati, ut ea quæ prius dicta fuerant in gemitum et tristitiam verteremus, quia uno se ore cum Jovis laudibus Christi laudes non capiunt, et quod grave nefandumque sit episcopum canere quæ nec laico religiose conveniant, ipse considera.* Unde et Plato ipse, cum civitatis novæ ordinandæ traderet institutionem, poetas a civitate esse dejiciendos decrevit, sicut in secundo De civit. lib. beatus Augustinus his verbis commemorat : *An forte, inquit, Platoni potius danda est palma, qui cum ratione formaret, qualis esse civitas debeat, tanquam adversarios civitatis poetas censuit urbe pellendos? Item post aliqua : Qui scilicet Plato poetas ipsos, vel arbitrio mentientes, vel hominibus miseris, quasi Deorum facta pessima imitanda proponentes, omnino in civitate bene instituta vivere noluit, ac si aperte sanctis ipsis jam illud prædicaret : « Os quod mentitur occidit animam (Sap. 1, 11). » Atque illud Apostoli : « Fornicatio et omnis immunditia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos, aut turpitude, aut stultiloquium, aut scurrilitas quæ ad rem non pertinet, » etc. (Ephes. v, 3, 4.)* Quid etiam de philosophicis vel de poeticis existimet, musis, et quantum indignetur aliquem alumnus suum ad meretriculas illas unquam divertere, in ipso aditu libri Boetii De consolatione philosophiæ diligenter exprimitur, ubi de ipsa ad consolandum philosophum accedente, et inspiciente, musa, philosopho ipsi assistente, ipsemet ait philosophus : *Quæ ubi poeticas musas vidit assistentes, nostro thoro stetibusque meis verba dicantes, commota paulisper ac ternis inflammata luminibus : Quis, inquit, has scenicas meretriculas ad hunc agrum permisit accedere, quæ dolores ejus non modo nullis remediis foverent, verum insuper dulcibus alerent venenis? Hæ sunt enim quæ infructuosius affectuum spiritus uberem fructibus rationis segetem necant, hominumque mentes assuefaciunt morbo, non liberant. At si quem profanum, ut vulgo solitum, nobis blanditiæ vestræ detruherent, minus moleste*

A ferrem dum putarem. Nihil quippe in eo nostro opere læderentur. Hunc vero Æleaticis atque academicis studiis innutritum. Sed abite potius, o Sirenes usque in exsilium, dulces, meisque cum musis curandum sanandumque relinquite. His ille chorus increpitus dejecit humi mæstior vultum, confessusque rubore verecundiam limen tristis excessit.

At fortasse, inquires, non solum poetarum, verum etiam liberalium artium lectiones Christianis interdicens, cum beatus Hieronymus in epistola ad Eustochium se graviter correctum ac verberatum a Domino pro lectione, philosophorum librorum, asseverat. At jam profecto nec grammaticam a Christiano legi convenit, sine documentis cujus nec divina potest intelligi pagina, nec scriptura aliqua. Sic nec rhetoricam, quæ omnis eloquentiæ tradit ornamenta, quibus maxime sacra Scriptura est referta, nec ejus decor nisi his diligenter assignatis elucere poterit. Quare igitur, inquires, propter Ciceronis libros prædictus doctor tam graviter flagellatus et correctus est, ut sub ostentatione sacramenti coereretur omnino sæcularium librorum lectioni abrenuntiare? profecto quia non pro utilitate aliqua, sed pro oblectatione eloquentiæ illius intendebat, neglecto sacræ Scripturæ studio, cujus quidem, ut ipsemet ait, incultus ei sermo horrebat. Ego autem nullius artis lectionem cuicumque religioso interdicens arbitror, nisi forte per hoc major ejus aliqua utilitas præpediatur, sicut in cæteris litteris faciendum scimus, ut videlicet minora pro majoribus aut intermittantur, vel penitus omitantur. Quippe cum nulla sit in doctrina falsitas, nulla in verbis turpitude, nonnulla de scientia utilitas, quis hoc dicendo aut docendo culpari mereatur, nisi causa venerit supradicta, potiori videlicet bono neglecto aut dimisso? Nemo etenim scientiam aliquam malam esse dixerit, etiam illam quæ de malo est, quæ justo homini deesse non potest. Non ut malum agat, sed ut a malo præcogitato sibi provideat, quod nisi cognitum teste Boetio vitare non posset. Non est enim malum scire decipere vel adulterari, sed ista committere, quia ejus rei bona est cognitio, cujus pessima est actio : et nemo peccat cognoscendo peccatum, sed committendo. Si quæ autem scientia malum esset, utique et malum esset quædam cognoscere. At jam absolvi a malitia Deus non posset, quia omnia novit. In ipso enim solo omnium est plenitudo scientiarum, cujus donum est omnis scientia. Scientia quippe est comprehensio omnium rerum quæ sunt, atque his veraciter cuncta discernit, cui ea quoque quæ non sunt quasi præsentia assistunt. Unde et enumeratis donis Spiritus ejus, ipse spiritus scientiæ esse dicitur (Isa. xi, 2). Sicut autem mali quoque scientia bona est, ad evitandum scilicet malum necessaria, ita potestatem etiam mali bonam esse constat ad promerendum necessariam. Si enim peccare non possemus, nihil non peccando promereremur, et ei qui liberum non habet arbitrium, nullam ex his quæ

coactus agit debetur præmium. At vero contra, *A et malum bonum, ponentes lucem tenebras, et tenebras lucem (Isa. v, 20).* ut ait propheta, *Qui potuit transgredi et non est transgressus, facere mala et non fecit, ideo stabilita sunt bona illius in Domino (Eccli. xxxi, 10, 11).*

Ex his itaque liquidum est nullam aut scientiam vel potestatem malam esse, quantumcunque mala sint exercitia eorum, cum et Deus tribuat omnem scientiam, et omnem ordinet potestatem. Qui etiam de potestate iniquissimi Pilati adversus se ait: *Non haberes in me potestatem, nisi datum esset tibi desuper.* Scientias itaque approbamus, sed fallaciis abutentium resistimus. Non enim teste Tullio medicriter errant, qui ex vitio hominis scientiam culpant. Sic enim cum de reprehensione argumentationum in Rethorica doceret, ait inter cætera: *Non ad id ad quod instituitur accomodabitur aliqua pars argumentationis, si res ex vitio hominis vituperabitur, ut si quis doctrinam ex alicujus docti vitiis reprehendat.* Nullos autem sacris litteris eruditos ignorare arbitror plus in sacra doctrina spirituales viros ex ipso scientiæ studio, quam ex religionis merito profecisse, et quo quisque sanctior ante conversionem suam, amplius eum in sancta eruditione sua valuisse. Paulus quippe apostolus licet non major merito quam Petrus videatur, vel confessor Augustinus quam Martinus, tanto tamen uterque altero majorem in doctrina gratiam post conversionem habuit, quanto antea majore litterarum scientia pollebat. Ex quo præcipue sæcularium quoque litterarum studium divina dispensatione commendari arbitror, non solum propter utilitatem quam continent, verum a donis ejus alienæ viderentur, si ad nullum eis commodum uteretur. Novimus tamen et ab Apostolo dictum, quia *scientia inflat (I Cor. viii, 1)*, id est superbiam generat. Sed ex hoc præcipue bona esse convincitur quia in malum superbiæ conscius sui trahit; sicut enim honnulla sunt bona, quæ non nisi ex malo proveniunt, ita et nonnulla sunt mala quæ ex bono originem trahunt. Pœnitentia quippe, sive correctionis satisfactio, cum bona sint ita malum factum comitantur, ut non nisi ab eo nasci possint. E contrario invidia sive superbia, cum sint pessimæ, a bonis initium habent. Nemo quippe invidia alterius attenuatur, nisi pro bonis ejus, et nemo nisi ex bonis quæ se habere cognoscit, in superbiam extollitur. Unde et Lucifer ille qui mane oriebatur, tanto ad superbiendum pronior exstitit, quanto cæteris Angelicis spiritibus per sapientiæ vel scientiæ claritatem superior fuit, nec tamen ideo sapientiam ejus vel scientiam de naturis rerum cognoscendis quam a Deo acceperat, malam dici convenit, sed ille superbiendo illa male usus sit. Sic et cum quilibet de philosophia sua vel doctrina superbit, non ipsam scientiam culpare debemus propter adjunctum vitium, sed unumquodque secundum seipsum pensari convenit, ne forte indiscrete agentes, propheticam illam maledictionem incurramus. *Væ his qui dicunt bonum malum,*

A et malum bonum, ponentes lucem tenebras, et tenebras lucem (Isa. v, 20).

Hæc adversus illos dicta sufficiant qui suæ imperitiæ solatium quærentes, cum nos aliqua de philosophicis documentis exempla, vel similitudines inducere viderint, quibus planius quam volumus fiat, statim obstrepunt, quasi sacræ fidei et divinis rationibus ipsæ naturæ rerum a Deo conditarum inimicæ videntur, quarum videlicet naturarum maximam a Deo peritiam ipsi sunt a Deo philosophi consecuti, ut cum sancti doctores allegoriarum mysteria in ipsis animalium, vel quarumlibet naturis rerum investigent, juxta ipsorum philosophorum dicta, has assignant, dicentes quidem hanc hujus vel illius naturam esse rei, sicut Physicæ scriptores tradiderunt. In tantum vero in ipsa factura delectatur Deus, ut frequenter ipsis rerum naturis quas creavit, se figurari magis quam verbis nostris, quæ nos conflinximus aut invenimus, exprimi velit, ut magis ipsa rerum similitudine, quam verborum nostrorum gaudeat proprietate, ut ad eloquentiæ venustatem ipsis rerum naturis, juxta aliquam similitudinem, pro verbis Scriptura malit uti, quam propriæ locutionis integritatem sequi. Nemo itaque me culpare præsumat, si ad propositum nostrum ostendendum, aliquas vel ex nobis vel ex philosophis similitudines induxero, quibus facilius aperire quod desidero, possim. Scriptum quippe est: *Fas est ab hoste doceri, et cum intelligentiæ deservimus modis omnibus curandum est, ut quoad possumus, id facie facere studeamus.* Unde est illud beati consilium Augustini, in quarto De doctrina Christiana, ubi quidem Christianæ doctrinæ modos exsequitur ac docet: *Non curante illo, inquit, qui docet quanta eloquentia doceat, sed quanta evidentia. Diligens appetitus aliquando negligit verba cultiora, unde ait quidam, cum de genere tali elocutionis ageret, esse in eo quamdam diligentiam negligentem.* Item: *Quid enim prodest locutionis integritas, quam non sequitur intellectus audientis? cum loquendi omnino nulla sit causa, si quod loquimur non intelligunt, propter quos ut intelligant, loquimur. Qui ergo docet, vitabit verba omnia quæ non docent.* Item: *Insignis est indolis in verbis verum amare, non verba.*

III.

Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quod volumus non potest? aut quid obest lignea, si hoc potest; quando nil quærimus, nisi patere quod clausum est? Sed incassum, inquires, laboramus, si id aperire quærimus, aut quod jam per alios est apertum, ut nostro ulterius labore opus non sit, aut omnino aperiri non potest, ut illud videlicet ineffabile Trinitatis mysterium. Et profecto nihil hoc verius. Sed si hoc aperiri non potest ab homine, quid egerunt sancti Patres, qui tot nobis de Trinitate tractatus reliquerunt? Si vero qui de ea tractaverunt, docere quod intendebant potuerunt, et quod clausum erat aperire, quid opus erat unum.

post alium scribere, et quod ille jam aperuerat, hunc postea reserare? Quidquid horum quislibet constituat, miror qua me fronte aliquis arguat, si cæterorum de his scribentium providentiam laudet, nisi forte in hoc nostrum jam penitus superflue tractatum dicat, quod et illorum documenta sufficiant, et nullæ jam ulterius quibus resistendum sit pullulent hæreses, vel nullæ de nostra fide supersint dubitationes, quæ aliquibus rationibus vel ad documentum vel ad defensionem ejus egere videantur, atque utinam ita sit. At vero ut innumeram multitudinem infidelium, quæ extra Ecclesiam est, tam Judæorum scilicet quam ethnicorum, præteream, quis ita omnes hæreses repressas profiteri audeat, ut jam nulla apud nos fidei sint schismata, nullæ ulterius futuræ sint dissensiones? Quousque enim paleas cum granis præsens Ecclesia indifferenter continebit, nec messi Domini inimicus homo superseminare zizania cessabit? donec videlicet in fine sæculi messorum angeli Dei zizania colligant in fasciculos, et in ignem arsueros mittant. Non possunt schismatici, non possunt deesse hæretici, nec inter scorpiones et serpentes tutum patebit iter, sed semper ad probationem vel excitationem fidelium habebit mater Ecclesia sub Christi nomine multos quos coleret Antichristos, pro quibus ingemiscens quotidie dicat: *Ex nobis exierunt, sed ex nobis non erant* (I Joan. 11, 19), et affectu materno per singulos annos pro eis ut redeant, imolet publicas orationum hostias. Nam oportet, inquit Apostolus, hæreses esse, ut qui probati sunt manifesti fiant (I Cor. xi, 19). Quod maxime in novissimis temporibus Antichristi regno appropinquante, futurum exspectamus, quando juxta Dominicam et apostolicam sententiam graviora semper imminere atque excrescere constat pericula, et refrigescente charitate, mala omnia amplius pullulare. Unde et idem Apostolus ad Timotheum: *Hoc autem scito quod in novissimis diebus instabunt tempora periculosa, et erunt homines seipso amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemii, sine pace, habentes quidem speciem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes* (II Tim. 1, 5). Qui et alibi: *Nos, inquit, sumus in quos fines sæculorum devenerunt* (I Cor. x, 11). Et Petrus in secunda Epistola: *Hoc primum, inquit, scientes quod venient in novissimis diebus deceptione illusores, etc.* (II Petr. 11, 3.) Et Joannes: *Filioli, inquit, novissima hora est. Et sicut audistis quia Antichristus venit, nunc autem Antichristi multi facti sunt. Unde scimus quia novissima hora est. Ex nobis enim prodierunt, sed ex nobis non erunt* (I Joan. 11, 18, 19). Hinc et in Epistola Judæ scriptum est: *Vos autem charissimi, memores estote verborum quæ prædicta sunt ab apostolis Domini nostri Jesu Christi, qui dicebant vobis quoniam in novissimis temporibus venient illusores; hi sunt qui segregant semetipsos et hos quidem arguite judicatos* (Jud. 17 et seq.). Ac si aperte ros hortaretur dicens: *Providete ut tales dijudicare ac rationibus convincere valeatis,*

A parati semper, ut beatus Petrus meminit, ad satisfactionem omni poscenti vos rationem, de ea quæ in vobis est spe et fide, ut in eo quod detrahunt de vobis, confundantur qui calumniantur vestram bonam conversationem in Christo (I Petr. 11, 15, 16). Idem et coapostolus ejus Paulus admonens: *Sermo, inquit, vester in gratia conditus sit sale, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere* (Coloss. 1v, 6).

Quæ quidem apostolorum dicta beatus diligenter attendens Augustinus, ad Valerium comitem in libro De nuptiis et concupiscentia, his scribit verbis: *Quod licet fide robustissima irriseris, bonum est tamen ut etiam noveris defendendo adjuvare quod credimus. Et apostolus Petrus paratos nos esse præcepit, « ad satisfactionem omni poscenti nos rationem de fide et spe nostra: » Et apostolus Paulus: « Sermo, inquit, sit in gratia sale conditus, ut sciatis quomodo oporteat unicuique respondere. »* Item in tractatu De misericordia, nos ad ea quæ nondum capere intelligendo sufficimus adhortatur dicens: *Petite orando, quærite disputando, pulsate rogando. Ratione quippe magis hæretici sunt quam potestate coercendi, cum juxta sanctorum Patrum auctoritatem, fideles quoque quibus « omnia cooperantur in bonum* (Rom. viii, 28), *» eorum disputationibus exercitati, vigilantiores atque cautiore reddantur.* Unde Hieronymus super Jeremiam, lib. xi: *Ad tempus, inquit, valet hæresis, ut electi quique manifesti fiant, et probati sint.* Augustinus contra Epistolam Parmeniani: *Hæretici si in Ecclesia essent, nihilominus errarent: cum autem foris sunt, plurimum prosunt, non verum dicendo, quod nesciunt, sed ad verum quærendum carnales, et ad verum accipiendum spirituales Catholicos excitando. Utamur ergo hæreticis, non ut eorum approbemus errores, sed ut Catholicam disciplinam adversus eorum insidias asserentes vigilantiores et cautiore simus, etsi eos ad salutem revocare non possumus.* Isidorus De summo bono, lib. 1, cap. 16: *Sancta Ecclesia exercetur sapientia, cum tentatur verbis; exercetur patientia, cum tentatur gladii; cum pravitate hæreticæ doctrina est propagata Ecclesiæ, nam antea simplici tantum fide vigeat.* Hæreticorum ergo occasione propagati sunt doctores in fide, et per acumen hæresum hodie creverunt magistri. Unde et sancti doctores cum ad excitationem, ut dictum est, fidelium adeo necessarias esse hæreticorum disputationes vel inquisitiones attenderent, ratione potius quam potestate desiderio ad sacræ studium eruditionis sunt potissimum adhortati. Quale est illud Hieronymi ad Nepotianum: *Disce, inquit, quid doceas ut possis adhortari in doctrina sacra, et contradicentes revincere, paratus semper ad satisfactionem omni poscenti rationem de ea quæ in te est spe.* Gregorius Bonifacio: *Si ita, ut audieram, magnitudo vestra intentione sollicita, de animæ suæ vita cogitaret, nequam mihi de fide sua per epistolas, sed per semetipsam posceret respondere, ut et ros de nostra ra-*

tione, et nos de vestra credulitate gauderemus. Nam nos licet in omnibus causis, in his præcipue quæ Dei sint, ratione magis constringere homines quam auctoritate festinamus. Idem Dominico episcopo: Quamquam desideremus omnes hæreticos a catholicis sacerdotibus vigore semper rationeque compesci. Idem in Pastoralis, cap. 30: *Aliter admonendi sunt hujus sæculi sapientes, atque aliter hebetes. Illos plerumque rationis argumenta, istos nonnunquam melius exempla convertunt. Illis nimirum prodest ut in suis allegationibus juncti permaneant, istis vero aliquando sufficit ut laudabilia aliorum facta cognoscant.* Nicolaus papa ad consulta Bulgarorum, cap. 41: *De eis qui Christianitatis bonum suscipere renuunt, non aliud possumus scribere vobis, nisi ut ad fidem necessariis monitis, et exhortationibus et ratione eos potius quam vi convincatis.* Isidorus De summo bono lib. 11: *Fides nequaquam vi extorquetur, sed ratione atque exemplis suadetur, a quibus autem exigitur violenter, perseverare in eis non possunt exemplo, ut ait quidam, novellæ arboris, cujus si quis cacumen violenter impresserit, denuo dum laxatur in id quod fuerat confestim revertitur.* Hilarius de Trinitate in lib. XII: *Oportet eos qui Christum prædicant mundo, irreligiosis mundi imperfectisque doctrinis per scientiam omnipotentis contrahere, juxta illud Apostoli: « Nostra enim arma non sunt carnalia, sed potentia Deo, ad destructionem munitionum rationis, destruunt et saxum altitudinem elevatam adversus cogitationem Dei (II Cor. x, 4, 5), » fidem non nudam apostolis atque inopem rationis reliquit. Quæ quamvis potentissima ad salutem sit, tamen nisi per doctrinam instruitur, habebit quidem inter adversa tutum diffugiendi recessum, non etiam retinebit constantem abscedendi securitatem, eritque ut infirmioribus sunt post fugam castra, non etiam ut castra habentibus adest interrita fortitudo. Constituendæ ergo sunt insolentes adversus Deum disputationes, et destruenda rationum fallacium munimenta, et elevata ad impietatem ingenia conterenda; nec carnalibus armis, sed spiritualibus; nec terrena doctrina, sed cælestis sapientia, ut quanta rerum divinarum humanarumque discretio est, tanto ultra terrena studia ratio cælestis excedat.*

Quomodo ergo audiendi sunt, qui fidem rationibus vel astruendam vel defendendam esse dene-
gant? præsertim cum ipsi sancti quoque de his quæ ad fidem pertinent ratiocinantes multis exemplorum vel similitudinum rationibus rebelles arguere vel reprimeere soleant? Si enim cum persuadetur aliud ut credatur, nil est ratione discutiendum, utrum ita scilicet credi oporteat vel non: quid restat nisi ut æque tam falsa quam vera prædicantibus acquiescamus, et illam Fausti hæretici defensionem prætendamus, qua se ab impugnatione fidelium protegere, et ipso per prophetam ac eorum sententiam nititur confutare? Sic quippe aiebat, sicut in primo contra Faustum libro beatus meminit Augustinus: *Et hæc enervis fidei confessio in Christo sine teste, et argumento non credere.*

Nempe vos ipsi dicere soletis; idcirco nil esse curiosius exquirendum, quia simplex sit et absoluta Christiana credulitas. Quomodo ergo nunc fidelis simplicitatem destruitis, judiciis ac testibus eam fulciendo? Similem a beato Sylvestro oppositionem a Judæis fieri in Vita ejus legimus, cum videlicet eos de fide Christi rationibus coarctaret: *Ita quippe scriptum est: Joasi rabi dixit: Rationi humanæ non est committenda fides, quæ Deum hunc suadeat credi, quem tu unum Deum Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum confiteris.* Unum denique simile dictum beati Gregorii dicitur, quod hi qui suæ solatium imperitiæ quærunt, cum ea de fide interrogantur ad quæ respondere non sufficiunt, statim objiciunt illud, inquam, quod in homilia Evangeliorum xx, cum de resurrectione corporum loqueretur, ait: *Sciendum nobis est quod divina operatio si ratione comprehenditur, non est admirabilis, nec fides habet meritum, cui humana ratio præbet experimentum.*

Ex qua profecto sententia, ne videlicet inutilis sit fides et expers meriti, patenter asserunt nil ad Catholicæ fidei mysteria pertinens ratione investigandum esse, sed de omnibus auctoritati statim credendum esse, quantumcunque hæc ab humana ratione remota esse videatur. Quod quidem si recipiatur, ipsum quoque Gregorium in his quæ antea de dictis ejus collegeramus sibimetipsi contrarium reperiemus. Nec sibi tantum, sed cæteris omnibus fere doctoribus sanctis, qui nos pariter cum ipso ad rationes fidei nostræ perquirendas seu reddendas adhortantur. Alioquin ut supra quoque meminimus, cujusque populi fides, quantumcunque astruat falsitatem refelli non poterit, etsi in tantam devoluta sit cæcitate ut idolum quodlibet Deum esse ac cæli ac terræ creatorem fateatur. Statim quippe qui hoc receperit, cum hinc pulsare eum cœperimus, sicut olim martyres faciebant, cum idololatriæ cultum gentilibus improperarent, respondere poterit secundum nosipsum etiam de fide ratiocinandum non esse, nec a nobis alios impeti debere, unde nos ab aliis censemus impetendos non esse. Novimus quippe ipsum beatum Gregorium sæpius in scriptis suis eos qui de resurrectione dubitant congruis rerum exemplis vel similitudinibus ratiocinando ipsam astruere, pro qua tamen superius dixit fidem non habere meritum cui humana ratio præbet experimentum. Nunquam hic quos rationibus suis in fide resurrectionis ædificare volebat; has ejus rationes secundum ipsius sententiam refellere poterat, secundum quam scilicet astruere dicitur nequaquam de fide humanis rationibus disserendum esse, qui nec hoc astruere dicitur, ipse proprie exhibuit factis. Qui nec etiam dixit non esse ratiocinandum de fide, nec humana ratione ipsam apud Deum habere meritum, ad quam non tam divinæ auctoritatis inducit testimonium, quam humanæ rationis cogit argumentum. Nec quia Deus id dixerat creditur, sed quia hoc sic esse convincitur, recipitur. Distinguitur itaque fides talis a fide Abrahæ, qui

contra spem in spem credidit, nec naturæ possibilitatem, sed promittentis attendit veritatem. At nunquam si fidei nostræ primordia statim meritum non habent, ideo ipsa prorsus inutilis est iudicanda, quam postmodum charitas subsecuta, obtinet quod illi defuerat. Nunquam nulli, cum his quæ prædicabantur non crederent, ipsarum exhibitione rerum et magnitudine miraculorum credere sunt compulsi. Quod de apostolo etiam Thoma, cum de resurrectione Domini dubitaret, factum esse cognoscimus. Sic et in Pauli conversione gestum videmus, qui cum superari ratione non posset, factis ipsis constrictus ad fidem est compulsus, et quanto gravior ipse ante conversionem fuerit, tanto postmodum fides ejus fortior exstitit; vix enim qui loquitur leviter, credit; firmus in fide permansit. Nec quod levitate geritur, stabilitate firmabitur. Unde et in Ecclesiastico scriptum est: *Qui credit cito, levis est corde, et minorabitur (Eccli. xix, 4)*. Cito autem sive facile credit qui indiscrete atque improvide his quæ dicunt prius acquiescit, quam hoc ei quod persuadetur ignota ratione quantum valet discutiat, an scilicet adhiberi ei fidem conveniat (50). Quod etiam diligenter beatus pensans Hieronymus, cum sanctæ Marcellæ studium et discretionem commendaret, lib. 1 in Epistolam Pauli ad Galatas ita meminit: *Scio equidem ardorem ejus, scio fidem, quam flammam habeat in pectore superare saxum, oblivisci homines, et divinorum voluminum tympano concrepante Rubrum hujus sæculi mare transfretare. Certe cum Romæ essem, nunquam tam festina me vidit, ut non de Scripturis aliquid interrogaret. Neque enim more Pythagorico quidquid respondebam rectum putabat, nec sine ratione præjudicata apud eam valebat auctor ita, sed examinabat omnia, et sagaci mente universa pensabat, ut me sentirem non tam discipulam habere, quam judicem.*

Nunc vero e contra plurimi solatium suæ imperitiæ querunt, ut cum ea de fide docere nituntur, quæ ut etiam intelligi possint, disserere non sufficiunt, illum maxime fidei fervorem commendunt qui ea quæ dicuntur antequam intelligat credit, et prius his assentit ac recipit, quam quæ ipsa sint videat, et an recipienda sint agnoscat, seu pro captu suo discutiat. Maxime vero id profitentur, cum ea prædicantur quæ ad divinitatis naturam, et ad sanctæ Trinitatis pertinent discretionem, quæ penitus in hac vita non posse intelligi asseverant, sed hoc ipsum intelligi vitam dicunt æternam, juxta illud Veritatis: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te Deum verum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3)*. Et iterum: *Manifestabo eis meipsum (Joan. xiv, 21)*. Sed profecto aliud est intelligere seu credere, aliud cognoscere seu manifestare. Fides quippe dicitur existimatio non apparentium, cognitio vero ipsarum rerum experientia per ipsam earum præsentiam. Quæ quidem duo beatus Gregorius

(50) Hoc reprehendit Bernard. Clarevallen. abb. mutua credulitate.

A distinguit homilia 6, lib. 11 in Evangelia: *Liquet, inquit, quia fides illarum rerum est argumentum quæ apparere non possunt; quæ enim sunt apparentia fidem non habent, sed agnitionem; proprie quoque de invisibilibus intellectus dicitur, secundum quod quidem intellectuales et visibiles naturæ distinguuntur*. Quisquis etiam in hac vita, ea quæ de Trinitate dicuntur, non posse intelligi arbitratur, profecto in illum Montani hæretici labitur errorem, quem beatus damnans Hieronymus in prologo Commentariorum Isaïæ sic ait: *Neque vere, ut Montanus somniat, prophetæ in exstasi sunt locuti*, ut nescirent quid loquerentur, et quod aliis erudirent, ipsi ignorarent quid dicerent. *Sed juxta Salomonem qui loquitur in Proverbiis: Sapiens intelligit quæ loquitur de corde suo, et in labiis suis portabit scientiam (Prov. xv, 14), et ipsi sciebant quid dicerent*. Item: *Quomodo sapienter prophetæ ad instar brutorum animalium, quid dicerent ignorabant?* Hinc est et illud Origenis, Epistolam Pauli ad Romanos exponentis: *« Secundum revelationem mysterii æternis temporibus taciti, » etc. (Rom. xvi, 25.) Sed requirendum est utrum id dicam in silentio habitum, ut omnino nullus agnoverit, neque ipsi quidem qui assumptabant prophetæ. Mihi quidem valde absurdum videtur, ut dicamus prophetas ita scripsisse de sacramentis divinis, ut non intellexerint quæ dicebant, cum Scriptura dicat: « Sapiens intelligit quæ de ore ejus procedunt, et in labiis portat intellectum (II Cor. xii, 4). » Si vero non intellexerint quæ de ore proprio proferebant, non erant sapientes. Unde si stultum est prophetas negare sapientes fuisse, restat ut intellexerint quæ proferebant.*

Paulus dicit audivisse *verba quæ non licet homini loqui*, non quod ipse ignoret quod audierit, sed quod aliis pandere quæ sibi sunt indicata non liceret. Iu ergo potest et hoc loco dictum videri sacramentum in silentio habitum, quod scirent quidem prophetæ, sed hominibus, id est vulgo, non manifestaverint, sed texerint, secundum præceptum Dei, usquequo tempus adesset, et Verbum caro fieret. Adeo quoque quæcunque prædicantur, ita dici ut intelligi possint Apostolus jubet, ut omnino a prædicatione quiescendum esse præcipiat, si in his quæ prædicanda sunt desit qui prophetare valeat, hoc est ea quæ dicuntur exponere, et eorum intelligentiam aperire. Unde ipse nos ad spiritualium donorum desiderium exhortans in prima ad Corinthios Epistola, dicit: *Æmulamini spiritualia, magis autem ut prophetetis (I Cor. xiv, 1)*, hoc est super cætera Spiritus sancti dona, hoc maxime desiderate, ut quæ lingua proferuntur, hoc est in verbis sonant, per intelligentiam videri faciat, et exponere possitis. Quia etenim prophetæ Videntes antiquitus dicebantur, hoc loco Apostolus prophetare dicit, visum intelligentiæ ministrare. Qui etiam statim prosequens quanta sit utilitas prophetandi, et quam excellentius

quia scilicet non de fide in Deum ibi agitur, sed de

sit prophetare quam loqui lingua sola, id est verba exponere magis quam formare, *Qui enim loquitur lingua, inquit, non hominibus loquitur, sed Deo (I Cor. xiv, 2).* Nemo enim audit, hoc est intelligit. Quem etiam auditum Dominus requirit, dicens: *Qui habet aures audiendi, audiat (Matth. xiii, 9).* Item Apostolus de utilitate prophetandi, subiecit: *Nam qui prophetat hominibus loquitur ad ædificationem (I Cor. xiv, 3);* et iterum: *Qui loquitur linguam semetipsum ædificat, qui autem prophetat Ecclesiam ædificat, volo autem vos omnes loqui linguis, magis autem prophetare. Nam major est qui prophetat quam qui loquitur linguis, nisi forte interpretetur ut Ecclesia ædificationem accipiat. Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero? (Ibid., 4-6.)* De quo quidem et congruam statim similitudinem inducens ait: *Quæ sine anima sunt vocem dantia sive tibia, sive cithara, nisi distinctionem sonituum dederint, quomodo sciatur quod canitur, aut citharizatur? Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum? Ita ergo et vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo sciatur id quod dicitur? Eritis enim in æra loquentes (ibid., 7-9).* Quasi inutiliter aerem solum exterius lingua verberantes, non cor interius per intelligentiam contingentes. Et rursus: *Ego si nesciero virtutem vocis, ero cui loquor barbarus, et qui loquitur mihi barbarus; sic et vos et omnis qui loquitur lingua ore ut interpretetur (ibid., 11, 12).*

Quid, quæso, virtutem vocis dicit, nisi ejus intelligentiam propter quam est reperta? Quod etiam beatus, ut supra meminimus, attendens Augustinus: *Quid prodest, inquit, locutionis integritas quam non sequitur intellectus audientis, cum loquendi omnino nulla sit causa, si quod loquimur non intelligunt propter quos ut intelligant loquimur?* Qui etiam tam verborum intelligentiam in Ecclesia necessariam dicit, ut cum ibi aliquæ benedictiones fiunt, non debeat Amen responderi nisi ab intelligentibus, qui videlicet discernere possint an benedictionis verba sint, an maledictionis: *Quomodo, inquit, dicit Amen super tuam benedictionem, quando quæ dicas nescit? (ibid., 14.)* Et rursus: *Gratias ago Deo meo, quoniam omnium vestrum lingua loquor. Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, ut et alios instruam, quam decem verborum millia in lingua (ibid., 18, 19).* Et statim ad perfectionem intelligentiæ sacrarum verborum nos adhortans: *Fratres, inquit, nolite pueri effici sensibus, sed militia parvuli estote, sensibus autem perfecti (ibid., 20).* Qui etiam eos qui quæ prædicant exponere non sufficiunt, quantæ irrisioni sunt habendi, non reticet dicens: *Si ergo conveniat universa Ecclesia in unum, omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ aut infideles, nonne dicent quod insanitis? (Ibid., 23.)* Unde et post aliqua de illo qui prædicat, adjecit: *Si autem non fuerit interpretes taceat in Ecclesia, sibi autem loquatur et Deo (ibid., 28).* Ac si aperte dicat: Non præsumat loqui hominibus qui ad exponendum quæ dicit

non sufficit, sed magis ad Deum qui expositione non indiget, in suæ fidei confessione verba convertat, quam ad hominum doctrinam verba quæ non intelligantur, frustra proferat.

Si autem eos qui prædicant, cum illa quæ dicuntur exponere non sufficiunt, cessare convenit a prædicatione, quanto magis cum nec ipsi intelligunt ea quæ proferunt, et tota eorum fides in ore potius quam in corde consistat, cum e contrario dicat Apostolus: *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem! (Rom. x, 10.)* Qui enim quod dicit non intelligit, profecto quod dicit ipse, nescit; et docere imprudenter præsumit, quæ ipse adhuc ignorat inter eos merito computandus, quibus Veritas impropere ait: *Cæci sunt duces cæcorum (Matth. xv, 14).* Et Apostolus: *Nescientes, inquit, quæ loquuntur, neque de quibus affirmant (I Tim. i, 7).* Adhuc quoque post evangelicam revelationem, post tot sanctorum Patrum revela... velamen Moysi super cor habentes, nec adhuc cum Apostolo, *revelata facie gloriam Domini specularantes (II Cor. iii, 18),* hoc illi audiant qui sacræ Scripturæ magistri residentes, verba magis pueros proferre quam intelligere docent. Nec ad salutem illius sapientis proverbium quod pueri didicerunt, eorum conterit impudentiam: *Legere enim et non intelligere, negligere est.* Qui cum in his cæci sunt, quæ de Deo dicuntur, tanto hic eorum error est periculosior, quanto est hujus rei doctrina magis necessaria, quæ tanquam omnium bonorum fundamentum collocatur. Quod nisi diligenter fuerit inspectum, nihil securitatis afferet quod fuerit superædificatum. Quid denique magis ridiculosum quam si aliquis alium docere volens, cum requisitus fuerit de his quæ dicit utrum intelligat, neget seipsum intelligere quæ dicit vel se nescire de quibus loquitur? Quantum cachinnum philosophis et Græcis sapientiam quærentibus apostoli movissent, Filium Dei prædicantes, si in ipso statim prædicationis exordio sic confutari possent, ut qui eos primum prædicare ac docere oportebat ipsi se nescire faterentur? Quod nec forte de ipsis præsumamus, quibus Veritas Spiritum sanctum promittens ait: *Ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia, quæcunque dixerit vobis (Joan. xiv, 26).* Audiamus et quantam eis fiduciam de tanto magistro Veritas ipsa reliquerit dicens: *Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. x, 20).* De quo et alibi scriptum est: *Et non poterant resistere sapientiæ et spiritui qui loquebatur (Act. vi, 10).* Si qua igitur mysteria de Deo antea disseruimus, hic potius in nobis quam nos ipsi, hoc agit, et quod nobis est impossibile, ipsi est facile. In quo adeo cuncta consistunt, quæ salubriter profiteamur, ut nemo possit dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto (I Cor. xii, 3). Hoc igitur docente intelligimus, hoc suggerente disserimus quæ nos ipsi non possumus, ipsa etiam Dei et Trinitatis mysteria.

Quæ diligenter beatus distinguens Hieronymus,

ipsam Verbi generationem, et a nobis disseri non posse et per nos disseri posse profitetur. Unde ipse super Ecclesiastem, ut jam supra meminimus, ubi scriptum est, « *Quis scit spiritus filiorum hominum, si ascendat sursum, et spiritus pecoris descendat deorsum in terra, » an sic. Adjiciendo « quis » difficultatem voluit demonstrare. Pronomen enim quis in Scripturis sanctis non pro impossibili, sed difficili ponitur, ut in « *Generationem ejus » id est Christi, « quis enarrabit? » (Isa. xii, 8.) Idem super Matthæum cum illud exponeret, « *Liber generationis Jesu Christi (Matth. i, 1) » : In Isaia, inquit, legimus : Generationem ejus quis enarrabit? (Isa. xlii, 8.) Non ergo putemus Evangelium prophetæ esse contrarium, ut quod ille impossibile dicit effatu, hic narrare incipiat, et ibi de generatione divinitatis, hic de incarnatione dictum est. Et beatus Augustinus hanc ipsam Verbi generationem profitens, frustra legi vel exponi, sive intelligi a multis etiam antequam exponatur, intelligi posse asseverat. Unde ipse cum ad hanc exponendam veniens, verba illa Joannis præmississet : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. 1, 1)*, statim exorsus ait, ut supra quoque meminimus : Hoc animalis homo non percipit. *Quid ergo, fratres, silebimus hinc? Quare ergo legitur si non siletur, aut quare auditur, si non exponitur? Sed ut quid exponitur, si non intelligitur? Itaque quoniam rursus esse non dubito in numero nostro quosdam a quibus non solum possit expositum capi, sed et antequam exponatur intelligi, non fraudabo eos qui possunt capere dum timeo superfluum esse auribus eorum qui non possunt capere.* Quid enim hoc mirum a fidelibus Christianis, post tot documenta intelligi posse, quæ revelante Deo a gentilibus quoque reprobis, ut etiam supra dictum est, Paulus intelligi et cognosci manifeste testatur dicens : *Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis : Deus enim illis revelavit, etc. (Rom. 1, 19.)* Et rursus : *Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, etc. (Ibid., 21.)* Sed fortassis inquires, quid ergo profuerunt tot sanctorum Patrum de fide tractatus, si adhuc aliquæ supersint dubitationes, quibus nondum satisfactum sit? Audi illud Poetæ dictum,***

Est quoddam prodire tenus si non datur ultra.

(HORAT., *Epist.* 1, *epist.* 4, vers. 32.)

Sufficiebat eis quæstiones quas audiebant, dissolvere, et sui temporis dubitationes terminare, posterisque exemplum relinquere, cum similibus si forte acciderint, operam dare, bene inquires, si acciderint, et tunc arma sumenda cum hostis imminerit. Annuo tunc quidem esse sumenda, sed ante fabricanda ac præparanda. Quid si hostis esset semper, nunquid satis debemus nobis esse nostra obtinere quiete, et non acquisitis aliis amplificare? Atque utinam illud saltem possemus, si istud

maximum assequi non possumus! Sed attende, obsecro, illud quoque poeticum :

... *Nondum tibi defuit hostis.*

Prætermitto Judæos et ethnicos.

IV.

Ad hæreticos venio qui quanto domesticiores, tanto pejores, civilibus bellis inquietare Ecclesiam non cessant. Atque ut ad nostra veniamus tempora, quibus jam, aiunt, adeo repressas esse ut jam nullo fidei fundamento sit opus : nullos in tantam olim insaniam prorupisse hæreticos quisquam audierit, quanta nonnulli contemporaneorum nostrorum debacchati sunt. Tanquelmus quidam laicus nuper in Flandria, Petrus presbyter nuper in Provincia, ut ex multis aliquos in medium producamus. Quorum quidem alter, Tanquelmus scilicet, in tantam se erexerit dementia, ut se Dei Filium vocitari atque decantari, et a seducto populo, ut dicitur, templum ædificari sibi faceret. Alter vero ita fere omnem divinorum, sacrorum et ecclesiasticæ doctrinæ institutionem enervarat, ut multos rebaptizari cogeret, et venerabile Dominicæ signum crucis removendum penitus censeret, atque altaris sacramentum hullatenus celebrandum esse amplius astrueret.

V.

Sed nec magistros divinatorum librorum, qui nunc maxime circa nos pestilentiae cathedras tenent, prætereundos arbitramur, quorum unus in Francia, alter in Burgundia, tertius in pago Andegavensi, quartus in Bituricensi, multa catholice fidei, vel sanctis doctrinis adversa non solum tenent, verum etiam docent.

VI.

Primus quidem ille quem diximus, sine fide venturi multos qui ante incarnationem ejus exstiterunt, salvandos asserit, Dominum nostrum Jesum Christum in aperto utero Virginis fuisse natum, sicut et cæteros homines, nisi quod ipse solus sine virili semine sit conceptus. In ipsa quidem divinitatis natura, ac divinarum personarum distinctione, ita præsumptuosus assertor invenitur, ut quia Deus Pater generavit Filium, profiteatur Deum genuisse seipsum. Quem aperte errorem, imo hæresim beatus Augustinus in primo de Trinitate refellit dicens : *Qui putat ejus potentiam Deum ut seipsum ipse genuerit, eo plus errat, quod non solum ita Deus non est, sed nec spiritualis creatura nec corporalis, nulla enim res est omnino quæ se ipsam gignat.*

VII.

Alter quoque totidem erroribus involutus, tres in Deo proprietates, secundum quas tres distinguuntur personæ, tres essentias diversas ab ipsis personis, et ab ipsa divinitatis natura constituit, ut scilicet paternitas Dei, vel filiatio sive processio, res quædam sint tam ab ipsis personis, quam ab ipso Deo diversæ, qui etiam Dominum Jesum in corpore, more aliorum hominum crevisse denegat, et ejus longitudinis corpus in utero matris, vel in

cunis existisse, ejus postmodum fuit in cruce. Monachos autem atque moniales, post publicum etiam suæ professionis votum, et benedictionis vel consecrationis vinculum, posse matrimonium contrahere, ubi licet sit voti transgressio, nulla tamen fiet in itæ copulæ separatio : sed in ipso permanentes matrimonio de transgressione pœnitentiam agunt.

• VIII.

Tertius vero prædicatorum, non solum prædictarum personarum proprietates res diversas a Deo constituit, verum etiam potentiam Dei, justitiam, misericordiam, iram, etc. hujusmodi quæ juxta humani sermonis consuetudinem in Deo significantur, res quasdam et qualitates ab ipso diversas, sicut et in nobis concedit, ut quot fere vocabula de Deo dicuntur, tot in Deo res diversas constituant.

IX.

Quartus autem in tantam prorupit insaniam, ut quia res aliter evenire possunt quam Deus provideat, Deum posse falli concedat. Hoc illi attendant qui de fide amplius minime scribendum autumant, cum mille, ut aiunt, hoc tempore hæreses pullulent, quasi ipsi omnium conscientias et fidem cognoverint.

X.

Nunc ad propositum redeamus, qualiter videlicet in tanta divinæ substantiæ unitate, tres personæ intelligi ac disseri queant, ut quæ pronuntiant verba, non abhorreat intelligentia. Tantam quippe divinæ unitatem substantiæ ac simplicitatem seu identitatem profiteamur, ut sicut a partibus ita ab accidentibus immuni omnino perseveret, nec in nullo penitus variari queat, nec in ipsa quidquam esse possit, quod ipsa non sit. Eadem itaque substantia simplex omnino atque individua quæ Pater est tam Filius quam Spiritus sanctus; eadem etiam tota est Trinitas, id est tres simul hæ personæ, individua sit prædicanda, nec sit major totius Trinitatis essentia, id est trium simul personarum quam singularum, hoc est omnium simul quam cujuslibet unius earum per se. Unde Augustinus De Trinitate lib. vii, cap. 7 : *Non quoniam Deus est Trinitas, ideo triplex putandus est, alioquin minor esset in singulis, quam in tribus pariter. Item : Cum dicimus tres personas, unam essentiam, neque ut genus de speciebus, neque ut species de individuis prædicamus. Videtur posse dici, ut tres homines una natura, sed plus sunt tres homines quam unus, sed non est major essentia, Pater et filius quam solus Pater aut solus Filius. Item : Non tantum unus homo, quantum tres homines simul, et plus aliud sunt duo homines quam unus homo, ac in Deo non est ita; non enim major est essentia Pater et Filius, quam solus Pater aut solus Filius, sed tres simul personæ æquales sunt singulis. Exempla sanctorum Augustini et Alpii ad Maximum medicum Thenitanum : Trinitas unius ejusdemque na-*

turæ atque substantiæ non minor in singulis quam in omnibus, nec major in omnibus quam in singulis, sed in solo Patre, vel in solo Filio tanta est, quanta est in Patre et in Filio simul, et tanta in Spiritu sancto, quanta in Patre et Filio.

Cum itaque non sit major essentia totius Trinitatis quam singularum personarum, constat quoque ipsam Trinitatem sicut singulās, individua esse, hoc est nullas penitus in quantitate suæ essentiæ partes habere. Omne quippe quod partibus constat, ipsis partibus ex quibus sum esse contrahit, naturaliter posterius dicitur. Summa vero illa Trinitas, quæ universorum supremum principium est, qua ratione posterius aliquo dici potest? Amplius : *Omne, inquit Plato, quod junctum est natura, dissolubile est.* Et beatus Hilarius in psalmum cxxix : *Quisquis ita vult credere, ut Deus corporalis sit, quia ad imaginem ejus homo factus compositum Deum statuet esse. Quidquid autem compositum est, necesse est non fuerit æternum, quia compositio habet initium, quo compositum maneat. De sinceritate autem ac puritate divinæ substantiæ, ut nulla videlicet penitus accidentia, nullas habeat formas, sicut nec partes, Boetius De Trinitate lib. 1, cum summam ejus unitatem asseveraret, ait : Quocirca hoc vere unum in quo nullus numerus, nullum in eo aliud præter id quod est. neque substantivum fieri potest : forma enim est, formæ vero subesse non possunt.* Formam itaque Boetius loco hoc appellavit divinam substantiam secundum hoc quod nullarum formarum fundamentum est. Sanctus quoque Augustinus divinæ naturæ sinceritatem astruens, lib. xi De civitate Dei, ait : *Non propter hoc naturam illam boni simplicem dicimus, quia est Pater in ea solus, aut Filius solus, aut Spiritus sanctus, id est, aut sola est ista nominis Trinitas sine substantia personarum, sicut Sabelliani putaverunt, sed ideo simplex dicitur quia est hoc quod habet, excepto quod relative quoque persona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius, et Filius Patrem, nec tamen est Pater, in quo vero ad semetipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet, sicut ad semetipsum dicitur unius habendo vitam, et eadem vita Christus est, propter hoc utique natura hæc dicitur simplex quod non sit aliud habens, aliud quod habet sicut in cæteris rebus. Neque enim vas habens liquorem, nec corpus color, nec aer lux sive fervor, nec anima est sapientia. Hinc est etiam quod privari possunt rebus quas habent, et in alios habitus verti atque commutari. Idem, in vii Confessionum, ad Deum loquens ait : *Nec cogaris invitus ad aliquid, quia voluntas tua non est major quam potentia; esset autem major si te ipso tu ipse major esses.* Item : *Voluntas et potentia Dei Deus est.* De incommutabilitate autem atque invariabilitate divinæ substantiæ, de qua ipsemet per prophetam loquitur : *Qui est misit me ad vos (Exod. iii, 14).* Et alibi : *Ego sum Deus et non mutor (Malach. iii, 6),* ipsos philosopho consulat qui Scripturarum sacrarum documentis*

contentus non est. Unde Macrobius, cum juxta Plotinum quatuor virtutes Deo assignaret, *Fortitudo*, inquit, *illi est quod semper idem est, nec aliquando mutatur*, hoc est, quod supra memoratus doctor et maximus Latinorum philosophorum Boetius, in lib. III De consolatione philosophiæ astruit his verbis:

*O qui perpetua mundum ratione gubernas,
Terrarum cœlique sator, qui tempus ab ævo
Ire jubes, stabilisque manens, das cuncta moveri!*

Omne quippe quod variatur, sive per alterationem, et quamlibet rei mutationem motum esse constat. Quam quidem incommutabilitatem Dei, immortalitatem ipsius appellamus. Unde Augustinus De natura summi boni: *Vera, inquit, immortalitas, hoc est summa illa incommutabilitas quam Deus habet solus qui mutari omnino non potest*. Idem supra: *Naturæ corruptibiles jam non incommutabiles sunt, quia nil est unde factæ sunt. Omnis enim mutatio facit non esse quod erat; vere ergo ille est qui incommutabilis est*.

Cum sit itaque tanta divinæ substantiæ unitas, simplicitas, puritas atque identitas, ut in ea videlicet nulla sit partium aut accidentium seu quarumlibet formarum diversitas, nulla unquam variatio, quomodo tres personæ in ea assignari, sive intelligi queant? cum nulla ibi sit rerum multitudo, ubi tantum est una atque individua penitus substantia, nullus ibi rerum numerus, ut vel tria vel multa dicere possumus, sed eadem penitus substantia simplex omnino atque individua sit, singulæ personæ sive omnes simul, hoc est unaquæque trium personarum, sive ipsa, ut dictum est, Trinitas. Quippe ubi nulla est multitudo rerum, imo penitus nulla multitudo, nulla pluralitas, nulla diversitas, quomodo multitudo personarum, aut ulla earum diversitas erit? Qua ratione altera persona ab altera diversa est, sive etiam ab ipsa Trinitate, cum eadem penitus, ut dictum est, trium personarum substantia sit, nec ulla ab invicem vel essentiæ diversitate vel accidentium, sive formarum proprietate disjunctæ sunt. Difficile fortasse, imo impossibile est homini hoc disserere, et ei maxime qui in omnibus quæ astruit per humanas rationes satisfacere contendit, et cum de re aliqua singulariter quidquam discutit, quod ad ejus proprietatem pertinet, aliarum id rerum multitudine nititur confirmare, cum videlicet unaquæque res proprium quiddam habeat, per quod a cæteris omnibus differt, nec facile sit dissimilitudinem in cæteris assignare. Quanto autem excellentia divinæ naturæ a cæteris quas condidit naturis, longius abscedit, tanto minus congruas similitudines in illis reperimus, quibus satisfacere de ista valeamus. Quam etiam naturam philosophi Deum ignotum profitentes, in tantam ejus excellentiam, omnium mortalium cogitationem excedentem, veriti sunt attingere, ut nec quid ipsa sit diffinire ausi sint, cum summus ille, ut supra meminimus, philosophorum Plato, vix

A quid sit dicere ausus sit, hoc solum de eo sciens, quod sciri qualis sit ab hominibus non possit. Hermes quoque de Filio Dei: *Cujus, inquit, nomen non potest humano ore narrari*. Ecce ille negat ab homine hunc posse sciri, iste vero posse edisseri. Unde ipsum penitus cum rerum omnium naturas philosophi distinguerent, prætermittentes, quem nec ore disseri, nec mente concipi profiterentur, sic eum a numero rerum excluderunt, quasi eum nihil esse astruerent. Cum enim omnem rem aut substantiæ, aut alicui aliorum generalissimorum subjiciant, utique et Deum si inter res ipsas comprehenderent, aut substantiis aut quantitibus, aut cæterorum prædicamentorum melius connumerarent, qui nil omnino esse ex ipsis conveitur. Omnes quippe res præter substantias, per se subsistere non possunt, nisi scilicet subjectis sustententur substantiis, ut albedo nulla ratione esse potest nisi in subjecto corpore, aut pietas nisi in anima, aut quælibet res novem prædicamentorum, nisi in subjectis substantiis insint. Substantiæ vero in propria natura per seipsas existere aut perseverare possunt, omnibus et aliis rebus destructis. Unde et substantiæ quasi subsistentiæ esse dictæ sunt, et cæteris rebus, quæ ei assistunt, non per se subsistunt, naturaliter priores sunt.

Ex quo liquidum est Deum, qui omnium rerum est initium, et singulare principium, nullo modo in eo rerum numero contineri quæ substantiæ non sunt. Sed nec substantiæ secundum eos supponitur Deus, licet ipse maxime sit res per se existens, et verum et incommutabilem esse ipse solus a se habeat a quo sunt omnia. De cujus quidem veritate ac simplicitate sive incommutabilitate substantiæ, Augustinus in lib. De Trinitate ait: *Sic intelligamus Deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ præsentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla mutatione sui mutabilitatis facientem, nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest invenire omnino quid sit, pie tamen caveat quantum potest, aliud de eo sentire quod non sit. Est tamen sine dubitatione substantia, vel si melius hoc appellatur essentia, quam Græci οὐσία vocant*. Quod autem nec juxta philosophos ipse Deus substantia sit dicendus, facile convinci potest ex ipsis scripturis omnium dialecticam tractantium, quam nunc Latinitas, Porphyrii scilicet, Aristotelis et Boetii. Ait quippe Porphyrius in Isagogis, quas ad Categorias Aristotelis perscripsit. Ait, inquam: *unamquamque substantiam una specie participare, pluribus vero accidentibus et separabilibus et inseparabilibus*. Aristoteles quoque in Categoriis proprium substantiæ assignans ait: *Maxime autem proprium substantiæ videtur esse, quod cum sit unum et idem numero contrariorum est susceptibile*. Item idem de eodem: *Quare*

proprium erit substantiæ quod cum sit unum et idem A numero, susceptibile est contrariorum.

Cum itaque Deo ista omnia coaptari non possunt, cujus substantia nec accidentibus variari, nullis omnino formis subiacere potest; liquet nec inter substantias eum philosophos recepisse, ea profecto ratione quâ Plato, inter nullam et aliquam substantiam ὄλην collocavit, quam omnino adhuc informem conceperit. Neque enim substantia non est Deus, si vere subsistere naturam et incommutabilem esse, in ipso attendamus. Nec rursus substantia est, si usitatam nominis substantiæ appellationem sequamur, cum videlicet accidentibus subjectus esse non possit. Unde et in illo argumento Deus non substantia ostenditur aperte, quo Boetius, quamvis Christianus, opinionem^B philosophorum secutus, cum de philosophia tractaret, Themistium scilicet et Tullium in Topicis suis vestigans probat in quinto Topicorum ipsorum albedinem non esse substantiam, his verbis: *Substantia est, quæ omnibus accidentibus possit esse subjectum, albedo autem nullis accidentibus subjecta est, albedo igitur substantia non est.* Ipse quoque Augustinus hanc usitatam et propriam significationem substantiæ aperte profitetur in vii de Trinitat. lib., cap. 4 et 5, his quidem verbis de Deo disputans: *Sicut enim ab eo qui est appellatur esse essentia, ita ab eo quod est subsistere, substantiam dicimus. Absurdum est autem ut substantia relative dicatur. Omnia enim res ad se ipsum subsistit, quanto magis C Deus? si tamen dignum est ut dicatur subsistere. De his enim rebus intelligi ratione in quibus subjectis sunt ea quæ in aliquo subjecto esse dicuntur, sicut color in corpore. Item: Res ergo mutabiles neque simplices proprie dicuntur substantia. Item: Nefas est autem dicere ut subsistat, et subsistit bonitati suæ, atqui illa bonitas non substantia sit, vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in illo sit, tanquam in subjecto. Unde manifestum est Deum abusive vocari substantiam, ut nomine usitatori intelligatur essentia, quæ vere ac proprie dicitur, ita ut fortasse Deum solam dici oporteat essentiam. Est enim vere solus quia incommutabilis est, idque suum nomen Moysi enuntiavit, cum ait: « Ego sum qui sum (Exod. iii, 14). » Et: « Dices ad eos: Qui est D misit me ad vos (ibid.). » Sed tamen sive essentia dicitur, quæ proprie dicitur, sive substantia quod abusive, utrumque ad se non relative dicitur. Unde hoc est Deo esse quod subsistere, et ideo si una essentia Trinitas, una etiam substantia. De quo etiam Job loquitur: Ipse enim solus est et nemo advertere potest cogitationes ejus (Job xiiii, 13).*

Ex his itaque liquet, nec etiam juxta sanctos proprie, nec juxta philosophos ullo modo Deum substantiam dici. Patet itaque a tractatu philosophorum, rerum omnium naturas in decem prædicamenta distribuentium, illam summam majestatem esse exclusam omnino, nec ullo modo regulas aut traditiones eorum a illam summam atque ineffabilem

celsitudinem conscendere, sed creaturarum naturis inquirendis eos esse contentos secundum quod scriptum est: *Qui de terra est, de terra loquitur (Joan. iii, 31)*, quas nec adhuc comprehendere ac ratione discutere ad illud sufficiunt. Quod summus ille sapientum Salomon considerans ait: *Cunctæ res difficiles, non potest eas homo explicare sermone, et alta profunditas, quis inveniet eam? (Eccle. i, 8).* Et per semetipsam Sapientia: *Cogitationes, inquit, mortalium timidæ, et incertæ providentiæ nostræ: Corpus enim quod corrumpitur aggravat animam, et deprimit terrena habitatio sensum multa cogitantem. Et difficile æstimabimus quæ in terra sunt, et quæ in prospectu sunt, invenimus cum labore. Quæ in cælis sunt, quis investigabit? (Sap. ix, 14-16.)* Quod etiam omnis hæc locutio ad creaturarum status maxime accommodata sit, ex ea præcipue parte orationis apparet, sine qua nulla dicitur constare perfectio orationis, ex ea scilicet quæ verbum appellatur. Hæc quippe dictio temporis designativa, quæ incæpit a mundo. Unde si hujus partis significationem attendamus, per eam cujusque constructionis sensum infra ambitum contineri vel coerceri temporis, hoc est ad eas res tantum temporaliter inclinari, quas demonstrare volumus, temporaliter contingere, nec æternaliter subsistere. Unde cum dicimus Deum priorem esse mundo, sive existere ante tempora, quis sensus in his verbis verus esse potest de processione Dei et successionem istorum, si hæc verba ad hominum institutionem accipiamus, secundum ipsam temporis significationem, secundum tempus priorem esse mundo vel exstitisse, hoc est in tempore præterito fuisse antequam tempus esset aliquid? Oportet itaque cum ad singularem divinitatis naturam quas-cunque dictiones transferimus, eas in quamdam singularem significationem seu etiam institutionem contrahere. Atque per hoc quod omnia etiam excedit, necessario propriam institutionem excedere. Constat quippe juxta Boetium ac Platonem cognatos de quibus loquuntur rebus oportere esse sermones. Quod recte Gregorius attendens in prologo Moralium, ait: *Indignum vehementer existimo, ut verba cælestis oraculi restringam sub regulis Donati.* Sed nec proprium et usitatum nomen Dei ad illam unicum divinitatis majestatem, quæ excogitari non valet, necdum disseri, ipsi magni philosophi noverunt accommodare qui cum Deum cum Marte nominant, quem animalis rationi supponunt, de mundo et cælestibus corporibus illud, ut supra meminimus, accipiunt.

Quid itaque mirum si, cum omnia ineffabiliter transcendat Deus, omnem quoque institutionis humanæ sermonem excedat? Et cum ejus excellentia omnem longe exsuperet intellectum, propter intellectus autem, voces sunt institutæ, quid mirum si intellectus transcendat, qui transcendit causas? multo quippe facilius res excogitari, quam disseri valet. Quid etiam mirum si in scipso Deus philo-

sophorum infringat regulas aut exempla, quæ in factis suis frequenter cassat? Cum videlicet aliqua nova contra naturam facit, sive supra naturam, hoc est super hoc quod prima instructio rerum potest. Nunquid enim illuminatione cæci, nota illa philosophorum regula infringitur qua ab Aristotele dictum est: Ah habitu quidem in privationem sit mutatio, in habitu vero a privatione impossibile est. Neque enim cæcus factus rursus videt, etc. Nunquid et Virginis partus omnino illi præjudicat propositioni quæ frequenter a philosophis in exemplum necessariæ consequentiæ seu argumentationis offertur: *Si peperit, cum viro concubuit?* Ut hinc quoque appareat quod ait Apostolus: *Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi* (I Cor. 1, 20). Quod si ut philosophos salves ea quæ per miracula fiunt a disciplinis vel regulis illorum excipias, aut in his vocabula propriam significationem non observare dicas, ut videlicet proprie dicatur visio vel partus qui per miracula fiunt, quanto magis in ipso auctore miraculorum id concedi oporteat, ut illius excellentiæ singularitas aliquid habeat proprium, quod sicut humanas cogitationes, ita et humanarum disciplinarum transcendat traditiones? de quibus recte Apostolus admonet dicens: *Videte ne quis vos decipiat per prophetiam et inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum* (Coloss. 2, 8).

Ecce enim secundum ipsius Domini documentum, ut supra meminimus, testimonium Job eum solum proprie esse profiteri cogimur, quem penitus nihil esse constat, secundum illam sæcularium disciplinam doctorum, quæ omnium rerum, ut dictum est, naturas in decem prædicamenta distribuit. Attendite, fratres et verbosi amici, quantum ab invicem dissonent divinæ et humanæ traditiones, spirituales et animales philosophi sacrarum et sæcularium litterarum disciplinæ: nec tanquam temerarii iudices arguatis, cum talia fides verba protulerit, quorum intelligentia vestris incognita sit disciplinis. Certum quippe est, quoniam unaquæque scientia atque cujuslibet artis tractatus propriis utitur verbis, et unaquæque doctrina propriis locutionibus gaudet, et sæpe ejusdem artis tractatores verba variare delectat, quia semper in omnibus, teste Tullio, identitas mater est satietatis, hoc est fastidium generans, atque in tantum etiam variare, ut sæpe vocem eandem de una significatione sic ad aliam transferant, ut si vocis identitatem magis quam sensuum diversitatem sequamur, ipsos sibi contrarios reperiamus. Quanto magis ergo illius singularis, et summi boni tractatores singularia verba quædam habere oportuit, aut ad quamdam illa detorquere significationem, quibus id quod singulare est singulariter profertur, nec publicis et vulgari-bus locutionibus illud ineffabile, illud incomprehensibile coæpctur. De quo si quid de aliqua similitudine de creaturis ad Creatorem vocabula transfe-

rimus, quæ quidem vocabula homines instituerunt ad creaturas designandas quas intelligere potuerunt, cum videlicet per illa suos intellectus manifestare vellent.

Cum itaque homo vocem invenerit ad manifestandos intellectus suos, Deum autem minime intelligere sufficiat, recte illud ineffabile bonum effari nomine non est ausus. Unde in Deo nullum propriam inventionem vocabulum servare videtur. Sed omnia quæ de Deo dicuntur, translationibus et parabolicis ænigmatibus involuta sunt, et per similitudinem vestigantur, ex parte aliqua inductam, ut aliud de ineffabili majestate credendo, nunc magis quam intelligendo degustemus. Et quoniam minus plenarias similitudines invenimus ad illud quod singulare est inducendas, minus de eo satisfacere possumus per similitudines. Quod diligenter beatus attendens Augustinus in libro contra Felicianum Arianum, de hoc ipso quærentem, ita scripsit: FELICIANUS: *Nescio quo pacto una creditur esse substantia, cum non dicatur una esse persona. Velim quæso, exemplo mihi faciliore dicta dilucides.* AUGUSTINUS: *In rebus quidem incomprehensibilibus exempla non suppetunt disputandi. Tamen in quantum fieri potest, etiam in hac parte non deero: Ecce homo pater habet hominem filium, est commune utrisque quod homo est, uni tamen quod filius, alteri proprium videtur esse quod pater est. Item: Patrem ingenitum, Filium genitum dico, eo tantum docens ingenitum Patrem, quod non processit ex altero; eo genitum Filium, quod etiam existit ex semetipso.* Itaque si proprium Patri quærimus, sufficit, quia solus non habet Patrem; si Filii satis est, quia non habet prolem. Quas tamen ut possumus aggrediamur, maxime ut pseudodia lektorum importunitatem refellamus, quorum disciplinas et nos paululum attingimus, atque adeo in studiis eorum profecimus, ut Domino adjuvante ipsis in hac re per humanas rationes quas solas desiderant, satisfacere nos posse confidamus. Habet enim humanas rationes etiam conditor rationis ipse, quibus animalium hominum ora obstruere possit, qui nos per Sapientiam admonet dicens: *Responde stulto juxta stultitiam suam, ne sibi esse sapiens videatur* (Prov. xxvi, 8). De cujus etiam sapientia in ipso Sapientiæ libro, inter cæteras etiam laudes ipsius, dicitur: *Scit versutias sermonum et dispositiones argumentorum* (Sap. viii, 9). Tunc vero probabiliores illis afferimus similitudines, si de ipsis artibus quas frequentant, eas sumere poterimus, et ad singula quæ objiciunt, illas applicuerimus.

XI.

Quærent autem quomodo in Deo una penitus permanente substantia vel essentia aliqua, ibi proprietatum sit diversitas, secundum quas Trinitas personarum constat. Vel quomodo potest esse, ut cum unaquæque ibi persona sit Deus, nec tamen una persona sit alia, non etiam plures dii, sicut et plures personæ sint dicendi. Aut quæ sit denique generatio Filii de Patre, vel processio Spiritus ab utroque.

Quod quidem ut diligentius fiat, præmittendum est quot modis idem, et quot modis diversum, accipitur.

XII.

Tribus autem modis utrumque, et fortasse pluribus dici solet. Idem namque similitudine, idem essentialiter sine numero, idem proprietate dicimus: idem similitudine, cum easdem res apud omnes esse, sicut et intellectus, Aristoteles asserit, et nos easdem merces in hac et in illa civitate reperiri dicimus. Tam numero autem quam essentialiter idem sunt, cum sit eadem essentia tam hoc est quam illud, ut numerum in se rerum non habeant, nec res plures numero dici queant, ut in Socrate homo, et animal, vel homo et risibile. Proprietate autem seu diffinitione idem sunt, quæ non solum numero sunt eadem, verum etiam nec proprietatibus ullis, nec propriis discrepant similitudinibus, ut ensis et mucro, vel album et candidum. Quam quidem maximam identitatem juxta proprium et expressum esse rei Boetius attendens in primo Topicorum, ait: *Rursum potest de eo quod est idem, fieri certamen, ut an idem sit utile quod honestum est. Sed hæc quomodo diffinitioni est aggreganda? quarum enim rerum diffinitio est eadem, ipsæ quidem eadem sunt. Quarum vero diversa ratio substantiæ est, diversæ etiam ipsæ sunt. Tribus etiam modis solet diversum sumi essentialiter, scilicet numero, proprietate, seu diffinitione. Diversa namque essentialiter dicimus, si eadem essentia que est hoc, non sit illud, et si homo est nullius essentia tanquam pars includatur, ut manus et homo. Tunc vero etiam numero sunt diversa, cum ita tota quantitate suæ essentia sunt discreta, ut in computatione sibi queant admisceri, cum videlicet dicitur unus, duo, tres, etc. Quod tunc quidem fieri potest cum non solum hoc non est illud, verum etiam nec ipsum, nec aliud de ipso est de substantia alterius, ut hic homo et ille, et etiam in eadem manu hic digitus et ille. Proprietate vero seu diffinitione diversa sunt, quæ licet habeant de se prædicari, cum essentialiter idem sunt, secundum proprios tamen status, aliud est hujus proprium, et aliud illius, et singula propriis diffinitionibus et in sensu diversis sunt terminanda. Proprias vero diffinitiones eorum esse dicimus, quorum ex*

integro exprimunt esse, ut substantia corporea corporis, vel aptum ad ridendum risibilis, vel habens albedinem albi, quanquam differentiam, proprietatis scilicet seu diffinitionis, Boetius in libro divisionum diligentem attendens rationale et bipes, quæ idem numero contingit esse, differre tamen his verbis asserit: *Quoniam vero quædam sunt quæ differunt quæ contra se in divisionibus poni non debent, ut in animali rationale et bipes. Nullus enim dicit animalium, alia sunt rationalia, alia duos pedes habentia, idcirco quod rationale et bipes licet differant, nulla tamen a se oppositione distinguuntur, etc.*

Idem in primo Topicorum, cum propositionem et quæstionem et conclusionem definisset et suis

singula proprietatibus distinxisset; ostendendo scilicet quod unumquodque et quantum ex vi et natura propria requireret, idem numero hæc tria esse monstraret, nihilominus tamen ea dicuntur differre secundum proprietates quas assignaverat, ostendit dicens: *Idem igitur est propositio quomodo conclusio, sed differunt supradicto modo.* Quam quidem differentiam et B. Gregorius diligenter considerans lib. Moralium XXI, ait: *Hoc inter peccatum distat et crimen, quod omne crimen peccatum est, sed non omne peccatum crimen.* Rursus Boetius in prædicto libro Topicorum, ut jam supra meminimus, cum illam quæstionem, *Utrum idem sit utile quod honestum*, de diffinitione esse docet dicens secundum hæc quomodo diffinitioni est aggreganda. Quarum enim rerum eadem diffinitio est, ipsæ quidem eadem sunt; quarum vero diversa substantiæ ratio est, ipsæ etiam sunt diversæ, patenter ostendit quæcunque diffinitionibus propriis discrepant, etsi eadem numero illa esse contingat, ut eadem videlicet res aliqua hoc sit et illud, nihilominus tamen illa dici diversa. Quod et Porphyrius ante in Isagogis suis docuerat dicens: *Quorum termini sunt differentes, ipsa quoque sunt differentia.* Qui etiam cum ait: *Differentiarum aliæ quidem sunt secundum quas dividimus genera in species, aliæ secundum quas ea quæ diversa sunt specificantur: hoc est aliæ sunt divisivæ generum, aliæ constitutivæ specierum;* quomodo has ab illis alias dixit, cum omnis divisiva sit constitutiva, et e contrario nisi secundum proprietatem dividendi et constituendi quæ diversæ sunt? Aliud quippe exigit ex eo quod est divisiva, et aliud ex eo quod est constitutiva, licet modis omnibus eadem sit numero divisiva et constitutiva differentia. Tale igitur est dicere aliam esse differentiam divisivam, et aliam constitutivam, ac si dicamus alterius proprietatis esse divisivam, alterius constitutivam, licet penitus ea sit divisiva quæ constitutiva, et e converso. Hoc autem modo facile in singulis rebus assignari potest, et unam numero atque essentialiter rem permanere, et ipsi plures inesse proprietates, secundum quas aliqua diversa sunt diffinitione, non numero, et eadem res diversa in sensu vocabula sortiantur. Verbi gratia: hic homo et substantia est et corpus, et animatum et sensibile, quod est alias rationale, et mortale quod est homo. Et fortassis albus et crispus, et aliis accidentibus subjectus quæ recipit, et cum ipso idem sit numero, vel essentialiter substantia, quod corpus vel animatum, etc. Nihilominus tamen hæc ab invicem proprietatibus suis diversa sunt, secundum quas scilicet ipsa diversis terminanda sint diffinitionibus: aliud quippe substantiæ est proprium, et aliud corporis; alius cæterorum et alius substantiæ status dicitur; alius corporis, alius cæterorum.

Ad hunc igitur modum cum in singulis rebus, una permanente substantia, possint innumerabilia assignari, secundum proprietates suas ab invicem

diversa, quid mirum si una permanente divina essentia, diversæ quæ in illo sint proprietates, secundum quas distingui tres personæ queant? Sicut enim in uno homine qui simul substantia est et corpus, vel cætera singula quæ prædicta sunt, et fortassis quantum ad diversos patrem et filium, alia est proprietas substantiæ, alia corporis, et cæterorum, et alia est patris et filii, ita et in Deo licet eadem essentia sit Pater et Filius et Spiritus sanctus, alia tamen est proprietas Patris, secundum quod scilicet generat, alia Filii, secundum quod generatur, alia Spiritus sancti, secundum quod procedit. Quas quidem proprietates plenius exponemus. Si quis forte id quod de rerum identitate, vel proprietatibus diversitate monstramus, non satis ad rem quam proposuimus pertinere dicat, nisi etiam in aliquibus rebus una permanente essentia, plures quoque modo personas inesse demonstramus, agnoscat nullam ex toto similitudinem, sed ex parte aliquam induci. Alioquin identitas potius quam similitudo diceretur; ut tamen et in hoc satisfacere valeamus, divina nobis ex ipsorum artibus gratia providit. Nam et grammatici cum tres distinguunt personas, primam videlicet quæ loquitur, secundam ad quam loquitur, tertiam de qua tanquam ab utrisque diversa loquuntur personarum, juxta quarum proprietates diversitatem intelligunt, ut eidem rei sic tres istas personas inesse fateantur, ut idem homo et prima sit persona secundum quod loquitur, et secunda secundum quod ad eum aliquis loquitur, et tertia secundum quod de ipso inter aliquas sermo est. Et prima quidem persona cæterarum principium est quoddam, et origo seu causa; et rursus prima et secunda tertiæ. Nisi enim prima sit persona, quæ scilicet loquitur, quomodo erit secunda, ad quam videlicet sermo loquentis? dirigatur? aut quomodo tertia erit, de qua scilicet invicem loquuntur, nisi invicem illis loquentibus. Unde et bene quantum ad ipsum existentiam gradum seu modos, illa prima dicitur, ex qua cæteræ habent esse, et illa secunda post primam, ex qua simul et ex prima tertia esse habet.

XIII.

Quam etiam similitudinem si quis ad divinæ Trinitatis personas inducere velit, non incongrue fortassis aptare poterit, cum videlicet ex Deo Patre tam Filius quam Spiritus sanctus, et ex Patre simul et Filio simul Spiritus sanctus habeat esse. Secundum quos etiam existentiam modos beatus quoque Augustinus, ut jam olim meminimus supra, secundum a Patre dicit Filium, et Spiritum sanctum nominat tertium. Sicut autem, juxta grammaticos persona sub disjunctione facilius describitur hoc modo: Persona est qui loquitur sive ad quem loquitur, vel de quo tanquam diverso loquitur, ita et divinæ personæ sub disjunctione patentius describi hoc modo videntur. Persona est in

A illa summa Trinitate Deus Pater vel ejus Filius, sive amborum Spiritus sanctus. Sicut etiam ibi nemo grammaticorum dicit primam personam esse secundam aut tertiam, cum sint earum diversæ proprietates, licet eadem res, ut diximus, quæ est prima persona sit secunda vel tertia, ita et in Deo, cum eadem essentia quæ est Pater, sit Filius et Spiritus sanctus, nemo orthodoxus dicit unam personam esse alteram. Quod si post grammaticam quasi puerilem disciplinam ad philosophicam perfectionem conscendere juvat, ut scilicet tantum aliquam ad propositum nostrum idoneam sumamus similitudinem, nec ibi nobis divinæ gratiæ suffragium deerit, maxime cum de ipsis Apostolus philosophis loquens, asserat illos *a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus et divinitas* (Rom. 1, 20). Ubi quidem cum ait, *invisibilia ipsius*, id est Dei, quia etiam ipso nomine spiritus, invisibilis natura declaratur; et pluraliter, ut dictum est, *invisibilia* septiformem ejus spiritum, hoc est Spiritum sanctum, intelligi arbitror, qui nonnunquam etiam pro diversitate donorum septem spiritus appellant; *sempiterna autem virtus Dei Filius intelligi*, juxta quod alibi ait idem Apostolus: *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam* (1 Cor. 1, 24). Cum vero ait *invisibilia ipsius vel ejus virtus*, per hoc quod *ipsius et ejus* Patrem dixerit, ipsum expressit, cujus videlicet tam ipse Spiritus quam Filius esse dicitur; cum autem subdit, *et divinitas*, subaudis similiter intellecta conspiciuntur, unitatem divinitatis in tribus illis personis assignari. Sin autem intelligatur ut dicatur divinitas ipsius vel ejus, sicut Dei invisibilia ipsius vel virtus ejus, recte quoque cum dicitur divinitas ipsius, id est ipse Deus cujus sunt illa invisibilia, et illa virtus, Deus Pater intelligitur.

Quomodo autem philosophi hanc personarum distinctionem in una divinitatis essentia, per similitudinem alicujus mundanæ creaturæ, et eorum quæ in ipsa sunt creatura vestigare poterunt atque invenire, facile, credo, poterit assignari in his quæ ex materia et forma, vel ad similitudinem materiæ et formæ dixerunt consistere, verbi causa: *Æs* quidem est inter creaturas, in quo artifex operans, et imaginis regię formam exprimens, regium facit sigillum, quod scilicet ad sigillandas litteras, cum opus fuerit, cæræ imprimatur (51). Est igitur in sigillo illo ipsum æs materia, ex quo factum est, figura vero ipsa imaginis regię, forma ejus; ipsum vero sigillum ex his duobus materialium atque formatum dicitur, quibus videlicet sibi convenientibus ipsum est compositum atque perfectum. Nil quippe est sigillum quam æs ita formatum. Id itaque essentialiter est ipsum æs, quod est materia ærei sigilli, et sigillum ipsum cujus est materia, cum tamen in suis proprietatibus ita sint distincta, ut

(51) Contra hanc similitudinem scripsit S. Bernardus ep. 190.

aliud sit proprium æris, a. u. d. ærei sigilli, et quamvis idem sint essentialiter, sigillum tamen est æreum ex ære, non æs ex æreo sigillo, et æs est materia ærei sigilli, non sigillum æris. Nec ullo modo æs materia sui ipsius esse potest, quamvis sit materia sigilli, quod est ipsum æs; non enim æs ex ære fit, sicut sigillum ex ære est constitutum, et quamvis idem sit materia ipsa quod est materialium, nequam tamen in sigillo illo materialium est materia, vel materia est materiata. Facto autem ex ære sigillo, jam sigillabile est, hoc est aptum ad sigillandum, etsi nondum sit actualiter sigillans. Cum autem per illum sigillari æram contingit, jam in una æris substantia tria sunt proprietate diversa, æs videlicet ipsum, sigillabile, et sigillans. Quæ quidem inter se sic se habent, ut ex ære sit factum sigillabile, hoc est sigillum, et ex ære simul et sigillabili contingat fieri sigillans. Et ex ære quippe quod erat primitus, ad hoc productum est ipsum æs ut sigillabile esset, deinde ut quod æs sigillabile jam erat, sigillans fieret. Sic igitur cum eadem sit essentia æris et sigillabilis, et sigillantis, quæ tria proprietate diversa sunt, ita hæc tria invicem sibi sunt conjuncta, ut ex ære sigillabile, et ex ære et sigillabili simul, sigillans habeat suum esse. Quæ quidem omnia si ad divinæ Trinitatis doctrinam congruis proportionibus reducantur, facile est nobis ex ipsis philosophorum documentis, pseudo-philosophos, qui nos infestant, refellere. Sicut enim ex ære sigillum est æreum, et ex ipso quodammodo generatur, ita ex ipsa Dei Patris substantia Filius habet esse, et secundum hoc ex ipso dicitur genitus. Ut enim ex suprapositis jamdudum ostendimus, specialiter nomine Patris divina potentia declaratur, sicut nomine Filii divina sapientia significatur. Est autem divina sapientia quædam, ut ita dicam, ipsius Dei potentia, qua videlicet ab omni sibi fallacia vel errore providere potest, et ita veraciter cum ista dijudicare, et scrutando penetrare, ut in nullo decipi vel errare possit.

Sapientia itaque divina potentia est illa et facultas disserendi, per quam *omnia oculis ejus nuda sunt et aperta* (Hebr. iv, 13), nec quidquam ignorantie illi possit inesse. Sicut enim sanativum aut durum ex potentiis quibusdam dici Aristoteles astruit, quod videlicet ipsa incommodis suis resistere valent, ita sapientia ratione quadam potentia dicitur, quia fallaciæ scilicet vel ignorantie resistitur, nec in aliquo per errorem mens cæcata labatur. Sic et visionem potentiam quamdam, sicut e contra cæcitatem impotentiam nominamus. Idem quoque de scientia qualibet, quæ visio quædam mentis est, et de ignorantia dici convenit. Cum igitur sapientia quædam, ut dictum est, sit potentia; sicut enim æreum sigillum est quoddam æs, liquet profecto divinam sapientiam ex divina potentia esse suum habere, ad eam scilicet similitudinem qua sigillum

A æreum ex ære dicitur esse, quod est ejus materia vel species ex genere, quod quasi materia speciei dicitur esse, ut animal hominis. Sicut enim ex eo quod est æreum sigillum exigit necessario ut æs sit, et ex eo quod homo ut animal sit, sed non e contrario. Ita divina sapientia, quæ est potentia discernendi, exigit quod sit divina potentia, non e contrario. Quippe ut æs tam ad æreum sigillum quam alia se habet, et animal tam ad hominem quam ad alia sit, et potentia divina tam ad discernendum quam ad operandum se habet: et sicut æreum sigillum de ipsa æris substantia vel essentia dicitur esse, cum esse videlicet æreum sigillum sit esse æs quoddam, et esse hominem, id est animal rationale.... sit esse animal quoddam, ita et divina sapientia de divinæ potentie dicitur esse substantia, cum videlicet esse sapientiam, id est potentiam discernendi, sit esse potentiam quamdam, quod est Filium de substantia Patris esse, vel ab ipso genitum esse (52). Nam et species ex genere quasi gigni vel creari philosophi dicunt, secundum hoc scilicet, quod ex ipso, ut dictum est, esse contrahunt. Boetius in libro Divisionum, genus in species quasi in quasdam a se quodammodo procreationes dividi asserit.

Cum autem species ex genere creari seu gigni dicantur, non tamen ideo necesse est genus species suas tempore, vel per existentiam præcedere, ut videlicet ipsum prius esse contigerit quam illas. Nunquam etenim genus, nisi per aliquam speciem suam, esse contingit, vel ullatenus animal fuit, antequam rationale vel irrationale fuerit; et ita quædam species cum suis generibus simul naturaliter existunt, ut nullatenus genus sine illis, sicut nec ipsæ sine genere esse potuerint, sicut unitas et unitas, vel numerus et binarius. Sic et divina sapientia, licet, ut dictum est, ex divina potentia omne habeat, quod est Filium ex Patre gigni, non tamen hanc illa præcesserit, cum nullatenus sine sapientia Deus esse potuerit. Sic et innumerabilia ex aliis gigni vel esse videntur, a quibus tamen tempore nullatenus præceduntur, ut ex sole splendor aut calor, quæ ad similitudinem Trinitatis nonnulli afferre consueverunt, ut sit videlicet Filius ex Patre, sicut splendor ex sole, et rursus Spiritus ex ipso, sicut ex sole calor. Splendor quippe ad sapientiam, quæ tamen est animæ, recte videtur pertinere, et de ipsa Dei sapientia quæ Filius ejus intelligitur, scriptum est ab evangelista: *Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (Joan. i, 9). Et ab ipso dictum est Filio: *Ego sum lux mundi* (Joan. viii, 12). Et Apostolus inquit: *Splendor gloria ejus* (Hebr. i, 3). Spiritus vero sanctus, qui amor Dei dicitur, recte per calorem intelligi videtur, cum in omnibus ipsis amor quo calere pectora dicuntur, frequenter calor sive ignis appelletur. De quo et ipse Filius ait: *Ignem veni mittere in terram,*

(52) B. Bernard. epist. 190 hunc refutat locum

et quid volo nisi ut ardeat? (Luc. xii, 49.) Hoc est amore potius quam timore corda terrena implere. Et Psalmista neminem absque aliquo divinæ gratiæ dono conspiciens, *Non est, inquit, qui se abscondat a calore ejus (Psal. xviii, 7).*

Et hanc profecto de sole similitudinem illam esse existimo, qua in divinæ Trinitatis assignatione Platonem usum esse commemorat, ut jam supra meminimus dudum. Sed quia nec secundum philosophos, id est ipsa solis substantia, quod est ejus splendor aut calor, sicut eadem est essentia Patris et Filii; nec calor simul de sole et splendore est, sicut Spiritus simul ex Patre et Filio, a quibus ipse procedit, magisque de substantia ejus calor esse videtur qui substantialis est igni, ac per hoc ipse magis ad Filium qui de ipsa substantia Patris est quam ad Spiritum pertinere, minus fortasse quam volumus, hæc inducta de sole similitudo ad propositi nostri demonstrationem sufficit. Quod et quidam nostrum attendentes, cum trium personarum eandem essentiam assignare conarentur, et sicut Filium ex Patre esse, sic Spiritum ab utrisque, de fonte, et rivo, et stagno familiariorem videntur excogitasse similitudinem. Eadem quippe aqua fontis et rivus primo fit, et postmodum stagnum, et sicut rivus ex fonte, sic stagnum ex rivo simul et fonte contrahit esse. Patrem itaque fonti, Filium rivo, Spiritum sanctum comparant stagno. Quod ad incarnationem Verbi demonstrandam sic attendunt rivum in fistula, quasi Filium in carne humana, ac si rivum in fistula cum dicamus Verbum incarnatum. Cujus quidem, ni fallor, similitudinis fundamentum Anselmus Cantuariensis a beato sumpsit Augustino scribente ad Laurentium papam de hoc ipso, et fontem et ejus rivum, quorum est eadem substantia, ac divinæ generationis exemplum. Ubi eadem substantia generantis et geniti inducitur. Sed hæc quoque similitudo ad identitatem substantiæ trium personarum in hoc minus sufficere videtur, quod eadem aqua non est simul fontis, et rivi, et stagni, sed per temporis, ut dictum est, successiōnem, sicut est eadem simul essentia Patris et Filii et Spiritus sancti. Imo eodem tempore alia est essentialiter aqua fontis quam rivi seu stagni, unde fortassis hæc similitudo illi potius suffragatur hæresi, quæ ita per tempora proprietates personarum commiscet, ut eandem personam dicat quando vult esse Patrem, quando vult esse Filium vel Spiritum sanctum. Quod et nos providentes, alias quasdam similitudines, tam secundum grammaticos, quam secundum philosophos superius induximus, quas proposito nostro magis convenire credamus, sed eam præcipue quæ sumpta est de philosophis majori ratione præditis, ac per hoc a doctrina veræ philosophiæ (quæ Christus est) minus remotis.

XIV, XV.

Superest nunc post generationem Filii, de pro-

cessionem Spiritus sancti disserere, in quo præcipue de ipso confidentes, quem apostolis Dominus promittens, *Ille vos docebit, inquit, omnia, et suggeret vobis omnia quæcunque dixerero vobis (Joun. xiv, 26),* tanto ampliorem gratiam ab ipso in hoc speramus, quantum id amplius ad ipsum pertinet quod disse-rere cupimus. Spiritus spirando quasi spiritus dictus est, unde Veritas, *Spiritus, inquit, ubi vult spirat (Joan. iii, 8).* Et Propheta convenienti metaphora Spiritum Domini distinguens, Spiritum oris ejus ipsum appellat (*Psal. xxxii, 6*). Ideoque ipso suo nomine procedere ex Deo Patre vel Filio potius quam gigni declaratur. Benignitas quippe ipsa quæ hoc nomine demonstratur, non est aliqua in Deo potentia sive sapientia, cum videlicet ipsum benignum esse non sit in aliquo esse sapientem aut potentem, sed ejus bonitas magis secundum ipsum charitatis effectum sive effectus accipienda est (53). Charitas autem, teste Gregorio, minus quam inter duos haberi non potest. *Nemo enim, inquit, ad semetipsum charitatem dicitur habere, sed dilectionem in alterum extendit, ut esse charitas possit.* Procedere itaque Dei est, sese ad aliquam rem per affectum charitatis quodammodo extendere, ut eam videlicet diligat ac ei per amorem se conjungat. Cum itaque tam Filius quam Spiritus sanctus ex Patre sit, hic quidem genitus, ille procedens, differt in eo generatio ipsa a processione, quod is qui generatur, ex ipsa Patris substantia est, cum ipsa, ut dictum est, sapientia, hoc est ipsum esse habeat, ut sit quædam potentia; ipse vero charitatis affectus magis ad benignitatem animi quam ad potentiam atlineat, unde bene Filius ex Patre gigni dicitur, hoc est ex ipsa Patris substantia proprie dicitur esse. Hinc Nicæna synodus quasi exponens hanc generationem Filii ex Patre ait: *Credimus et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei, natum ex Patre unigenitum, hoc est ex substantia Patris, Deum ex Deo, lumen ex lumine.* Non ignorans nonnullos ecclesiasticorum doctorum astruere Spiritum quoque sanctum ex substantia Patris esse, hoc est ab eo sic esse, ut etiam ipse unius sit substantiæ cum Patre, proprie tamen non dicimus ex substantia Patris esse: solus Filius dicendus est. Spiritus vero quamvis ejusdem substantiæ sit cum Patre et Filio, unde etiam Trinitas ousiosus, id est unius substantiæ prædicatur, minime tamen ex substantia Patris aut Filii, si proprie loquimur, esse dicendus est, quod oportet ipsum ex Patre vel Filio gigni, sed magis ex ipsis habet procedere, quod est Deum se per charitatem ad alterum extendere, quodammodo etenim per amorem unusquisque a seipso ad alterum procedit, cum proprie, ut dictum est, nemo ad seipsum charitatem habere dicatur, aut sibi ipsi benignus esse, sed alteri. Maxime autem Deus cum nullius indiget, erga ipsum benignitatis affectum commoveri non potest, ut sibi

(53) Locus productus a B. Bernard. epist 190, post medium.

aliud ex benignitate impendat, sed erga creaturas tantum, quæ divinæ gratiæ beneficiis indigent, non solum ut sint, sed ut bene sint.

Quo itaque modo Deus a seipso ad creaturas exire dicitur per benignitatis affectum sive effectum, cum hoc ipsum quod benignus est, aut benigne aliquid ex charitate agit, secundum affectum vel effectum quem in creaturis habeat, dicatur. Tunc vero in se per benignitatem remaneret, si sibi benignus esse posset, aliquam in se beneficentiam exercendo et aliquod sibi beneficium impendendo. Ex Patre autem simul et Filio Spiritus procedere habet, quia bonus ipse affectus sive effectus aliud faciendi vel disponendi ex potentia ipsius, et sapientia prove- nit, cum ideo scilicet velit Deus aliud et faciat, quia et potest illud adimplere et solerter effi- cere; nisi enim posset aliud frustra illud vellet, quia efficacia careret, et nisi solerter sciret il- lud efficere, non haberet egregium effectum. Non- nullos autem aliud velle contingit, quod non sufficiunt adimplere, quod etiam si possunt, non ita, ut oportet, perficere sciunt; quorum qui- dem voluntatem tam impotentia ipsorum quam inscientia irrationabilem facit. Ut igitur bona Dei voluntas erga quælibet facienda vel disponenda omnino ratione prædicta demonstraretur, ex Patre et Filio, sicut prædictum est, procedere Spiritus sanctus perhibetur. Sicut igitur ex ære sigillum æreum habet esse, et rursus ex ære simul et sig- illo, id est sigillabili, sigillans habet esse, sic ex Patre solo Filius habet esse, et ex Patre et Filio Spiritus sanctus, ut exposuimus. Et sicut sigil- lum in forma impressæ sibi imaginis consistit, sic solus in forma Dei esse dicitur, et figura substan- tiæ ejus, sive ipsa Patris imago, id est expressa ejus similitudo nuncupatur, cum ipse Filius tanta Patri cognatione, ut ita dicam, sit unitus, ut non solum ipse sit unius cum Patre substantiæ, sed insuper, ut dictum est, ex ipsa Patris substantia. Ad hanc fortassis similitudinem, æris scilicet et ærei sigilli, quasi videlicet informis et formati, Hilarius respexit cum, ut dudum supra memini- mus, Filium a Patre formatum dixit, id est eo modo esse suum habere de Patre quo res formata ex ipsa suæ materiæ substantia dicitur esse. Non tamen ullomodo materiam vel materiatum in Deo concedimus esse, sed in creaturis tantum vel mutabilibus rebus quæ sunt accidentium susceptibiles. Sicut ergo sigillans eo ipso quo sigillans est in al- terum quiddam mollius cui imprimitur procedit, ut videlicet ejus imaginis, quæ in ipsa ejus substan- tia jam erat, formam illi tribuat, sic Spiritus sanctus donorum distributione nobis infusus imaginem Dei deletam in nobis reformat, ut juxta Apostolum, conformes efficiamur imaginis Filii Dei (*Rom. viii, 29*), id est Christo, ut sequamur vesti- gia ejus qui peccatum non fecit (*I Petr. ii, 21, 22*), et de veteri homine in novum transeamus. Sicut autem æs et sigillum seu sigillans in suis proprie-

tatibus diversa sunt secundum modos existentiae quos adinvicem habent, ita scilicet ut nullus ip- sorum proprietatem alterius communicet, sic et Pater et Filius et Spiritus sanctus. Verbi gratia: Sigillum æreum ex ære est tanquam ex materia materiatum, et æs materia est ærei sigilli, et æreum sigillum materiatum ex ære, et istæ quidem æris et ærei sigilli proprietates ita intermistæ sunt, ut neque æs sit materiatum ex ære, neque eorum sigillum materia sit æris, cum tamen eadem res sit hoc quod est materia ærei sigilli, vel materia- tum ex ære, hoc est æs ipsum, et æreum sigil- lum. Sic et in divinis contingit personis: secundum id quippe quod divina sapientia, ut diximus, ex divina potentia esse habet, illa Pater hujus, et hæc Filius illius dicitur, et in Deo tantumdem est dicere Patrem, quantum si dicamus sapientiam ex Patre genitam.

Si ergo dicamus ibi Filium esse Patrem, tale est ac si dicamus ipsam Dei Patris sapientiam esse genitorem ipsius sapientiæ Patris, hoc est sui ipsius, ut ipsa scilicet Dei sapientia ex seipsa sit genita, et ex seipsa habeat esse. Similiter si dicamus in Patrem esse Filium, videlicet sui ipsius, tale est ac si dicamus divinam potentiam seipsam genuisse. Quamvis enim idem essentialiter sit æs, quod æreum sigillum, non tamen ideo quia æreum sigil- lum ex ære est, æs ex seipso esse dicitur, vel quia ipsum posterius est ex ære, ideo posterius seipso dicitur. Non enim hoc pronomen quod est *sui*, re- lationem facere potest recte, nisi ubi res eadem non essentialitate tantum, sed etiam proprietate nititur. Diversa autem proprietate sunt æs, et æreum sigillum, unde non est consequens ut si æreum sigillum sit ex ære, ideo aliud sit ex seipso. Sic et quamvis idem sit Pater quod et Filius, quia tamen, ut dictum est, proprietatibus suis adin- vicem distant, nullatenus procedunt. Quod si Fil- ius ex Patre sit genitus, vel ex Patre habeat, ut dictum est, esse, ideo concedatur Filius ex seipso genitus esse vel ex seipso habere esse. Quod di- ligenter beatus attendens Augustinus in primo De Trinitate his confirmat verbis: *Qui putat ejus po- tentiæ Deum esse, ut seipsum genuerit, eo plus errat quod non solum Deus ita non est, sed nec spiritua- lis creatura, nec corporalis. Nulla enim res om- nino est, quæ seipsam gignat.* Sicut igitur in ære et æreo sigillo absoluta eorum nomina sibi per prædicationem conjunguntur, quando videlicet eo- rum eandem substantiam esse demonstramus, ve- luti cum dicimus: æs est æreum sigillum, vel e contrario, et similia, nec tamen eorum relativa nomina quæ proprietates eorum prædicant, secun- dum quas hoc ex illo habet esse, sibi conjungi possunt, sicut materia ærei sigilli, et materiatum ex ære. Nemo etenim dicit: materia ærei sigilli est materia ex ære, vel materiatum ex ære est materia ærei sigilli, sicut et in divinis contingit personis. Ipse etenim Omnipotens est sapiens sive

benignus et e contrario, sed non ipse Pater est Filius, scilicet sui, vel est Spiritus sanctus, cum ipse videlicet Pater non procedat ex Patre, hoc est ex seipso, vel Filio, sicut et Spiritus ex Patre procedit sive Filio; non enim quemadmodum bonus Dei affectus ex potentia ejus et sapientia, ut dictum est, procedit, ita potentia ipsa sive sapientia ex seipsis procedere possunt, quod esset Patrem vel Filium esse Spiritum sanctum.

Græci tamen ex Patre solo, non etiam Filio Spiritum sanctum procedere profitentur, eo scilicet quod Veritas in Evangelio integre continente de processione Spiritus loquens, solum Patrem commemorat dicens: *Spiritus qui a Patre procedit* (Joan. xv, 26). Qui etiam super hoc quod a Filio eum quoque procedere dicimus, non vehementer, arguunt atque reos anathematis teneri asserunt, quod in principalibus conciliis quæ apud eos celebrata sunt, ita symbola eorum subjunctis anathematibus sancita sunt, ut nulli de fide Trinitatis aliud dicere, vel aliud prædicare, quam ibi contineatur, liceat. In quibus quidem symbolis cum in processione Spiritus de solo Patre commemoratur: *Quicumque, inquit, Filium addunt, anathema incurrunt*. Addunt etiam ad exaggerationem impudentiæ, nostræ testimonium damnationis fidei, quod juxta traditionem prædictorum conciliorum Leo tertius Romæ transcriptum in tabula argentea posteris reliquit, pro amore, ut ipsemet dicit, et cautela orthodoxæ fidei. In quo quidem symbolo ipse quoque in processione Spiritus solum commemorat Patrem, his quidem verbis: *Et in Spiritum sanctum Dominum et vivificantem ex Patre procedentem, cum Patre et Filio coadorandum et conglorificandum*, etc. In quanta autem reverentia illa principalia concilia tenenda sint beatus diligenter aperit Gregorius, qui se ea tanquam quatuor Evangelia suscipere et venerari profitetur, unde et eorum verbis, non magis quam evangelicis, vel addere aliud vel substrahere permittit, ita Constantino episcopo Mediolanensi de uno eorum scribens: *Nos auctore Veritate, et teste conscientia fatemur fidem Chalcedonensis symboli illibatam per omnia custodire, nihilque ejus diffinitioni addere, nihil substrahere audere. Sed si quis contra eam ejusdem scilicet modi fidem, sive plus minusve ad sapiendum usurpare appetit, eum omni dilatione postposita anathematizamus, atque a sinu Ecclesiæ matris alienum esse decrevimus*. Sed profecto cum interdicitur ne quis aliter doceat aut prædicet catholicam fidem quam in prædictis continetur conciliis, aliter dictum puto non secundum verborum diversitatem, sed secundum fidei diversitatem, ac si dicatur, aliter, hoc est contrario modo, non diverso verborum sono, quia et nos Latine dicimus quod illi Græce. Sicut ergo diversum pro opposito dicitur, ita diverso modo quod est aliter pro opposito modo non incongrue sumitur. Alioquin cum unumquodque illorum conciliorum proprium composuerit atque instituerit symbolum, sintque ipsa symbola ab invicem verbis

A diversa, ac fortasse quibusdam sententiis, cum unum nonnunquam contineat quod alterum non habeat, profecto anathematis reus esset, qui uno recepto cætera symbola confitendo recitaret vel reciperet.

Eadem ratione rei teneremur ex supplemento Evangelii additi, cum in Deuteronomio Moyses dicat: *Quod præcipio tibi, hoc tantum Domino facias, nec quidquam addas vel minuas* (Deut. xii, 32). Ad id itaque prohibuit contrarium aliquid, non quod perfectioni deesset, suppleri. Quamvis etiam possit intelligi, ut omnino prohibeatur homo ex seipso verbis aliquid supplere. Tunc vero homo ex se aliud adderet, si hoc ex sensu suo, non ex inspiratione Spiritus præsumeret, de quo quidem Spiritu est scriptum: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Matth. x, 20). Multa etiam de miraculis sanctorum, et de his quæ sancti Patres post apostolos scripserunt prædicamus. Cum tamen Apostolus dicit ad Galatas scribens: *Licet nos aut angelus de cælo evangelizaret vobis præter id quod evangelizamus vobis, anathema sit, sicut prædixi. Et nunc iterum dico: Si quis vobis evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit* (Gal. i, 8, 9). Quod autem opponunt Græci evangelicam traditionem ad integram fidei disciplinam sufficere, nec quidquam ulterius addendum esse, præter ea quæ in verbis continentur evangelicis, in se etiam ipsos sententiam proferunt. Cum autem Spiritum a solo Patre procedere (non enim Evangelium cum a Patre procedere Spiritum dicat solo adjunctum quod ipsi apponunt, sed tantummodo a Patre dicit), quærimus etiam et interrogamus eos cum credant Spiritum sanctum a Patre procedere, utrum credant ipsum a solo Patre procedere, vel non. Quod si sic, et vera sit hæc fides, utique ita est quod videlicet a solo Patre ipse procedit, et quod ipsi super hoc sentiunt salubriter doceri seu confiteri, non est incongruum quod non credi sit periculosum, præsertim cum dicat Apostolus: *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* (Rom. x, 10). Sin autem non a solo Patre Spiritum procedere credant, cum eum a Patre procedere non dubitant, oportet quod tam a Patre quam Filio seu ab alio ipsum procedere assentiant, et quod necesse est credi, salubre sit confiteri, sicut et cætera omnia quæ ad fidem pertinent catholicam. Nec rectæ confessioni officit, si nonnulla confessionis verba in canonicis minime reperiantur Scripturis. Ob hoc enim maxime symbola conciliorum Scripturis illis sunt superaddita, ut illa doceant vel disserant quæ ibi aperte non habentur. Quis enim Trinitatem, vel tres personas in ea sibi coæternas et coæquales, quarum unaquæque sit Deus in illis Scripturis dici meminerit, aut Pilatum Pontium appellari, aut ad inferos animam descendisse Christi, et alia quædam quæ in verbis non continentur canonicis? Multa profecto fidei necessaria post Evangelium ab apostolis, vel apostolicis viris addita sunt, quæ ex verbis evangelicis minime

comprobantur, sicut est illud de virginitate Matris Domini etiam post partum jugiter conservata, et de aliis fortasse multis.

His autem adversus Græcorum objectionem Spiritus responsis, libet etiam ex ipsorum doctoribus testimonia proferre quibus a Filio quoque Spiritum sanctum procedere doceant. Athanasius in symbolo fidei : *Spiritus, inquit, sanctus, a Patre et Filio non factus, non creatus, nec genitus, sed procedens. Ubi quidem cum præmiserit Spiritum sanctum a Patre et Filio esse atque subjunxerit, procedens, manifeste docuit eum ab utroque procedere, sicut et esse re-tulerit, præsertim cum non aliter a Patre Spiritus esse habeat quam procedendo. Didimus etiam eorum maximus doctor, in libro De Spiritu sancto, a Filio quoque procedere patenter profitetur dicens : *Salvator, qui et Veritas, ait : « Non enim loquetur a semetipso (Joan. xvi, 13), » loquetur, hoc est non sine me, non sine meo et Patris arbitrio, qui inseparabilis est a mea et Patris voluntate, quia ex se non est, sed ex Patre et a me est. Hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur a Patre et a me est illi. « Ego veritatem loquor (ibid., 7), » id est inspiro quæ loquor. Siquidem spiritus veritatis dicere, et loqui in Trinitate non secundum consuetudinem nostram accipiendum, sed juxta formam incorporalium naturarum et maxime Trinitatis, qua voluntatem suam ingerit in corda credentium. Item : Spiritus sanctus qui est spiritus veritatis, spiritusque sapientiæ, non potest audire Filio loquente quæ nescit, cum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est procedens Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens a veritate, consolator manens de consolatore. Quæ quidem veritas quæ sit, a qua ipse procedit, symbolum Ephesini concilii (quod etiam Græcorum fuisse constat) manifeste his verbis determinat : *Quamvis in sua substantia sit Spiritus Filii, et intelligatur in persona proprietas, juxta id quod Spiritus est, et non Filius, non est tamen alienus ab ipso : nam Spiritus appellatur veritatis, et veritas Christus est. Item, Cyrillus episcopus Alexandrinus in epist. 8, Nestorio directa, quæ sic incipit : Reverendissimo et domino amantissimo, etc. Si est, inquit, in substantia Spiritus speciali, vel certe et... per se secundum quod Spiritus est, et non Filius, sed tamen est non alienus ab eo. Spiritus enim veritatis nominatur et profluit ab eo, sicut denique ex Deo Patre. Joannes Chrysostomus homilia 27, De expositione symboli quæ sic incipit : *Universalis Ecclesia congaudet : — Iste est Spiritus procedens de Patre et Filio, qui dividit propria dona ut vult. Item, homilia 28, in alia expositione ejus symboli quæ sic incipit : *Super fabricam totius Ecclesiæ : — Itaque credendum est Spiritum sanctum Patris esse et Filii. Item : *Istum Spiritum sanctum dicimus Patri et Filio esse cœqualem, et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite ne colloquia mala corrumpant mores vestros bonos. Item : *Videte ubique sacramentum Trinitatis, ecce et in Spiritum sanctum credimus, qui Spiritus procedens de Patre et Filio charitate conjungitur.*******

Augustinus libro Quæstionum ad Orosium, cap. 11 : *Spiritus Dominus noster ille Christus post resurrectionem suam, ut ostenderet a se procedere Spiritum sanctum sicut a Patre, inflans in discipulos suos ait : « Accipite Spiritum sanctum (Joan. xx, 22). » Idem, lib. iv De Trinit. : *Nec possumus dicere quod Spiritus sanctus a Filio non procedat; nec enim frustra idem spiritus et Patris et Filii et Spiritus dicitur, nec video quid aliud significare voluerit cum sufflans ait : « Accipite Spiritum sanctum. » Neque enim flatus ille corporeus substantia Spiritus sancti fuit, sed demonstratio et a Filio procedere Spiritum sanctum. Item in libro De Trinit. : *Sicut unicum Dei Verbum proprie vocamus nomine sapientiæ, cum sit universaliter, et Spiritus sanctus, et Pater ipsa sapientia, ita Spiritus proprie vocatur vocabulo charitatis, cum sit et Pater et Filius universaliter charitas. De utroque autem procedere sic docetur, quia ipse Filius ait de Patre procedit, et discipulis suis insufflavit, et ait : *Accipite Spiritum sanctum, ut eum etiam de se procedere ostenderet, et ipsa est virtus quæ de illo exhibit et sanabat omnes, sicut legitur in Evangelio (Luc. vi, 19). Quippe cum Spiritus quasi spiramen aspirando dictus sit, et æque ipse tam Patris quam Filii Spiritus appelletur, quis recte abneget ab ambobus eum procedere, a quibus tanquam amborum Spiritus esse habet, atque spirare? Proprie tamen seu principaliter eum a Patre procedere non negamus. Unde Hieronymus diffinitionem catholicæ fidei Nicænique symboli exponens ait : *Credimus et in Spiritum sanctum qui de Patre procedit proprie. Item : Spiritum sanctum verum Deum invenimus in Scriptura, et de Patre proprie esse. Et iterum : *De Patre et Filio et Spiritus proprie et vere procedit. Primum igitur accipe quod de Patre est proprie Spiritus sanctus, dicente Scriptura : *Verbo Domini cœli firmati sunt (Psal. xxxii, 6); et Spiritu ejus omnis virtus eorum (Joan. xv, 26). Et Salvator ait : Spiritus veritatis qui a Patre procedit. Et B. Augustinus in xv De Trinit., cap. 18 : *Non frustra in hac Trinitate dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec donum Dei nisi Spiritus sanctus. Nec de quo genitum est Verbum, et de quo procedit principaliter Spiritus sanctus, nisi Deus Pater. Idem de verbis Domini, sermone 9 : *Et Spiritus sanctus principaliter de illo procedit de quo natus est Filius. Ideo autem addidi principaliter, quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi dedit non jam existenti, licet nondum habenti. Sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo bonum commune procederet. Ac si aperte Augustinus his verbis determinet per hoc Spiritum sanctum principaliter ex Patre, et non principaliter ex Filio, quia sic ex Patre procedit. quasi primo loco, cum eum Pater ab alio non habeat, sed a seipso sicut et a seipso est, hoc est non ab alio. Filius vero cum a se non sit, sed a Patre, etiam ipsum Spiritum a Patre, habet, a quo per generationem esse habet.*********

Sed quid est quod dictum est, proprie Spiritum A ex Patre procedere? Nunquid proprie ibi dictum sicut hoc loco *principaliter*? Et fortasse eodem modo dici videri posset, nisi quod ibi interseritur quod et Filius ex Patre natus sit proprie, sicut et Spiritus ex Patre proprie dicitur esse. Dictum quippe ibidem est: *Filius non ex semetipso natus est, sed ex Patre natus est proprie: non in tempore, sed semper: non aliunde, sed de una substantia: non de aliena, sed de sua propria.* At vero si eodem modo tam in Filio quam in Spiritu sancto accipitur proprie, cum hic scilicet proprie nasci ex Patre, et ille procedere dicitur proprie ex Patre, et tale sit dicere proprie ac si diceretur *principaliter*, quomodo Filium ex Patre *principaliter* nasci dicemus, cum ex eo solo natus sit? Nisi forte cum ibidem statim additum sit, non in tempore, sed per respectum temporalis generationis ejusdem Filii ex matre, id dictum est, ut videlicet hæc principalis et prima sit, quæ est æterna, per quam ab æqualitate Patris non receditur; illa vero quasi posterior et temporalis, secundum quam minor Patre ipse Filius dicitur. Possumus etiam dicere in eo Filium ex Patre proprie natum esse sive genitum, quod naturalis sit ejus Filius, non adoptivus, sicut et statim determinatur, cum subditur non aliunde, sed ex sua substantia. Sed et secundum hoc quod juxta philosophos nata sive genita omnia dicuntur, quæ ab aliquo habent esse, proprie Filius solus ex Patre natus est, quia solus ipse nascendo ex ipsa Patris substantia est. Spiritus vero sanctus secundum hoc ex Patre solo procedere proprie dicitur, quod ab eo sic procedit, quasi a summo principio, qui videlicet ab alio non est. Inde enim aliquid proprie procedere dicitur, unde primo venire ac moveri cœpit, sicut locus ex fonte, non ex rivo, sed per rivum procedere dicitur, in quem scilicet rivum aqua ipsius lacus de fonte prodiens per eum transit ac pervenit in stagnum. Sic et Spiritus sanctus ex Patre proprie procedere dicitur, quasi a summa origine, quæ scilicet aliunde non sit, et ab ipso in Filium, quasi in rivum, quia et quod habet Filius ab ipso habet a quo et hoc ipsum habet quod ipse est, et per Filium ad nos tandem quasi in stagnum hujus sæculi. Quippe qui omnia in sapientia facit ac disponit, in hac ipsa sapientia sua Spiritum tribuit suorum distributorem donorum, non improvide vel inconsiderate.

Unde et beatus Hilarius Spiritum a Patre per Filium magis quam a Patre et Filio procedere seu esse, sicut et mitti perhibet, ita et ad Deum Patrem de Spiritu sancto et Filio loquens in XII de Trinit. libro: *In sancto Spiritu tuo ex te profecto et per eum misso.* Item: *Ex te per eum sanctus Spiritus tuus est.* Item: *Filium tuum una tecum adorem, sanctum Spiritum tuum qui ex te per unigenitum tuum est, promerear.* Et hoc fortasse modo, si a solo Patre procedere Spiritum Græci intelligant, eo scilicet quod sic; ab ipso sit, quasi a summo et non exi-

stente ab alio, nulla est sententiæ controversia, sed verborum diversitas. Certum quippe est et solam personam Patris hoc modo summam debere prædicari, et Spiritum quoque ab ipso esse sicut a Filio, qui ipsius quoque sicut et Filii Spiritus dicitur. Quod vero nonnulli moventur, ex eo quod dicimus Filium a Patre per generationem esse, et Spiritum a Patre et a Filio per processionem. Nec tamen ideo Patrem per existentiam priorem esse Filio, vel Patrem et Filium Spiritu sancto, potest ex multorum similitudine exemplorum refelli. Solis quippe substantia est et splendida et illuminabilis, id est potens illuminare aliquid, et cum sit splendor ex sole, et illuminabilitas ex sole simul et splendore, nunquam tamen ex his tribus aliquid per existentiam aliquid illorum præcesserit.

XVI.

Sed et si quis illam philosophicam Platonice rationis considerationem altius inspiciat, quæ videlicet de Deo opifice ad similitudinem quamdam solertis opificis vel artificis agit, præmeditantis scilicet et deliberantis ea quæ facturus est, ne quid inconvenienter componat, et prius singula ratione, quam opere formantis. Ad hunc quippe modum formas Plato et exemplares in mente divina considerat, quas ideas appellat, et quas postmodum quasi ad exemplar quoddam summi artificis providentia operata est, videlicet Spiritum sanctum ex Filio quoque sive per Filium recte procedere, cum ex ratione sapientiæ universa Dei opera administrantur, et ita quodammodo conceptus divinæ mentis in effectum per operationem prodeat. Effectus autem ad Spiritum pertinent, qui ex bonitate Conditoris eveniunt, quia Spiritus ipse bonitas est. Dicamus itaque Spiritum ex Filio quoque procedere, cum ratio divinæ providentiæ ad effectum benignitatis perducitur, et quod ab æterno faciendum præviderit temporaliter quando vult facit. Hanc autem conceptionem, quæ scilicet conceptus mentis in effectum operando prodit, Priscianus in primo Constructionum diligenter aperit, dicens generales et speciales formas rerum intelligibiliter in mente divina constituisse, antequam in corpora prodirent, hoc est in effecta per operationem, quod est dicere, ante providit Deus quid et qualiter ageret, quam illud opere completeret. Ac si diceret: Nil impræmeditate sive indiscrete egit.

XVII.

Macrobius quoque ipsam animam mundi, etiam quam putamus Spiritum sanctum intelligi, ex Noë, hoc est Filio, præcipue esse declarat, cum aperte eam a Noë creatam sive natam, sicut et ipsam Noë a Deo Patre esse profitetur, ita generaliter de origine animæ exorsus: *Deus qui prima causa et est, et vocatur; unus omnium quæ sunt quæque videntur esse, princeps et origo est. Hic superabundantis majestatis fecunditate de se mentem creavit. Hæc mens quæ Noë vocatur qua Patrem incipit, plenam similitudinem servat auctoris. Animam vero de se creat, posteriora respiciens. Rursum: Anima qua Patrem*

intuetur, ac paulatim reagente respectum in fabricam corporum incorporea ipsa degenerat. Creari autem sive nasci hoc loco Macrobius abusive protulit, sicut et in primo libro determinavimus, cum videlicet tam mentem ipsam quam animam ipsam creatam dixit. Mentem quidem ex Deo, hoc est Filium ex Patre, et animam ex mente, hoc est Spiritum ex Filio, ubi et utram natam esse insinuat, cum utriusque Patrem assignat, Deum quidem menti, et rursus mentem ipsam animæ. Creari itaque sive nasci esse ex aliquo intelligitur, ut tale sit quod ait, hoc ex illo nasci sive creari, quasi simpliciter diceret hoc ex illo esse. Sufficit autem philosopho ad ostendendam animam ipsam tam ex Patre quam ex Filio, memorasse solum hoc loco Filium, quia cum Filius ex ipso Patre sit, et Spiritus ipse, hoc est anima ipsa ex Filio esse assignatur, liquet profecto ipsam quoque ex Patre esse, scilicet quod et ipsa eam philosophus a Deo et nō juxta sapientes nominari supra inductus asserit. Quod vero ait mentem esse ex fecunditate majestatis, tale est ac si diceret, sapientiam ex ipsa omnipotentia esse natam, proprie namque majestas ac reverentia potentiæ ascribi solet. Quod vero dicit, mens, qua Patrem inspicit, similitudinem servat auctoris, ita dictum puto, ac si aperte dicat Filium ipsum in omni re in qua similis est Patri, æqualem omnino illi esse. Potens quippe est sicut et Pater, et tantumdem potens bonus est sicut et Pater et æque bonus. Sic et in cæteris, in quibus habet similitudinem cum Patre, et æqualitatem habet, non autem in omnibus similitudinem habet cum Patre, cum ipse solus sit genitus, et ipse Pater sit genitor. Quod quidem ad distinctionem personarum attinet, secundum proprietates earum, secundum nos etiam qui solum Filium incarnatum credimus, in hoc uno Filio minorem Patre, non æqualem dicemus. Nōc posteriora respiciens, animam creat, quia Spiritus sanctus qui ex Filio est, sive quæcunque anima ab ipso Conditor suo ducens exordium, hoc ipsum quod anima est, hoc est vita creaturarum, rerum ex respectu quod ipsius Creatoris habet, hoc est ex beneficio divinæ sapientiæ cuncta disponentis, ut in ipso respectu Dei divinum intelligatur beneficium.

Anima quippe ab animando, hoc est vivificando, dicta est. Spiritus quidem sanctus, ut in primo libro distinximus, quasi anima est, hoc est animarum nostrarum, et nostræ animæ quasi quædam ejus corpora sunt, ab ipso scilicet donis suæ gratiæ vegetata. Quas rursus animalem vitam nobis certum est impertire Patrem suum, id est nōc dicit animam indui in ea sua qua intuetur, hoc est ratione utitur, quia ex ratione quam habent maximam similitudinem cum divina sapientia tenet, cum ratio maxime sit ascribenda sapientiæ, paulatim anima in corpora respicit, quia ad comparisonem plenitudinis illius summi boni, modicum est quidquid habemus, quantacunque dona virtutum ab ipso suscepimus. Possumus etiam in eo paulatim

A intelligere dictum esse, quod quibusdam gradibus per intervalla temporum, animus ad maxima spiritus suos fideles promoveat, nec sua simul conferat dona. Degenerare dicitur anima in ipso suæ operationis effectu, ex quo anima dicta est, cum non sit hoc æternum, sed temporale quod operatur, de quo ni fallor, illud facile est absolvi, quod Plato animam mundi incœpisse voluerit, nec cœternam Deo et menti. Cum enim Spiritum sanctum animam magis quam spiritum appellaverit, quasi ab animando, hoc est vivificando nos donis suæ gratiæ per incrementa virtutum, non semper ille spiritus anima fuit, id est vivificans, quia, dum nondum creaturæ essent, quibus dona sua distribueret, in illas bonorum suorum distributionem non exercebat. Sicut ergo Spiritum sanctum, qui in se est omnino simplex, multiplicem tamen dicimus, et septem spiritus appellamus, secundum diversitatem donorum, ita et philosophus eundem qui in essentia propria æternaliter subsistit, incœpisse quantum ad effecta sua voluit, ex quibus eum animam magis quam spiritum appellavit. Spiritus quippe nomen est naturæ, anima vero officii, ab animando scilicet. Sicut ergo ipsos cœlestes spiritus semper quidem spiritus, sed non semper angelos esse profitemur, eo quod angelus nomen sit officii, non naturæ, et Dominum nostrum Jesum Christum secundum humanitatem incœpisse, secundum vero divinitatem æternum esse prædicamus: ita et Spiritum sanctum secundum substantiam essentiæ suæ æternum, secundum effecta vero incœpisse dicamus, quod est dicere effecta potius quam ipsum incœpisse. Et hunc quidem philosophi sensum esse arbitror, sub illo animæ typo, quod eam creaturam esse, id est incœpisse perhibet, et quasi temporalem esse, non æternam. Juxta quod et Macrobius animæ ipsi tam Deum quam nōc proferre non abhorreret. Vocet itaque Plato Spiritum sanctum animam secundum effectum operum. Nos vero dicamus Spiritum secundum naturalem suæ honitatis affectum, quem ita ab æterno habuerit, ut ex opere eum impleret quando eum implendum esse providit. Dicit ille animam incœpisse secundum effecta, nos vero spiritum in affectu suæ bonitatis æternaliter perseverare. Dicit ille animam incœpisse, nos spiritum omnino æternum esse. Sit processio spiritus secundum affectum æterna, quia scilicet ab æterno sic voluit. Sit processio animæ secundum effectum temporalem, utramque spiritus processionem, tam secundum efficaciam scilicet, quam secundum effectum a sanctis Patribus distinctam esse cognovimus. De processione quidem efficaciæ Beda in homilia Dominicæ primæ post Ascensionem, ita loquitur: *Cum Spiritus gratia datur hominibus, profectio Spiritus mittitur a Patre, mittitur et a Filio: procedit a Patre, procedit et a Filio, quia et ejus missio ipsa processio est, quia ex Patre procedit et a Filio.*

Ipsæ autem Augustinus utrumque processionis

modum diligenter distinguit, cum eum procedere A perhibet, tam secundum hoc quod datur, quam secundum hoc quod dabitur est. Unde lib. v De Trin. : *Cum ad processionem Spiritus perventisset, ait, procedit non quomodo natus, sed quomodo datus. Quod autem datum est, et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit. Sed si non procedit, nisi cum datur, nec procederet utique priusquam esset cui daretur. Nam donum potest esse et antequam detur, donatum autem nisi datum fuerit, nullo modo dici potest. Quid itaque mirum cum duobus modis Spiritum procedere dicamus, si secundum alterum processionis modum dicatur Spiritus a nobis, et secundum alterum vocatur anima a philosophis? Illud ergo spiritus æternaliter, hoc temporaliter habet, unde et statim in eodem idem annectit dicens : *Nec moveat quidem Spiritus scilicet cum sit coæternus Patri et Filio. Dicatur tamen aliud ex tempore, veluti hoc ipsum quod donatum; nam sempiternæ Spiritus donum, temporaliter autem donatum. Nam et si Dominus non dicitur, nisi cum habere incipit servum, etiam ista appellatio relativa ex tempore est Deo. Non enim sempiterna creatura est, cui est ille Dominus. Item : Ecce Dominum, ecce non sempiternum habet, ne cogamur etiam dicere creaturam sempiternam, quia ille sempiternæ non dominaretur, nisi etiam ista sempiternæ famularetur, qui etiam in eodem hoc superiori cap. Spiritum etiam, secundum effecta manifeste vocat, cum ei principium assignat. Ait autem sic : *Quod datum est, et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit. Ita Spiritus sanctus dicitur et Dei qui dedit, et nostri qui accipimus. Unde scriptum est de Joanne, quod in spiritu Eliæ venit (Luc. 1, 17). Hoc et de Moyse intelligendum est, cum ait ei Dominus : Tollam de spiritu tuo, et dabo eis (Num. xi, 17), hoc est, de Spiritu sancto quem tibi dedi. Si ergo et quod datur principium habet eum a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit, fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, tamen non duo principia, sed unum principium.***

Liquet itaque Augustinum hoc loco spiritum accepisse secundum effecta cum dicit : *Datum magis quam secundum naturalem suæ bonitatis affectum vel benignitatis. Unde bene secundum effecta Pater et Filius priores Spiritu dicuntur, et quasi principium ejus, quia ex potentia moderante sapientia effectus gratiæ descendit, ex quo etiam spiritus hoc loco appellatur, et prius potentiam et sapientiam esse oportet, ut postea aliud in effectum ducatur. Tale est ergo Patrem et Filium esse principium Spiritus sancti, ac si dicamus Spiritum ex ambobus per effectum procedere, hoc est potentia Dei moderante ejus ratione ad actum perduci. Et hoc quidem modo si quis nomen Spiritus accipiat, secundum scilicet suæ gratiæ effecta, non recte dicitur spiritus æternus, sicut nec Dominus aut creator, quia ut diximus, non semper spiritus se-*

cundum effecta existit; unde et bene evangelista Joannes ab æternitate Dei inchoans, cum Verbum apud Deum æternaliter ostenderet dicens : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. 1, 1); et : Omnia per ipsum facta sunt (ibid., 3), nullam Spiritus mentionem habuisse videtur, qua eum esse æternum astrueret, cum de Deo et Verbo ejus loquens, Patri et Verbo solummodo æternitatem ascribit, dicens : *Hoc erat in principio apud Deum (ibid., 2). Qui in eo fortasse quod subjunxit de effectu operum dicens : Omnia per ipsum facta sunt, Spiritum designasse videtur secundum effecta ipsa quæ sua Deus condidit bonitate, secundum quæ, ut diximus, æternus non est Spiritus, id est datus, sicut nec anima mundi quam Plato dicit. Nec mirum locum evangelistæ maxime cum Platone convenire, cum totam verborum istorum sententiam in libris Platoniorum Augustinus, ut supra meminimus, invenerit. Sunt autem nonnulli qui charitatem Dei non solum ad creaturas porrigi, verum etiam ab una persona in alteram, ut videlicet amor Patris in Filium, vel Filii in Patrem Spiritus ipse sit. Quod aperte Augustinus in xv De Trinit. astruit his verbis : *Denique si in donis Dei nil majus est charitate, et nullum majus donum Dei est quam Spiritus sanctus, quid consequentius quam ipse sit charitas quæ dicitur Deus, et ex Deo ? Et si charitas qua Pater diligit Filium, et Patrem diligit Filius ineffabiliter, communionem amborum demonstrat, quid convenientius quam ut ille proprie dicatur charitas, qui spiritus est communis ambobus ? Hinc est et illud Hieronymi super psalmum vii : *Spiritus sanctus nec Pater est, nec Filius est, sed dilectio quam habet Pater in Filio et Filius in Patre. Quod fortassis ideo maxime dicendum videtur et tenendum, ut videlicet amor quoque Patris in Filium vel Filii in Patrem, dicatur Spiritus sanctus, et non tantum amor ad creaturas, quod fortassis aliter videretur Spiritus sanctus posse non esse, ac per hoc non necessario esse ipsam Trinitatem. Posset quippe esse ut nulla creatura unquam esset, cum nulla ex necessitate sit, ac per hoc consequens videretur, ut jam nec effectus ipsius quem videlicet erga creaturas habet ex necessitate sit, ac per hoc Spiritus ipse ex necessitate non sit quem dicimus Dei ipsum affectum esse sive amorem. At vero si amorem Dei non solum erga creaturas, verum etiam unius personæ erga alteram accipiamus, hoc inconveniens evitamus aperte. Ac fortasse cum creaturæ ipsæ ex necessitate non sint, quia scilicet quantum ad propriam naturam non esse possunt, amor tamen Dei erga illas ita necessario habet esse, ut absque illo Deus esse non possit omnino, cum videlicet ipse ex propria natura tam hunc amorem suum quam quodlibet bonum ita habeat, ut eo carere nullatenus possit, quem nullatenus aut minus bonum quam est, aut majus bonum posse esse constat. Sed de hoc plenius tractandum postmodum reservamus, cum de divina potentia****

principale tractandi se obtulerit negotium. Donum A tamen Patris quantum ad Filium, vel Filii quantum ad Patrem nequaquam dicendum esse arbitror Spiritum, quia nequaquam dari ei potest, cui abesse non potest, hoc est cui necessario inest, qui necessario utriusque est Spiritus.

XVIII.

Non arbitror autem hoc quoque ab hac quæstione alienum esse, quomodo scilicet hanc fidem Trinitatis soli Christiani teneant, et non etiam vel Judæi vel gentiles. Cum enim Deum esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum tale sit, ut diximus Deum esse potentiam, ut dictum est, generantem, et sapientiam genitam, et benignitatem procedentem, cum istud nemo discretus ambigat, sive Judæus, sive gentilis, nemini hæc fides deesse videtur, quod et nos quidem concedimus, sequentes Apostolum qui ait: *Quod notum est Dei, manifestum est in illis* (Rom. 1, 19), ac si diceret: Quod ad divinitatem pertinet, ratione perciperunt, quia hoc de Deo ratio naturaliter unumquemque edoceat. Unde et superius cum Platonicorum sententias de verbo Dei Augustinus præsentaret, solum quæ ad divinitatem Verbi pertinent se in eis reperisse confirmavit, et nil de incarnationis mysterio, in quo totam salutis hu-

mana summam consistere certum est, sine quo cætera frustra creduntur. Facile autem convinci poterit eos quoque qui nostra de fide verba abhorrent, cum videlicet audiunt Deum Patrem, et Deum Filium, in sensum verborum nobis esse conjunctos. Interrogemus enim eos si sapientiam Dei credant, de qua scriptum est: *Omnia in sapientia fecisti* (Psal. ciii, 24), et statim respondebunt se credere. Inferamus deinde convenienter eos in hoc ipso Filium Dei sicut et nos credere, cum nos videlicet idem intelligamus per Verbum sive per Filium Dei, quod illi per sapientiam Dei. Quisquis autem Filium esse recipit, utique et eum cujus est Filius, esse non dubitat, hoc est Patrem. Spiritum quoque simili ratione eos credere convincemus, si eis quid in hoc nomine intelligamus exposuerimus, ipsam scilicet divinæ gratiæ bonitatem. Hinc autem facile occasionem sumi arbitror, convertendi ad fidem nostram quoslibet alienos, si hujusmodi inductionibus eos jam communem nobis sensum fidei habere convicerimus. Quam licet ore non confiteantur, sicut nos, propter ignoratam scilicet verborum nostrorum significationem: corde tamen jam tenent, sicut scriptum est: *Corde creditur ad justitiam* (Rom. x, 10).

LIBER TERTIUS.

Expeditis his quæ ad singularem Christianæ fidei C professionem attinere videntur, de discretionem videlicet trium personarum in una eademque penitus ac simplici divinitatis substantia, juvat in hujus summi boni perfectione contemplanda mentis aciem altius imprimere, ac diligentius singula replicando quæcunque aliquid quæstionis habere videntur, verisimilibus et honestissimis rationibus diffinire, ut quo amplius innotuerit hujus summi boni perfectio, majori unumquemque ad se trahat desiderio. Ac primo de unitate divinæ substantiæ, postmodum de personarum recapitulandum est Trinitate. In superioribus itaque libellis ad nostræ fidei professionis defensionem elaboratum est, hic vero ad ipsius amplificationem elaborandum.

I.

Prima igitur sit de ratione credendi unum Deum discussio, et quod unum magis quam plures attineat credi, ubi et prima se ingerit quæstio, an humana etiam ratione divina celsitudo indagari poterit, ac per hanc a creatura sua creator recognosci, an potius ipse Deus signo aliquo sensibili suam ei notitiam primum exhibuerit, velut in angelo vel in quocunque ei Spiritu primitus apparens, sicut de primis legitur parentibus, quibus in paradiso locutus fuisse perhibetur. Et fortassis ita primo factum est, ut in aliqua scilicet visibili specie invisibilis Creator

ipso homini se revelaret. Si tamen vim ipsam rationis diligentius attendamus, cujus proprium est omnem transcendere sensum, et ea vestigare quæ sensus non valet attingere, profecto quantocunque res subtilioris est naturæ, et a sensu remotior, tanto rectius se rationis judicio, et magis in se rationis studium provocare debet. Unde etiam cum per insigne rationis imaginis Dei specialiter homo comparetur, in nihil aliud homo pronius eam figere debuerat, quam in ipsum, cujus imaginem, hoc est expressiorem similitudinem, per hanc obtinebat, et in nullam fortasse rem percipiendam pronior esse credenda est, quam in eam cujus ipsa amplius adepta sit similitudinem. Facile quippe est ex similibus similia conjici, et quo quisque alteri similior, facilius ex seipso ad ejus notitiam pertingere valet, cui est ipse per naturam vicinior. Quod si et in hæc ipsa quoque sensuum experimenta necessaria videntur, ut videlicet a sensibilibus ad intelligibilia duceretur, facile etiam erat, ut omnium optimus conditor atque dispensator Deus, per ea quæ tam mirabiliter et facit et ordinat, ex ipsis suis quantus sit operibus indicaret, quia et per qualitatem operum quæ videntur, absentis artificis industriam judicamus. Hoc quidem modo et ipse perhibet Apostolus, Deum sui notitiam reprobis quoque contulisse, juxta quod ad Romanos scribens, inexcusa-

bilem omnem hominem esse convincit, et de contemptu sui Conditoris esse arguendum, cum ejus notitiam lex ipsa naturalis, quæ in ratione consistit, etiam sine scripto ex ipsa operum ejus exhibitione omnibus afferret. Ait quippe sic: *Revelatur ira Dei de cælo super omnem impietatem et injustitiam hominum, eorum qui veritatem Dei in injustitia detinent. Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis; Deus enim illis revelavit. Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus et divinitas, ita ut sint inexcusabiles, quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt (Rom. 1, 18-21). Et post aliqua: Propter quod inexcusabilis es, o homo omnis qui judicas (Rom. 11, 1), hoc est, qui rationis uteris iudicio in bonis et malis discernendis, atque in ipsis Creatoris et creaturarum discutiendis naturis. Unde et Salomon nonnullos mundi sapientes se vehementer admirari insinuat, quomodo scilicet mundum ratione vestigaverunt, naturamque ipsius per singulas ipsius partes disserere conati sunt, nondum Creatorem ipsius animadvertentes, quem facilius ratione percipere poterant. Si enim, inquit, ratione tantum potuerunt scire ut possent existimare sæculum, quomodo ipsius mundi Deum et Creatorem non facilius invenerunt?*

Hoc et ille maximus Latinorum philosophorum Tullius diligenter intuitus, cum non solum optime factum, verum etiam optime disponi mundum conspiceret, providentia id potius agi quam fortuito confirmans, tam suam in hoc, quam cæterorum rationem exposuit philosophorum. Unde est illud in primo Rethoricæ: *Melius, inquit, accurantur ea quæ consilio geruntur quam quæ sine consilio administrantur. Domus ea quæ ratione geritur, omnibus est instructior rebus, et apparatus quam ea quæ temere et nullo consilio administratur. Exercitus is cui est præpositus sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is qui temeritate vel stultitia alicujus administratur. Eadem navigii ratio est. Hoc itaque proposito et collatione similitudinum convenienter astructo, assumptionem statim aggregans syllogismi, Nil autem, inquit, omnium rerum melius quam omnis mundus administratur. Nam et signorum, inquit, ortus et obitus definitum quemdam ordinem servant, et animæ commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ, et diurnæ nocturnæque vicissitudines nulla in re mutatæ unquam nocuerunt, quæ signo sunt omnia non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quod si melius, inquit, geruntur ea quæ consilio, quam quæ sine consilio administrantur, nil autem omnium rerum melius quam omnis mundus administratur: consilio igitur mundus administratur. Quanta autem ratione cuncta in mundo fiunt ac disponantur, maximus omnium philosophorum Plato diligenter attendens ait: Ni-*

hil fit cujus ortum non legitima causa et ratio præcedat, quæ enim quantum ad nos fortuita dicuntur atque inopinate provenientia, certis in Deo rationis legibus fixa sunt, atque optimo quoque fiunt consilio.

Hæc verò quæ optime cuncta fiunt ac disponuntur, consilium, alii Deum, alii naturam ipsam rerum, alii mentem seu animam mundi vocare consueverunt. Omnes autem id summum bonum esse intellexerunt. Quod professus est Socrates. Primus autem omnium Anaxagoras, inter universos philosophos divinum animum omnium effectorem naturarum sensisse perhibetur, sicut in VIII De civit. Dei beatus commemorat Augustinus. Unde et illud est in epistolis ejusdem ad Macedonium: *Non propterea veritas chura esse debet quia non latuit Anaxagoram, sed quia veritas est, etsi nullus eorum cognovisset; facile autem illud quoque ratione convinci poterat mundum ipsum etiam et quæ in eo sunt a se ipso non esse, nec per se subsistere, sed ab alio quocunque longe cunctis excellentiore cuncta optime tam fieri quam regi. Quippe quod a se ipso est, natura dignius esse constat quam quod ab alio est. Et omne quod rationis atque intelligentiæ capax est, universis aliis excellentius esse invenitur. Non enim oportet rationalem substantiam ab alio esse concedi, si ratione carentem a se esse ponamus, nemo enim nostrum est qui se ipsum ignoret a se minime esse, sed ab alio gigni. Quomodo igitur ea quæ ratione carent, ab alio esse negabimus? Partes itaque mundi quæ naturaliter priores sunt, factas esse convenit, ac per hoc ab alio mundum exordium ducere atque factum esse. Quippe quem etiam propter hominem factum esse constat, cui singulis suis partibus deservit, longe indigniore eo esse convenit, ac per hoc minime concedi oportet hunc non esse factum, cum ille factus sit, multominus etiam convenit ut suo regimine rationalia quam non rationalia nitantur. Hominem autem, quamvis rationalis sit, nequaquam suo regimini sufficere constat, cum seipsum quomodo vult in hujus vitæ pelago regere non valet. Multo igitur minus regimini proprio committi convenit quæ quæ se regere possint ratione carere certum est. Id vero est mundus sive singulæ particulæ, et his quidem vel consimilibus rationibus omnia quæ in mundo sunt conditorem sive rectorem habere manifestum arbitror, quem nos Deum dicimus.*

II.

De cujus nunc unitate superest disputare, ut magis videlicet unum conditorem mundo præesse conveniat quam plures: atque unum potius Deum ac Dominum omnium, quam plures credi oporteat. Certum quippe est omni tanto majori concordia regi, quanto paucioribus cura regiminis eorum commissa est. Nihil autem melius aut majori concordia regi quam mundum constat universum, sicut supra Tulliana exposuit ratio. Uni igitur regimini subjectum est. Nihil quippe, ut dictum est, majori concordia quam mundus regitur, nec etiam res ea quælibet cui unus tantum præsidet rector. Nullo itaque

modo pluribus rectoribus mundus subjacet, sed uni tantum. Tanto quippe major in omnibus custoditur concordia, quanto major tenetur identitas, et tanto amplius a concordia receditur, quanto ab unitate magis receditur. Ut ergo summa sit concordia, summa teneatur identitas, ac præcipua conservetur unitas. Nil autem cum aliquo ita ut secum idem vel unum potest, nec ita alii concordare, ut sibi eum a seipso nihil dissimile sit. Ad unum itaque cuncta spectare ac referri convenit, ut quod rerum diversitate agitur, una ratione concorditer administraretur, modo quem in omnibus oportet servato. Sed nec plures ad rerum creationem magis quam ad generale earum regimen convenire credendum est, sed ab uno naturas omnes fieri, ut et regi opportune creditur, ut tanto concordius regi valeant, quanto majori connexæ sunt concordia. Tanto autem major est earum concordia, quanto amplius uno eodemque penitus semper principio manant, et earum artifex a multiplicitate ac diversitate recedit. Facta autem sunt primitus, ut optime postea regerentur, et quæ fiebant ut regerentur, ad regendum utique dum fierent, præparabantur. Ut ergo optime regerentur, facta optime dum fierent, ad regendum erant præparanda. Quomodo autem optime præpararentur dum fierent, ut facta postmodum optime regerentur, nisi summa invicem concordia, et ipsa sui creatione colligentur, ut eo amplius concorditer atque melius regantur, quanto concordius in ipsa eorum conditione naturæ ipsorum sunt invicem colligatæ? Ad quam etiam conditionis concordiam, sicut et regiminis, unitas ipsa atque identitas maxima conditoris proficit, ut hinc quoque unum eundemque penitus conditorem sicut et rectorem omnium esse constet, quem nos Deum dicimus, ac summum jure profitemur bonum. Qui quomodo summum diceretur, nisi cæteris omnibus præcelleret bonis? Quod vero omnibus aliis præcellit, unum profecto et unicum esse convenit, et quod in se perfectum esse conceditur, atque ad omnia quæ faciendæ sunt ex propria voluntate per se sufficiens, ex quo et omnipotens dicitur, cum pars aliquod bonum habere non potest. Neque enim bonum esse poterit quod superfluum sit. Superfluum autem aliis vel creator esset vel rector, si unus ad omnia æque sufficiat ut plures. Sufficit autem, cum sit summum ac perfectum, atque ad omnia sufficiens; ut dictum est, bonum. Nullo itaque modo plures deos esse sive credi convenit.

Sed fortassis, inquires, quia quo melius est quodlibet bonum ejus, multiplicatio ejus melior esset, atque ita illud summum bonum quod dicitur Deus, melius fore multiplicatum quam unicum, et si ipsum extollere cupimus ac magnificare, magis ipsum multiplex quam simplex prædicandum esse. Sed ad hoc primo respondendum esse arbitror, quod juxta hanc rationem, quanto plures prædicaverimus deos, tanto amplius divinæ gloriæ excellentiæ amplificabimus. Infinitos itaque prædicari oportet deos, utin-

am finitam ejus gloriæ magnificemus, præsertim cum nulla sit ratio, qua ad certum numerum aliquem ea reduci queat. Quam juxta prædictam rationem tanto magis amplificabimus, quanto amplius numerum ejus extenderimus. Atque ita plura esse summa bona quam inferiora conveniret, imo omnino infinita esse, ut nec earum scientia esse possit quorum nullus in natura terminus occurrerit, nec ipse etiam Deus eam per scientiam comprehenderet, quæ nullo naturæ termino comprehenderetur. Præterea si plures sunt dii, quomodo Dominum quemcumque summum bonum dicemus, cum aliud sit majus ipso, ipsa scilicet donorum multitudo, quam quislibet unus ex ea multitudine? Sed nec bonum dicendum esset, quod, ut jam ostendimus, superfluum esset. Denique omnis multitudo totum quidem est, et omne totum propriis partibus posterius esse naturaliter constat, atque omne quod simplicius est, tanto firmitus esse necesse est, cum omne compositum natura dissolubile sit, et tanto infirmius, quanto dissolutioni magis obnoxium. Quis etiam quodlibet bonum tanto pretiosius esse deneget, quanto rarius; et eo magis gloriosum, quo magis est unicum? Unde et plerumque ea quæ minus sunt necessaria aliis, raritate tamen sui eis omnino præferuntur, ut aurum ferro, piper frumento. Commendat itaque divinæ gloriæ excellentiæ ipsa quoque ejus singularitas, quæ operum quoque ipsius maxima est commendatio, tam in his faciendis, quam in eis disponendis atque regendis. Nulla proprie tanta fieri concordia vel regi possunt, quanta illa quæ unus tantum et condit et regit. Hæc quidem ad astruendam divinæ singularitatem excellentiæ pro rationibus induci satis esse arbitror, quibus et facile assentiri quemcumque bonum existimo, qui nulli invidus, omnium rerum commendationi plurimum congaudet. Magis autem honestis quam necessariis rationibus utimur, quoniam apud bonos id semper præcipuum statuitur, quod ex honestate amplius commendatur, et ea semper potior est ratio quæ ad honestatem amplius quam ad necessitatem vergit, præsertim cum quæ honesta sunt per se placeant, atque nos statim sua vi quadam alliciant. Quam honestum vero sit ac salubre, omnia ad unum optimum tam rectorem quam conditorem spectare, et cuncta potius ratione quam casu seu fieri, seu regi, nullus est cui propriæ ratio non suggerat conscientiæ. Quæ enim sollicitudo bonorum nobis operum inesset, si quem nunc amore vel timore veneremus, Deum penitus ignoremus? Quæ spes aut malitiam refrenaret potentum, vel ad bona eos alliceret opera, si omnium justissimus ac potentissimus frustra crederetur? Ponamus itaque ut dum bonis prodesse ac placere quærimus, obstinatos cogere non possimus, cum ora eorum non necessariis obstruamus argumentis; ponamus, inquam, hoc si volunt, sed opponamus quod nolunt, summam eorum impudentiam arguentes, si hoc calumniantur quod refellere nullo modo possunt, et

quod plurima tam honestate quam utilitate commendatur. Inquiramus eos qua ratione nakt eligere Deum non esse quam esse, et cum ad neutrum cogi necessario possint, et alterum multis commendetur rationibus, alterum nullis, iniquissimam eorum confundamus impudentiam, qui id quod optimum esse non dubitent, omnibusque etiam tam rationibus quam auctoritatibus consentaneum sequi respuant, et contrarium amplectantur. Quod si de occultis rerum naturis, ac de ipso quoque rerum cœlestium statu, quas experimentis non possunt discutere, ut certi inde valeant esse auctoritatibus hominum credunt, cur de auctore omnium Deo eisdem non acquiescunt? Sed hæc hactenus adversus hanc primam et maximam infidelium obstinationem.

III.

Nunc autem ab unitate divinæ substantiæ, quam quasi fundamentum subjecimus, ad discretionem trium personarum, quæ eidem insunt substantiæ, ordo est commecare, et de divina potentia seu sapientia vel benignitate, juxta quæ, ut dictum est, tres distinguuntur personæ ad perfectam et integram summi boni commendationem, superest diligenti examinatione disserere, ut quo amplius, ut supra meminimus, hujus boni perfectio cognita fuerit, magis ad amorem sui quemque alliciat, præsertim cum nullæ super his fidelium quoque animos difficiles movere possint quæstiones, et tanto facilius minus eruditos ad maxima trahere scandala atque infideles juvare, quanto difficiliore ad solvendum videntur. Ac prima nobis de omnipotentia Dei consideratio sit.

IV.

Quærendum itaque primo videtur quomodo vere dicatur omnipotens, si non possit omnia efficere, aut quomodo omnia possit, si quædam non possumus quæ ipse non possit: possumus autem quædam, ut ambulare, loqui, sentire, quæ a natura Divinitatis penitus aliena sunt, cum necessaria istorum instrumenta habere nullatenus incorporea queat substantia. Quibus quidem objectis id prædicendum arbitror, quod juxta ipsos quoque philosophos, et communis sermonis usum, nunquam potentia cujusque rei accipitur, nisi in his quæ ad commodum vel dignitatem ipsius rei spectant. Nemo enim hoc potentia hominis deputat, quod ille superari facile potest, imo impotentia et debilitati ejus, quod minime resistere suo potest incommodo, et quidquid ad vitium hominis vergit, magisque personam improbat quam commendat, impotentia potius quam potentia ascribendum est. Unde et Aristoteles in secundo qualitatis genere, ubi scilicet de potentia naturali et impotentia agitur, sanativum et durum ad potentiam reducit, et ægrotativum et molle ad impotentiam, cum tamen ægrotativum dicamus qui facile ægrotare potest, hoc est non facile valet huic passioni resistere, et molle quod leviter secari aut dissipari potest. Sanativum

A vero et durum e contra ad potentiam reducit, cum tamen sanativum dicatur, quod non potest facile infirmari, et durum quod non potest leviter secari. Sicut ergo in supra positis, id est ægrotativo et molli illa posse quæ ad incommodum vel debilitatem rei attinent, impotentia est potius quam potentia, ita et eadem non posse e contrario potentia est ascribendum. Alioquin e converso impotentiam diceremus potentiam, et potentiam impotentiam. Nemo itaque Deum impotentem in aliquo dicere præsumat si non possit peccare sicut nos possumus, quia nec in nobis ipsis hoc potentia tribuendum est, sed infirmitati. Unde et Augustinus lib. De Trinit. xv: *Magna, inquit, ejus potentia est non posse mentiri.* Sunt et quædam quæ in aliis rebus potentia deputanda sunt, in aliis vero minime, et quæ in aliis laudabilia sunt, in aliis reprehensibilia sunt, cum eadem sæpe aliarum rerum dignitatem commendent, aliarum vero minime; veluti si quis hominum usum viribus superare possit, hoc magnæ hominis potentia ascribendum est. Unde ipse cæteris hominibus præcelleret, et commendabilior esset, quod in leone tamen et in elephante pro magno nullus haberet. Inde enim hominem potentem comparatione aliorum hominum diceremus, sed non ita leonem vel elephantem. Sic et in homine quod ambulare valet potentia est ascribendum, quoniam ejus necessitudine congruit, nec in aliquo ejus minuit dignitatem. In Deo vero (qui sola voluntate omnia complet) hoc omnino superfluum esset, quod in nobis necessarium est, atque ideo non potentia, sed vitio potius tribuendum esset in eo, præsertim cum hoc in multis excellentia ipsius derogaret, ut ambulare videlicet posset. Ex quo etiam moveri localiter posset, et compositionem pedum admittere, et ut mobilis et dissolubilis esset ejus corporea et compacta substantia, non absurde tamen et de his omnibus quæ efficere possumus, Deum potentem prædicabimus, et omnia quæ agimus ejus potentia tribuimus, in quo vivimus, *movemur, et sumus* (Act. xvii, 28), et qui *omnia operatur in omnibus* (I Cor. xii, 6). Utitur enim nobis ad efficiendum quæ vult, quasi instrumentis, et id quoque facere aliquo modo dicitur quæ nos facere facit, sicut dives aliquis turrem componere per opifices quos adhibet, et posse omnia efficere dicitur qui sive per se, sive per subjectam creaturam omnia quæ vult et quomodo vult operatur. Nam etsi non potest ambulare, tamen facere potest ut ambuletur, hoc est ut alius ambulet, cum ipse ad hoc sui creatione quemque aptum præparet, et in ipso etiam actu ipsum conservet et sustentet, et hunc ille actum expleat. Posse itaque Deus omnia dicitur, non quod omnes suscipere possit actiones, sed quod in omnibus quæ fieri velit, nihil ejus voluntati resistere queat. Hinc illud est quod in Enchiridion beatus commemorat Augustinus: *Neque enim ob aliud veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult, potest; nec voluntate cu-*

juspium creaturæ, voluntatis omnipotentis impeditur effectus. Idem in libro De spiritu et littera: Non potest facere injusta, quia est summa justitia et bonitas. Omnipotens vero est, non quod possit omnia facere, sed quia potest efficere quidquid vult, ita ut nil valeat resistere ejus voluntati, quin compleatur, vel aliquomodo impedire eam. Joannes Chrysostomus homilia 28, de expositione Symboli, quæ sic incipit: *Super fabricam totius Ecclesiæ: «Credo in Deum Patrem omnipotentem.» Omnipotens dicitur, quia posse illius non potest inveniri non posse, dicente Propheta: «Omnia quæcunque voluit fecit (Psal. cxiii, 3).» Ipse est ergo omnipotentia, ut totum quod vult, possit, unde et Apostolus: «Voluntati ejus quis resistet?» (Rom. ix, 19.) Et Psalmista: «Quæcunque voluit fecit.» Sed et cum alibi dicat Apostolus: «Deus vult omnes salvos fieri, et neminem perire (I Tim. ii, 4),» juxta illud quidem prophetæ: «Nolo mortem peccatoris, sed magis ut convertatur et vivat (Ezech. xviii, 32);» Et per semetipsam Veritas obstinatæ et damnandæ dicat civitati: «Quoties volui congregare filios tuos, quasi gallina pullos suos, etc. (Luc. xiii, 34);» patet itaque divinæ voluntatis vocabulum duobus modis esse sumendum. Alioquin cum Deus omnia quæcunque voluit faciat, et omnes salvos fieri velit, cogemur utique profiteri omnes quandoque salvandos esse. Velle itaque Deus duobus modis dicitur, aut secundum scilicet providentiæ suæ ordinationem, secundum quod scilicet aliquid disponit apud se ac deliberat statuitque in sua providentia, ut sic postmodum compleat, aut secundum consilii adhortationem vel approbationem qua unumquemque ad hoc admonet, quod per gratiam suam remunerare paratus esset. Et juxta priorem quidem modum, quo Deus velle aliud dicitur, hoc est ex gratia sua ordinare, atque apud se statuere ut fiant aliqua, tam nos quam apostolos in his quæ fieri vult, nil ejus voluntati resistere posse dicimus, nec eam aliquo impediri casu, cui omnia necesse sit obedire. Secundum autem posteriorem modum multa dicitur velle fieri quæ non fiunt, hoc est multa adhortari quæ certum est ex gratia ejus remunerari si fierent, quæ minime fiunt. Sic quippe unicuique homini consulit de salute sua, et ad hanc eam hortatur, cum obediant pauci. Vult itaque Deus peccatorem converti, quia ei id consulit, quod esset benigne remuneraturus, quemadmodum ei gratum dicitur in quo ejus gratiam experturi essemus, sicut e contrario nolle illa dicitur quæ dissuadet, aut quæcunque punire magis debet, quam dono aliquo remunerare, et in quibus iram ipsius potius quam gratiam sentiremus, hoc est vindictam potius quam præmium.*

V.

Quærendum arbitror utrum plura facere possit Deus vel meliora quam faciat, aut ab his etiam quæ facit, ullo modo cessare posset, nec ea unquam videlicet faceret, quod sive concedamus, sive nege-

amus, multas fortasse inconvenientium anxietates incurremus. Si enim ponamus ut plura vel pauciora facere possit, vel ab his quæ facit cessare, profecto multum summæ ejus bonitati derogabimus. Constat quippe eam non nisi bona facere posse; si autem bona, cum possit, non faciat, et ab aliquibus quæ faciendæ essent se retrahat, quis eum tanquam æmulum vel iniquum non arguat? Præsertim cum nullus eum labor in faciendo aliquid gravet, cujus æque omnia voluntati sunt subjecta, secundum quod scriptum est: *Dixit et facta sunt; mandavit et creata sunt (Psal. xxxii, 9).* Hinc est illa Platonis verissima ratio, qua scilicet probat Deum nullatenus mundum meliorem potuisse facere quam fecerit; sic quippe in Timæo suo ait: *Dicendum, inquit, cur conditor fabricatorque genituræ omne hoc instituendum putaverit. Optimus erat. Ab optimo porro invidia longe relegata est, itaque consequenter sui similia cuncta, prout cujusque natura capax beatitudinis esse potuerit, effici voluit.* Quam quidem voluntatem Dei originem rerum certissimam si quis ponat, recte eum putare consentiam. Volens siquidem Deus bona quidem omnia provenire, mali porro nullius, prout eorum quæ nascuntur natura fert, reliquit propaginem. Et hæc quidem Platonis verba plane omnia a Deo tam bona fieri perhibere videntur, quantum fieri bona possunt, vel quantum ipse ea bona facere potest. Quam etiam rationem sancti secuti videntur, cum Deum Patrem probarent Filium tam bonum genuisse, quantum potuit, ut ei æqualis esset. Unde Augustinus Quæstionum lxxxiii, cap. 63: *Deus, inquit, quem genuit, quoniam meliorem se generare non potuit. Nil enim Deo melius debuit æqualem. Si enim voluit, et non potuit, infirmus est; si potuit et noluit, invidus est.* Ad hoc et illud pertinet Nicæni concilii quod sicut in primo libro præfati sumus, beatus commemorat Hieronymus dicens: *Absit ergo in Filio Dei aliud plus minusve aut in loco, aut in tempore, aut in potentia, aut in scientia, aut in æqualitate, aut in subjectione, cum dicitur hoc ut deitati ejus, non carni ascribantur! Si enim plus minusve aliud invenitur, excepto hoc quod genuit Pater Filium, et excepto quod Filius non ex semetipso natus est, sed de Patre, aut invidens aut impotens Pater, insuper etiam temporalis agnoscitur.*

Hæc itaque ratione qua convincitur quia Deus Pater tam bonum genuerat Filium quantum potuit, cum videlicet aliter reus esset invidiæ, clarum est omnia quæ facit, quantum potest egregia facere nec ullum commodum quod conferre possit, substrahere velle. Nihil quippe est quod aut faciat aut dimittat, nisi optima et rationabili causa, licet illa nobis occulta sit. Unde et illud est Platonicum: *Omne quod gignitur, ex aliqua causa necessaria gignitur; nil enim fit cujus ortum non legitima causa et ratio præcedat.* Hinc et illud est Augustini, cum omnia in mundo fieri vel disponi divina providentia convinceret, et nihil casu, nihil fortuito evenire, sed omnia ex divino provenire consilio. Ait quippe sic præ-

dicto Quæstionum lib., cap. 26 : *Quidquid casu fit, temere fit. Quidquid temere fit, non fit providentia. Si ergo casu aliqua fiunt in mundo, non providentia universus mundus administratur. Item : Illud bonum cujus participatione sunt bona cætera, non per aliud, sed per semetipsum bonum est. Quod divinam etiam providentiam vocamus. Nihil igitur casu fit in mundo. In tantum autem in omnibus quæ Deus facit, quod bonum est attendit, ut ipso boni pretio potius quam voluntatis suæ libito, ad singula facienda inclinari dicatur. Hinc est illud Hieronymi super Daniele in expositione visionis tertix, ubi de Deo sic Nabuchodonosor loquitur : *Juxta voluntatem enim suam fecit, tam in celo quam in terra, et non est qui resistat manui ejus, et dicat : Quare fecisti ? (Dan. iv, 32.) Et hoc, inquit Hieronymus, loquitur, quasi homo sæculi ; non enim quod vult hoc facit, sed quod bonum est, hoc vult Deus. Nabuchodonosor sic locutus est, ut dum potentiam Dei prædicat, justitiam ejus videatur arguere, quod in merito pœnas sustinuerit. Tale ergo est quod ait Hieronymus, non enim quod vult hoc facit, sed quod bonum est, hoc vult Deus, ac si diceret : Non ita ut æstimat Nabuchodonosor operatur Deus, more videlicet eorum qui in his quæ faciunt, non tam quod bonum est attendunt, quam ut suæ satisficiant voluntati, qualiscunque ipsa sit. De qualibus scriptum est :**

Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.

(JUVEN., VI, 223.)

Sed magis velle dicendus est singula ut fiant quia bonum esse ut fierent, vidit. Hoc autem modo unusquisque voluntatem suam sequi prohibetur. Et Christus etiam ipse non sibi placuisse dicitur, quia nihil hoc sine vel intentione agere debemus, quia id volumus, vel quia nobis in hoc placemus, id est quia in hoc delectamur, sed potius quia id a nobis fieri bonum esse censemus.

Patet itaque quidquid Deus faciat ac dimittat, justam ac rationabilem causam subesse, ut sola faciat ac dimittat; quæ fieri vel dimitti oporteat atque ipsum deceat. Quod si quidquid facit eum facere oportet, justum est ubique ut faciat quidquid facit, ac sine dubio quidquid facit facere debet. Omne quippe quod justum est fieri, injustum est dimitti, et quisquis non facit id quod ratio exigit, æque delinquit, ac si id faciat quod rationi minime concordat. Sed fortassis, inquires, quod justum justum est aliud bonum seu rationabile id [sic] quod modo facit, ita bonum esset atque æquum bonum si illud faceret, hoc dimitteret. Atqui si illud æque bonum esset quod dimisit facere quando istud elegit, nulla ratio profecto fuit cur illud dimitteret, atque istud eligeret. Fuit autem, inquires, quia cum non utrumque fieri oporteret et æque hoc vel illud fieri bonum esset, quodcumque eorum fieret, rationabiliter factum esset. Sed vix habeat, profero rationem, æque fieri oportebat quod factum non est, sicut quod factum est, et æque bonum etiam illud

fieri sicut hic. Cum vero quid fieri bonum est, et rationabilem banc causam qua faciendum sit, irrationabiliter profecto agit, qui quod a se fieri debere non ignorat, prætermittit, atque ita jam in suprapositum inconveniens relabemur. Sin autem dicas de altero quod factum non est, quia non erat bonum ut fieret, nisi ita ut alterum cessaret; profecto eadem ratione de altero quod factum est, non erit simpliciter concedendum, ut bonum esset illud fieri, cum æque concessum sit tam hoc quam illud fieri bonum esse. Fecit itaque Deus quod noverat bonum fieri? Absit! Quod si illud solum quod facit fieri ab eo bonum est, profecto illud solum quod facit, facere potest, qui nihil facere potest quod non ab eo fieri bonum est. Hac itaque ratione id solum posse facere videtur Deus quod facit, vel illud solum dimittere posse quod dimittit. Cum videlicet in singulis faciendis vel dimittendis rationabilem habeat causam, cur ab ipso fiant vel dimittantur, nec ipse quidquam, qui summa ratio est, contra id quod ratio congruit, aut velle aut agere queat. Nemo quippe quod a ratione dissidet, velle vel agere rationabiliter potest. Quod diligenter beatus Hieronymus attendere visus est, cum Eustochium virginem ad observandum sanctæ virginitatis propositum adhortans ait : *« Virgo Israel cecidit, et non est qui suscitet eam (Amos v, 2) : » Audacter loquar cum omnia possit Deus, virginem post ruinam suscitare non potest. Quæ quidem verba Hieronymi contra calumniatores quidam defendens, inter cætera quæ de vita ejus scribebat, ait : Sanctus Hieronymus Eustochio ad meliora studuit hortando mandare. « Cum omnia possit Deus, virginem post ruinam suscitare non potest. » Quod non posse Dei non velle alio modo omnimodo dici poterat verbo. Per quemdam namque Sapientem dicitur Deo : « Tu astem Dominator virtutis, cum tranquillitate judicas, et cum magna reverentia disponis. Subest enim cum volueris tibi posse (Sap. xii, 18). » Ergo ubi non est velle Dei, deest posse. Deus quippe immutabilis naturæ, ita immutabilis est voluntatis.*

Ex his itaque tam de ratione quam de scripto collatis, constat id solum posse facere Deum quod aliquando facit. At vero si ponamus id solum quod facit Deus eum facere posse, multa e contrario tam rationi quam auctoritati contraria videmur incurere. Quis enim nesciat hunc hominem, qui damnandus est, posse salvari? aut hunc hominem, qui bonus est, posse meliorem fieri quam unquam futurus sit? cum tamen utrumque non nisi per Deum contingere queat. Si enim hic damnandus omnino salvari non posset, nec ea facere per quæ a Deo salvaretur; utique arguendus non esset, nec reus constituendus, quod ea non faceret quæ facere non posset. Sed nec ea bene illi præciperentur a Domino, per quæ salvaretur, cum ea nullatenus facere possit. Si autem per opera quæ faceret salvari a Deo posset, quis ambigat quin Deus eum salvare possit, qui tamen nunquam salvandus est? Quo-

modo enim a Deo salvari possit, nisi et Deus eum salvare possit? Quippe quid aliud est eum salvari a Deo, quam Deum salvare eum? Si ergo possibile est eum salvari a Deo, quomodo non sit possibile Deum salvare eum? Cum enim antecedens possibile est, et consequens, quia ex possibili non sequitur impossibile, cum si constet impossibile esse, ex eo impossibile sequitur. Salvari autem a Deo hunc quis neget antecedens ad Deum salvare eum; cum videlicet, ut diximus, idem prorsus sit, hunc qui damnandus est, a Deo salvari, et Deum salvare ipsum? Cum itaque possibile sit hunc, qui damnandus est, a Deo posse salvari, quis neget possibile esse et Deum salvare eum? Potest itaque facere Deus quod nequaquam facturum est. Falsumque omnino esse liquet quod jam supra astruximus, Deum videlicet ea tantum facere posse quæ quandoque faciat. Alioquin nequaquam de eis quæ facit grates ei referendæ essent, cum ea quæ dimittere non potest, necessitate magis quadam propriæ naturæ compulsus, quam gratuita voluntate ad hæc faciendâ inductus agat.

Multa etiam concurrunt testimonia, quæ manifeste Deum asserunt plura posse, quæ tamen nunquam complet opere. Unde et Veritas ipsa secundum Matthæum: *An putas, inquit, quia non possum rogare Patrem meum, et exhibebit modo mihi plus quam duodecim legiones angelorum?* (Matth. xxvi, 53.) Ex quibus profecto Domini Jesu verbis patenter innuitur quia poterat rogare illud tunc quando non rogabat, neque conveniens rogari erat; vel quia poterat tunc ei Pater exhibere legiones illas, per quas ab inimicis liberaretur, quod tunc minime oportebat, cum tunc ad patiendum opportune veniret, sicut antea prædictum fuerat, vel a Deo dispositum. Unde etiam consequenter annectit, dicens: *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri?* (ibid., 54.) Si ergo vel sic tunc oportebat fieri, quomodo poterat rogare tunc Filium, ut non fieret illud; vel Pater disturbare tunc ne fieret, quod tunc disturbari minime bonum esset? imo tunc fieri oportebat, sicut et dispositum et prædictum fuerat. Ut autem in verbis Domini sententiæ veritas teneatur, nec quidquam a ratione dissonum videatur, tale est quod dicitur: *An putas, etc.* Ac si aperte diceretur: Nunquid ignoras quod, si rogarem Patrem de mea liberatione, non id obtinerem absque dilatione per tot etiam angelorum legiones, quot vos estis homines mihi tanquam discipuli adhærentes, et in defensionem meam, si possetis, parati? Summa, inquam, sententiæ est: Putas orationem meam in hoc quoque efficaciam non habere, si hoc me a Patre oporteret postulare? Juxta quam quidem expositionis sententiâ nequaquam concedendum est, quod vel tunc Dominus orare poterat quod orandum non erat, vel Pater ei in hoc

subvenire in quo subveniendum non esset. Conditionaliter quippe, ut exposuimus, magis quam absolute idem Domini dictum accipiendum est, non quod videlicet rogare poterat vel impetrare, sed quod impetraret si rogaret, cum scilicet ejus oratio nullatenus cassa fieri possit. Non itaque ex hoc Dominico dicto cogi possumus eum aliquid posse facere quod nunquam faciat; de quo potius sentiendum videtur id solummodo eum posse facere quod ab eo fieri oportet. Nihil autem ab eo fieri oportet quod nunquam ab eo fiet. Alioquin optime bonus non esset, si quid facere dimitteret quod a se opportune faciendum esse præsciret. Qui etiam si mala quæ sunt disturbare ne quid etiam nisi opportune faceret, qui nisi importune facere posset, profecto non video quomodo consentiens peccatis non esset. Quis enim consentire malo dicendus est, nisi is per quem illud opportune disturbari potest? Cum autem, sicut et beatus meminit Augustinus, mala etiam fieri bonum sit, quæ Deus quoque optime ordinat, nequaquam ab eo ea disturbari convenit, ne flant quæ ipso etiam attestante fieri necesse est, ac dicente: *Necesse est enim veniant scandala. Væ autem, etc.* (Matth. xviii, 7.) Cum itaque scandala, quæ bonum est fieri, disturbare opportune non possit, aut omnino etiam non possit, qui nihil contra rationem potest, profecto nullatenus consentire peccatis dicendus est.

Primum itaque atque opportune de Deo dictum est, quod ei subest posse, cum voluerit, ut scilicet in singulis faciendis ita ejus potestas et voluntas sese comitentur, ut quod velit minime possit, nec possit etiam tunc facere, quando ut fiat non vult, veluti modo pluviam facere non vult, qui hoc ideo fieri non vult modo, quia id modo fieri non convenire, nec hoc tempus pluviam idoneum censet, quadam utique rationabili de causa, licet nobis occulta. Si igitur pluviam nunc facere possit aut velit, eo utique tempore id facere potest, aut etiam vult, in quo id eum facere non oportet quod ab omni dissonat ratione. Quantum igitur æstimo, cum id tantum Deus facere possit quod eum facere convenit, nec eum quidquam facere convenit quod facere prætermittat, profecto id solum eum posse facere arbitror quod quandoque facit, licet hæc nostra opinio paucos aut nullos habeat assentatores, et plurimum dictis sanctorum, et aliquantulum a ratione dissentire videatur (54). Hoc quippe, inquit æstimare, multum derogat divinæ excellentiæ, ut videlicet id solummodo facere possit quod quandoque facit, et id solum dimittere quod dimittit, cum nos etiam ipsi, qui longe impotentiores sumus, multa etiam facere et dimittere possumus, quæ nequaquam facimus vel dimittimus.

Quibus quidem respondeo non ideo nos potentiores vel meliores æstimari debere, quia quædam facere possumus quæ ille facere non potest, ut co-

(54) Adversus eam scribit S. Bernard., ep. 190; et ipse Abælardus retractat in Confessione suæ fidei, quæ habetur in calce epistolarum ejus supra.

medere, vel ambulare, vel denique peccare; quod a potentia Divinitatis penitus est remotum, et ab ejus dignitate prorsus alienum. Quod denique attinet Deum illa etiam posse facere quæ nunquam faciat, vel quæ hunc facere minime conveniat. Nam et quod nos quædam facere possumus, quæ facere non debemus, infirmitati potius nostræ quam dignitati ascribendum est, qui omnino meliores essemus, si ea quæ tantum facere debemus, facere possemus, nec quidquam inhoneste a nobis fieri posset. Quod tamen male faciendi vel peccandi potestatem haberemus, non absque ratione hæc a Deo nobis potestas concessa est, ut si comparatione nostræ infirmitatis ille gloriosior appareat, qui omnino peccare non potest, et cum a peccato cessamus, non hoc naturæ nostræ, sed ejus adjutrici gratiæ tribuamus, qui ad gloriam sui non solum bona, sed etiam mala disponit. Sunt vero qui ideo Deum æstimant ea etiam posse facere quæ non facit, quod certum sit nihil ei posse resistere, si ea etiam quæ non facit vellet facere, juxta illud: *Voluntati enim ejus quis resistet?* (Rom. ix, 19.) Unde et beatus meminit Augustinus, omnipotens Deus, non quia omnia potest, sed quia quæcunque vult potest, nec ullatenus voluntatis ejus præpediri potest effectus. Ideoque quidquid vellet necessario fieret cum vellet, quia videlicet ejus voluntas effectu carere nullatenus posset. Sed hac profecto eorum ratione, et quasi sub quadam voluntatis ejus conditione eum etiam posse peccare, vel aliquid inhoneste agere, dicere possemus, cum sit certum nihil etiam ei in hoc resistere posse, si et id facere vellet quod non opereretur. Præterea cum dicunt inde eum omnipotentem dici, quia quidquid vult potest, manifeste ita ejus potestatem et voluntatem consociant, ut ubi deest ejus velle, desit et posse. Quod autem superius objectum est, non posse aliquem salvari a Deo, nisi et Deus salvare eum possit; præsertim cum idem sit aliquem a Deo salvari, et Deum salvare eum, non satis nos constringit. Idem quippe est et loquentem tacere, et eum qui loquitur tacere, nec tamen fortasse ita possibile est loquentem tacere, sicut possibile est eum qui loquitur tacere. Vel cum idem sit id quod est album esse nigrum, et albedinem et nigredinem eidem simul inesse: non tamen ut possibile est id quod est album esse nigrum, ita etiam possibile est albedinem et nigredinem simul eidem inesse.

Quid ergo mirum, si ponamus idem esse aliquem, qui non est salvandus, a Deo salvari, et Deum salvare eum, nec tamen ideo recipiamus Deum posse salvare eum, sicut concedimus eum posse salvari a Deo? Quippe cum dicimus eum posse a Deo salvari, ad facilitatem humanæ naturæ possibilitatem reducimus, ac si videlicet diceremus naturæ hominis non hoc repugnare, ut ipse salvetur, qui in se ita mutabilis est, ut tam salvationi suæ quam damnationi consentiat, et tam hoc quam in illo modo tractabilem se Deo præbeat. Cum autem dicimus

A Deum illum posse salvare qui minime salvandus est, ad ipsam divinitatis naturam possibilitatem reducimus, ut videlicet naturæ Dei non repugnet quin eum salvet. Quod omnino falsissimum est. Prorsus quippe naturæ divinæ repugnat id eum facere quod ejus derogat dignitati, et quod eum facere minime convenit. Hoc quidem modo et cum vocem dicimus audibilem, id est potentem ab aliquo audiri, et aliquem posse audire vocem: et agrum posse excoli ab aliquo, et aliquem posse colere agrum, possibilitatem ad diversa referimus. Ibi quidem ad naturam vocis vel agri, hic ad naturam rei vel aptitudinem audire vocem, vel colere agrum potentis. Unde non necesse est, ut, cum vox audibilis sit, hoc est apta ex se ad audiendum ab aliquo, aliquis sit jam aptus ad audiendum eam. Omnibus quippe hominibus surdis existentibus, vel prorsus etiam non existentibus vox quælibet hujus naturæ esset, ut se audibilem homini præberet, nec quidquam in ea præparandum esset, ut ad audiendum idonea esset, quamvis homo nondum existeret qui eam audire posset, vel ad eam audiendam aptus esset.

Denique illud quod ex philosophorum traditione objicitur, quod cum antecedens possibile sit, et consequens etiam impossibile esse, ex quo impossibile sequitur, nil officit quemadmodum in præcedenti libro diximus, si regularum suarum documenta naturis creaturarum intelligimus fuisse contenta. C Unde cum aliquid possibile vel impossibile dicunt, quantum ad creaturarum naturas hoc intelligunt, ut videlicet id solum possibile dicant, quod nullius creaturæ repugnat naturæ. Cum autem dicimus, possibile est hoc vel illud Deum facere, ad naturam Divinitatis potius quam creaturarum possibile sumimus. Sed et cum idem sit judicem punire istum, et istum puniri a iudice, non tamen concedi oportet ut, si justum sit judicem punire istum, justum etiam sit justum puniri a iudice, cum videlicet hoc nomen justum, sicut et possibile, in talibus significationem variet. Cum enim dicitur quia justum est ut iudex puniat istum, hoc institutione legis eum debere ostendimus. Sin autem dicamus istum debere puniri a iudice, hoc eum meruisse dicimus ut puniatur. Sæpe itaque contigit ut secundum legis sanctionem iudex debeat aliquem punire, qui tamen nequaquam pro meritis suis debeat ab eo puniri. Veluti cum aliqui falsi testes, qui tamen a iudice refelli non possunt, contra innocentem aliquem surgunt, et secundum leges eum reum convincunt qui reus non est, et credi faciunt culpam quæ non est. Unde accidit ut, sicut dictum est, iudex debeat eum punire, qui tamen non debet puniri a iudice, et hoc agere justum sit iudici: quod tamen pati non est justum illi, hoc est debitum. Sicut ergo hic quamvis idem sit judicem punire istum, et istum puniri a iudice, non tamen ideo sicut justum est judicem punire istum, quem juste, ut dictum est, secundum legem punit; ita etiam justum est illum

puniri a iudice eadem ratione, quamvis idem sit aliquem salvari a Deo et Deum salvare eum, mirandum non est, si cum hoc possibile est, illud nequaquam possibile esse concedatur.

Puto et ex his quæ dicta sunt facile refelli posse quod de providentia Dei vel ejus voluntate circa creaturas objici posse videtur, ut eum ipse videlicet sine his quæ ab æterno in se habent, non esse potuerit, quia non convenerit, non tamen ponamus res quæ provisæ sunt, vel quas esse voluit, ideo non potuisse non esse, hoc est ex necessitate eas contigisse. Etsi enim sine providentia fuisse non potuit, quia non oportuit, ipsamque providentiam rerum eventum consequi necesse sit, non tamen ideo res provisæ concedi oportet non potuisse non esse. Etsi eum sine voluntate creandi mundum, vel voluntate miserandi ponamus non potuisse non esse, non ideo cogendi sumus vel mundum, vel ea quæ creata sunt, non potuisse deesse. Ibi quippe, sicut jam determinatum est, ad naturam Dei; hic ad naturam creaturarum possibile sumitur. Unde necesse non est ut, cum Deus ex propria natura vel providentiam rerum, vel bonam de eis voluntatem habere necesse sit, quia hoc ei videlicet maxime convenit, non tamen naturæ earum ut ipsæ sint exigat, quæ omnino non esse possunt. Quod autem novissime apponebatur, nullas scilicet grates Deo referendas esse pro eis quæ facit, cum ea nequaquam dimittere possit, et quadam necessitate id potius agat quam voluntate, omnino frivolum est. Hic enim quædam naturæ vel bonitatis ejus necessitas ab ejus voluntate non est separata, nec coactio dicenda est, qua etiam nolens id facere cogatur. Nam et cum ipsum necesse sit immortalem esse, vel immortalis dicatur, nequaquam hinc divinæ naturæ necessitas ab ejus voluntate disjuncta est, cum et hoc ipse velit esse quod necesse est ipsum esse, id est quod non potest non esse. Si autem ita aliquid necessario ageret, ut vellet nollet, id facere cogeretur; tunc ei profecto nullæ hinc gratiæ deberentur. Cum vero ejus tanta sit bonitas atque optima voluntas, ut ad id faciendum non invitum eum, sed spontaneum inclinent, tanto amplius ex propria natura diligendus est, atque hinc glorificandus, quanto hæc bonitas ejus non ei per accidens, sed substantialiter atque incommutabiliter inest. Tanto quippe hinc melior existit, quanto in ea firmiter persistit. Nunquid enim alicui subvenienti nobis grates non haberemus, si tantæ is pietatis esset, ut cum nos affligi violenter videret, a subveniendo abstinere non posset, ipsa eum scilicet pietate ad hoc compellente. Quid est enim nos alicui debere grates pro susceptis beneficiis, nisi nos recognoscere eum a nobis bene meruisse, vel laudandum esse pro his quæ nobis ejus benignitas gratis exhibuit? Prædictis itaque rationibus, vel obsectorum solutionibus, liquere omnibus reor, ea solummodo Deum posse facere vel dimittere, quæ quandoque facit vel dimittit, et eo modo tantum vel eo tempore quo facit, non alio. Qui-

busdam tamen videtur, nonnulla ipsum facere posse alio modo quam faciat, sed eum tamen semper eligere eum modum faciendi, qui convenientior sit. Quod etiam penitus a ratione dissidet, ut videlicet inconvenientiori modo possit facere quam faciat, vel inconvenientiorem modum eligere, et convenientiorem dimittere. Non enim perfecte bonus est, nisi in omnibus perficiendis a Deo voluntatem optimam haberet, ut singula eo modo fieri vellet, quo convenientius fierent.

At fortassis, inquires, quod, si eo tempore quo aliud facit, illud facere possit, et non videlicet in alio tempore, constat eum uno tempore posse quod alio non potest, nec semper eum æqualiter posse omnia, nec semper æqualiter omnipotentem permanere; sed modo eum quamdam habere potentiam, modo ipsam non habere. Sed si diligenter attendamus, semper æque omnipotens est, et nullo tempore habet aliquam potentiam quam semper non habeat. Sed dicis: Potuit incarnari olim, quod modo non potest, cum nullatenus id fieri modo conveniat, et sic potentiam habuit olim quam modo non habet. Ad quod respondeo: Cum dicimus: Potest facere aliquo tempore quod alio facere non potest, duobus modis intelligi valet, uno quidem ut illa determinatio temporis ad facere applicetur, alio falso, si ad posse ipsa conjungatur. Aliud quippe est dicere, possum modo id facere, id est habeo modo potentiam id faciendi; quandoquaque, aliud possum id facere modo, id est facere in hoc præsentis. Nam et determinatio localis relata ad diversa diversos efficit successus. Cum enim homo ubicunque sit, ibi gressibilis sit, id est potentiam habeat ambulandi, etiam cum in aquis natat: cum tamen dicitur, potens est ambulare in aquis, si ad actum ambulandi potius quam ad potentiam hæc determinatio referatur, ut videlicet intelligamus eum habere potentiam hunc actum exercendi etiam in undas, falsum est; si autem ad potentiam ambulandi etiam inter aquas habitam, e contrario verum est. Si autem verum est eum hac potentia non carere etiam inter aquas, licet hanc ibi potentiam exercere non possit, ita non est necesse vel Deum vel aliquem in aliquo tempore carere potentia aliquid faciendi, quamvis eo tempore exercere non possit illam potentiam. Nam et infantulus omnino adhuc debilis ad incedendum, gressibilis tamen jam est, et potentiam jam habet ambulandi quandoque, licet non adhuc in tam tenera ætate.

Hac itaque ratione potentia incarnandi Deus privatus non est quam olim exercuit, licet eam exercere modo ideo non possit, quia eam minime nunc exerceri convenit. Nec quisquam unquam aliqua potentia privatus dicitur, quem certum sit, si vellet, eam exercere posse, nec ejus voluntati quemquam resistere valere. Cum autem inde omnipotens dicatur, ut supra meminimus, quia semper quidquid velit possit, semper æque omnipotens est, cum semper quidquid velit, certum sit eum complere

posse, nec ejus unquam voluntatem aliquo impedimento disturbari posse. Qui etiam sicut omnia semper scit quæ aliquando scit, vel semper vult quæ aliquando vult, nec unquam aliquam scientiam amittit, vel voluntatem mutat, quam unquam habuit, ita semper omnia potest quæ aliquando potest, nec unquam aliqua sua potentia privatur. Et si enim scivit olim me nasciturum esse, ne tamen sciat me nasciturum esse, non tamen ideo olim aliquid scivit quod modo non sciat; sed id de natiuitate mea nunc etiam scit, quod sciebat antequam fieret, licet et tunc et nunc hanc ejus scientiam diversis verbis exprimi oporteret. Quippe quod tunc futurum erat modo peractum est, ideoque verba commutata sint ad ipsum designandum; sicut diversis temporibus loquentes eamdem diem modo per hoc adverbium *cras* designamus dum adhuc futura est, modo per *hodie* dum præsens est, modo per *heri*, cum præterita est. Antequam itaque nascerer, cum sciret Deus me nasciturum esse, eo quidem tempore quo nasciturus eram, nunc quoque nihilominus id scit, scilicet eodem tempore natum esse: sic et idem de eadem natiuitate mea nunc quoque vult quod tunc voluit, ut videlicet tunc fieret, quando eam fieri ab æterno voluit et scivit. Et attende, quod sicuti cum dicimus, Deus scit modo id factum esse, vel vult modo id factum esse; illud modo, ad diversa conjunctum successum enuntiationis mutat, ita etiam, ut supra meminimus, cum dico, potest modo id facere, idem adverbium conjunctum diversum successum variat. Potest quippe quod dico, Deus scit modo id factum esse, modo illud tam ad *scit* quam ad *factum esse* referri. Ac si videlicet ita dicatur, quomodo scit hoc factum esse, id est modo habet hanc scientiam quod hoc factum est, vel scit quod id modo factum est, quæ longe diversa sunt. Sic et cum dicimus, quod sic modo quia scit illud modo fieri quod non scit postea fieri, si tam modo quam postea ad scit referantur, falsum est.

Ex eo profecto concedendum esset quod illud quoque quandoque scit, quandoque etiam non scit. Si vero ad fieri utraque jungantur, verum est quod dicitur: nec inde annuendum est quod aliud uno tempore sciat quod alio nesciat. Id est cum hujusmodi adverbis hæc verba faciunt, vult et potest, similiter cum eis successum variantia. Si enim dicatur, potest Deus id modo facere, et ad verbum *potest*, adverbia referantur, falsissimum est, quia jam uno tempore quamdam habet potentiam, quam alio non haberet. Si vero ad *facere* utraque jungantur, verissimum est. Et sicut non ostenduntur diversæ scientiæ cum dicitur de ipso, quia scivit olim incarnandum esse, ita et cum dicitur, olim potuit incarnari, et modo potest incarnatus esse, possibilitas ostenditur. Non enim cum dicitur per successionem temporis, Deus incarnatur, et Deus incarnatus est, diversa quæ fecerit ostendimus, sed pro eodem quod semel fecerit, ista dicuntur. Sic et

A cum dicitur *prius*, quia possibile est Deum incarnari, et postmodum dicimus quia possibile est ipsum incarnatum esse, nec diversum factum nec diversa possibilitas monstratur, sed pro eodem quod prius erat futurum, et modo est præteritum, utrumque vere dicitur. Liqueat itaque Deum, sicut nec scientia vel voluntate mutari, ita nec etiam possibilitate. O.... itaque quod semel scit, semper scit, et quod semel vult semper vult: ita et quam semel habet potentiam nunquam deponit. Denique, si more hominum dicamus eum aliud posse uno tempore quod alio non possit, propter hoc videlicet solum quod ei convenit uno tempore id facere quod non convenit alio, nulla ejus in hoc impotentia vel potentiæ diminutio est intelligenda, cum ad potentiam cujuslibet minime pertineat quod ei nullatenus convenit, ut inde commendari possit. imo e contrario, ejus derogaret dignitati.

VI.

Cum autem ad potentiam seu firmitatem divinæ naturæ ipsa ejus incommutabilitas pertineat, de ipsa nunc nobis disserendum occurrit, præcipue cum ex quibusdam quæ ipse operatur, sicut et nos ipsi, variari videatur, cum videlicet aliqua modo faciat, modo ab eisdem completis quiescat. Unde et de ipso scriptum est, quod completis operibus suis, quæ sex diebus operatus est, septimo requieuit (*Gen.* 11, 2), hoc est ab operando cessavit. Sicut ergo nos faciendo aliud, et postmodum quiescendo, physica ratio etiam alterari demonstrat, ita etiam ipse hanc alterationis mutationem videtur incurrere. Cui etiam localis motus videtur abesse, cum modo descendere aliquo, vel transire aliqua dicatur, vel egredi quoquam sive inde regredi describatur. Unde et in Virginem tam Verbum Patris quam Spiritum sanctum descendisse salubriter tradimus, et veraciter prædicamus. In qua etiam virgine Deus homo factus adeo mutari videtur, ut aliud quam fuerit factus esse dicatur: quod ad illum substantiæ motum præcipuum, quæ a philosophis generatio dicitur, pertinere videtur. Non omnino igitur incommutabilis videtur Deus, cum ipse, ut dictum est, tam alterationis quam loci, seu etiam generationis motum suscipere videatur. Sed si diligenter attendamus, nec in his nec aliis ullam mutationis variationem incurrit. Quippe cum dicimus eum aliquid facere, non aliquem in operando motum illi inesse intelligimus, vel aliquam in laborando passionem, sicut nobis accidere solet, sed ejus sempiternæ voluntatis novum aliquem significamus effectum. Cum ergo dicimus eum aliquid facere, dicere est juxta ejus voluntatem aliquid contingere, ut in ipso nihil novi contingat, sed novum aliquid sicut in ejus voluntate fixum permanet, fiat. Unde bene est illud philosophicum:

... *Stabilisque manens dat cuncta moveri.*

Qui etiam cum ab operando quiescere dicitur, con summationem operis ejus, non eum ab aliquo actionis motu cessare significamus. Nos autem modo

operando, modo cessando permutari dicimur, quia in hoc secundum quamdam agitationem membrorum, vel passionem mentis aliter quam prius nosmetipsos habemus, et in nobismetipsis variamur. Eum vero facere aliquid non aliter intelligimus, quam cum quamdam esse causam eorum quæ fiunt, quamvis ea nulla sua agitatione faciat, ut actio proprie dici queat, cum videlicet omnis actio in motu consistat. Ipsa quippe ejus dispositio, quam in mente habuit ab æterno, ejus actio dicitur, cum ad effectum perducitur. Nec in ipsa novi aliquid accedit, cum per eam novum aliquod opus contingit, nec ex ipsa variatur Deus, quam in mente semper æqualiter habet. Ita etiam post rei completionem, sicut ante in eodem proposito dispositionis consistens, ut ita id velit completum, sicut ante voluerat complendum. Sicut ergo sol, cum ex calore ejus aliqua calefieri contingit, nulla hinc in ipso vel in calore ejus mutatio fit, quamvis res inde calefacta sit mutata : ita nec Deus cum aliqua ejus nova fuerit disponere, ideo mutari dicendus est, quamvis novi operis vel mutationis rerum quædam ipse sit causa vel auctor. Quod autem nec loco moveri possit, qui spiritus est, tam philosophorum quam sanctorum assertionem docemur, sicut de quantitate tractantes ostendimus eum Grammaticam [f. Dialecticam] scriberemus. Id quippe solum quod locale est, localiter moveri potest, vel localiter alicubi teneri, sicut est corpus. Nihil enim locale est, vel localiter contineri potest, nisi quod sui interpositione circumstantium rerum distantiam intervalli potest facere, veluti si alicui continuo corpori stylus vel corpusculum aliquod inseratur, statim per ejus interpositionem necesse est aliquam intervalli distantiam fieri inter particulas circumstantes, quæ post ad invicem continuatæ fuerant. Si vero albedo vel aliquid incorporeum illis inesset particulis, nulla eorum continuatio ideo deperiret. Nullum igitur incorporeum localiter moveri potest, quia nec localiter alicubi esse potest. Maxime vero Deus, qui ubique per substantiam esse conceditur, non habet quo moveatur localiter, cum ubique sit essentialiter. Moveri quippe localiter, id est de loco ad locum transire non potest, nisi unum deserendo locum migret ad alium. Nullum autem deserit locum motu locali, qui semper substantiæ suæ præsentia in omnibus est locis.

Cum itaque Deus in Virginem venire, aut aliquo dicitur descendere, secundum æquam suæ operationis efficaciam, non secundum localem accessiorem intelligi debet. Quid est enim aliud eum in virginem descendisse ut incarnaretur, nisi eum ut nostram assumeret infirmitatem se humiliasse, ut hæc quidem humiliatio ejus videlicet ejus intelligatur descensus? Sic et quoties aliquo descendere vel venire dicitur Deus, non aliquis ejus localis accessus, sed aliquis novæ operationis effectus ostenditur : qui etiam cum in quosdam venire, vel a quibusdam recedere dicitur, juxta donorum suorum

A collationem vel subtractionem intelligitur id, non secundum localem ejus adventum vel recessum ; qui ubique, ut dictum est, per præsentiam suæ substantiæ semper existens, non habet quo moveri localiter possit. Quod tamen ubique esse per substantiam dicitur, juxta ejus potentiam vel operationem dici arbitror, ac si videlicet diceretur ita ei cuncta loco esse præsentia, ut in eis aliquid operari nunquam cesset, nec ejus potentia sit alicubi otiosa. Nam et ipsa loca, et quidquid est in eis, nisi per ipsum conserventur, manere non possunt ; et per substantiam in eis esse dicitur, ubi per propriæ virtutem substantiæ aliquid nunquam operari cesset, vel ea ipsa, ut dictum est, servando, vel aliquid in eis per seipsum ministrando. Nam etsi longas manus reges habere dicantur, eo quod potentiam suam in longinquis exerceant locis ; non tamen hoc per substantiam suam facere sufficient quod per vicarios agunt. Sicut ergo anima in corpore per substantiam suam magis quam per positionem localem dicitur esse, eo scilicet quod per propriæ vigorem substantiæ ipsum vivificet ac moveat, ac ne in putredinem dissolvatur custodiat ; sicque per operationem vegetandi ac sentiendi singulis membris tota insit ut singula vegetet, et in singulis sentiat, ita Deus non solum in omnibus locis, verum etiam in rebus singulis per aliquam suæ potentiæ efficaciam semper esse dicendus est ; et cum universa moveat in quibus est, nec tamen in eis ipse movetur, sicut nec anima in corpore, cum singula moveat membra, et singulis tota, ut dictum est, simul præsto sit.

Denique quod objectum est Deum fuisse mutatum cum homo factus est, ut aliud fieret quam prius esset, ac sic motum illum maximum substantiæ incurrisset, quæ generatio dicitur, facile eum refelli si sensum magis verborum quam verba pensemus. Quid est enim dicere Deum fieri hominem, nisi divinam substantiam, quæ spiritalis est, humanam, quæ corporea est, sibi unire personam in unam? Non enim quod spiritale, corporeum fieri potest, sed in illa unione personæ Christi, in quo simul divinitas Verbi, et anima et caro; tres istæ naturæ conveniunt, ita unaquæque harum trium substantiarum ibi propriam retinet naturam, ut nulla earum in aliam commutetur, ut nec divinitas, quæ humanitati conjuncta est, aut anima fiat aut caro, sicut nec anima unquam potest fieri caro, quamvis in singulis hominibus una persona sunt anima et caro. Anima quippe spiritalis quædam et simplex essentia est, caro autem humana res, corporea et ex membris composita. Ideoque nequaquam hæc illa esse potest, quæ nullas omnino partes in quantitate sui recipere potest. Quod et ipse Dominus patenter aperiens dicit : *Palpate et videte quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere* (Luc. xxiv, 59). Sicut ergo anima et caro in unam ad invicem conjunctæ personam, in propriis naturis sic discretæ permanent, ut nequaquam hæc

in illam commutetur, alioquin duæ res nequaquam dicerentur, ita et divinitas humanitati conjuncta, hoc est humanæ animæ simul et carni in unam personam sociata, nequaquam in ejus naturam convertitur, ut videlicet spiritualis illa substantia Dei, quæ hominem assumpsit, in illam corpoream commutetur substantiam, cum hoc penitus assumptis nostris, ut non dimitteret sua. Mutatio autem in aliud fieri non potest, nisi esse desinat quod prius fuerat. Prius autem spiritualis substantia erat, quæ corpore naturæ conjuncta est, et nunc quoque ut spiritualis permanet non corporea facta est. Cum ergo et nunc sicut ante juxta ipsam veritatis assertionem spiritus sit Deus, nec unquam quod spiritus est corporeum fiat, aut partes recipiat, quomodo proprie vel Verbum dicitur fieri caro, vel Deus homo, cum Verbum ipsum nunc etiam sit spiritus quia est Deus, sicut et ante incarnationem fuerat? Homo quippe res corporea est, et membris composita ac dissolubilis. Deus vero nec corporea res est, nec partibus constat ut dissolvi possit. Deus igitur nec caro, nec homo esse proprie dicendus est. Alioquin et homo e contrario proprie dicendus esset Deus. Unde aliquid creatum, vel quod non semper fuit concedi oportet Deum esse, cum videlicet constet hominem creaturam esse atque initium habere. Absit autem ut aliquam rem Deum esse ponamus, quæ non semper exstiterit, aut non semper Deus fuerit! Hoc quippe est Deum novum vel recentem confiteri. A qua quidem perversitate Deus nos inhibens, ait: *Israel, si audieris me, non erit in te Deus recens (Psal. LXXX, 10)*.

Ut igitur expositum est, cum dicitur Deus fieri caro, vel Deus homo esse, sic accipiendum est, ut divina substantia humanæ sociari in personam unam intelligatur, non illa effici cui sociatur, sicut nec anima hominis caro fit cui unitur, nec in ejus naturam convertitur. Quod diligenter beatus aperiens Athanasius, cum unitatem personæ Christi in duabus consistentis naturis defenderet, ait de ipso: *Qui licet Deus sit et homo, non duo tamen, sed unus est Christus. Unus autem non conversione divinitatis in carnem, sed humanitatis in Deum. Unus omnino non confusione substantiæ, sed unitate personæ. Nam sicut anima rationalis et caro unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus*. Tale est autem quod ait: *Deus et homo sunt unus Christus, non duo Christi, sicut anima et caro unus sunt homo, non duo homines*. Quamvis enim diversitas naturarum in Christo sit, divinæ scilicet et humanæ; sicut in uno homine anima et caro corporeæ sunt et incorporeæ naturæ, non tamen necesse est duos ideo Christos esse, sicut nec duos homines, aut diversitatem fieri personarum, sicut est naturarum in unam personam sibi junctarum, licet in suis proprietatibus ita discretarum, ut nequaquam altera substantia in alteram convertatur propter hanc unionem personæ. Quod consequenter aperit, dicens: *Unus autem*

A non conversione divinitatis in carnem, id est in humanitatem, sed per assumptionem humanitatis a Deo factam. Alia quippe est substantia vel natura, quæ assumpta est, quam assumens, licet non sit alia persona. Quod rursus exponens ait: *Unus omnino per unionem personæ, non per confusionem substantiæ*; hoc est non per commistionem substantiarum in unam naturam, vel per conversionem alterius substantiæ in alteram. Sicut enim in uno Deo tres personæ sunt et una substantia, ita e contrario in Christo duæ sunt substantiæ, humana scilicet ac divina, sed una in duabus substantiis vel naturis persona. Unde et superius in eodem Symbolo fidei idem doctor, cum diversitatem personarum in una Dei substantia demonstraret, ait: *Fides autem Catholica hæc est, ut unum Deum in Trinitate, etc. neque confundentes personas, etc.* Tunc autem personas confunderemus, id est invicem permisceremus, si hanc esse illam poneremus, sicut e contrario substantiam Dei separarem, si in eo diversas esse substantias teneremus. Quod statim diligenter exponens subdit: *Alia est enim persona Patris, alia Filii, etc.* Sicut ergo in Deo una est substantia, sed diversæ personæ, ita e contrario in Christo una est persona, sed diversæ substantiæ, divina, ut dictum est, atque humana, quarum nequaquam una in alteram est mutata, sed utraque propriam naturam retinet in illa unionem personæ, et ambæ in naturis suis permanent impermixtæ. Nam et singulis totis sic diversæ partes ad compositionem ipsorum conveniunt, ut tamen in suis naturis sint disjunctæ, quæ quadam aggregatione sunt conjunctæ, velut ossa et caro in humano corpore, vel ligna et lapides in unius domus compositione.

Sicut ergo ossa in uno homine carni adhærentia, in naturam carnis non transeunt, nec in una domo lapides lignis aggregati propriam substantiam mutant ut aliud fiant quam prius erant, aut caro animæ sociata aliud quam caro fit, nec prioris substantiæ naturam...: ita nec divinitas humanitati in unam personam conjuncta aliud fit quam prius erat, quamvis aliud sibi in unitate personæ jungat. Secundum quam quidem unionem personæ, cum Deus homo factus dicitur, aut aliud quam primitus fuerit esse conceditur, non hoc ex mutatione substantiæ, sed unitate personæ intelligendum, quia videlicet Deus hominem sibi in unam personam conjunxerit, et rem alterius naturæ in hanc unionem sibi sociaverit. Non est igitur Deus in aliud mutatus quam fuerit, licet aliud sibi, ut dictum est, in hanc unionem conjunxerit. Nam nec animæ nostræ cum resumptis corporibus eis in unam personam sociabuntur, ideo aliud quam erant efficiuntur, quamvis ipsum corpus rursus animando vivificetur, et de inanimato ad animationem promoveatur, ut ex hoc corpus ipsum potius per eam quam ipsa propter corpus mutari dicendum sit. Corpus quippe ex ipsa, non ipsa ex corpore in quemdam proficit statum, ab ipso calorem et motum

suscipiens; cum ipsa in seipsum persistat immobilis. Multo minus autem Deus homini unitus, aliud ob hoc fieri dicendus est, cui nihil conferre creatura potest. Unde ab omni mutabilitate Deum penitus immunem profiteremur esse. Hæc in præsentiarum de divina potentia, vel quæ ad eam pertinent, dicta sufficere arbitror.

VII.

Nunc de sapientia ipsius prosequamur. Hanc alii verbum, alii rationem, seu mentem dixerunt; quasi videlicet vim quamdam discretionis ad omnia integre cognoscenda; ut in nullo ejus dispositio possit errare, nihil eam penitus possit latere. Unde et Dei Filius, Dei virtus, et Dei sapientia, hoc est ea vis divinæ potentiæ, qua cuncta sapit, hoc est veraciter discernit, ut in nullo, ut dictum est, errare possit, nec quidquam ejus obsistere queat cognitioni. Hæc quidem ejus notitia sive scientia æque futura, sicut præsentia vel præterita comprehendit; et æque de his sicut de illis certa semper existit, et quæ adhuc naturæ incognita sive fortuita dicuntur, ei jam penitus certa sunt ac determinata. Nihil quippe nisi ex divinæ dispositionis ordinatione contingere potest. Sicut ergo Deus quod de futuro præordinat ignorare non potest, ita nec eorum eventum potest non præscire. Quæ igitur casu, quantum ad nostram certitudinem fieri dicuntur, et non ex libero provenire arbitrio, quantum ad ipsum nec casu, nec sine libero contingunt arbitrio. Cum enim casum philosophi describentes dicunt: *Casus est inopinatus rei eventus, ex confluentibus causis propter aliud incæptis proveniens*: inopinatum quantum ad nos vel creaturarum naturam intelligunt, non quantum ad divinæ providentiæ dispositionem. Tale quippe est ac si diceretur: Quod casu evenit, ita contingit, ut ex nulla institutione naturæ prænoscere possemus quod futurum esset. Nam, etsi eclipses solis vel lunæ præter opinionem nostram sæpius accidant, naturaliter tamen hæc, non fortuito fiunt: et in rerum præfixum est institutione, unde hæc scire possemus. At vero cum quis agrum fodiens propter agriculturam thesaurum invenit, et hæc inventio fortuita dicitur. Hanc quippe ex diversis causis propter aliud incæptis contingere constat, et ita, ut diximus, inopinate. Ex hoc enim quod thesaurus ibi reconditus fuit, et quod ille agrum fodiebat, contigit thesaurum inveniri. Ad hanc inventionem hæc duæ causæ convenerunt, licet propter aliud incæptæ. Neque enim qui thesaurum ibi recondidit hanc intentionem posuit, ut ille eum inveniret; nec ille hac intentione fodiebat ut thesaurum quæreret, sed ut agrum coleret.

Utræque itaque causæ, ex quibus illa inventio contingit, ad illud spectabant; ideoque casu potius ipsa quam ex libero arbitrio provenit. In libero quippe arbitrio, ejus rei, quæ inde contingit, intentio præcedit; veluti si deliberem ire ad Ecclesiam, et ita exsequar ex libertate arbitrii mei, id quod intendebam perficio. Ideoque id non tam casu

quam ratione fieri dicendum est, neutrum tamen horum naturaliter contingit, sed utrumque pariter ex aliqua nostra voluntate, non ex aliqua institutione naturæ ad hoc nos compellente, ut magis hoc voluntarium quam necessarium dicatur. Liberum autem arbitrium diffinientes philosophi dixerunt: *Liberum de voluntate judicium*. Arbitrium quippe est ipsa deliberatio sive dijudicatio animi, qua se aliquid facere vel dimittere quilibet proponit. Quæ tunc quidem dijudicatio libera est, cum ad hoc quod proposuerit exsequendum nulla vi naturæ compellitur, sed æque in sua potestate habet tam illud facere quam dimittere. Ubi ergo ratio animi non est, per quam aliud deliberari possit et dijudicari, an faciendum sibi sit vel dimittendum, æque utrumque in nostra sit potestate, liberum nequaquam est arbitrium. Etsi enim bruta animalia quædam per voluntatem suam facere possunt vel dimittere; quia tamen iudicio rationis carent, liberum non habent arbitrium. Si quid etiam tale quid velit ac disponit facere, quod in ejus non sit potestate, vel quod sine dispositione ipsius æque fieret, in hoc liberum arbitrium non habet. Verbi gratia, sæpe talia nos facere proponimus, quæ decepti nos posse implere confidimus, et nonnunquam nitimur vel desideramus ut ea fiant, quæ non minus fierent absque nostro proposito. Veluti si qui diutinis pœnis mori cogantur, et morte ipsa cruciatus finire desiderent, et ad hoc nitantur; nequaquam cum id accidit, ex libero suo arbitrio assequuntur, quod videlicet non minus contingeret eis etiam nihil inde præmeditantibus. Et hæc quidem liberi arbitrii diffinitio nullatenus in Deum cadit, sed in eos tantum qui voluntatem mutare, et in contraria possunt deflectere, ut videlicet in eorum sit potestate, id quod eligitur tam dimittere quam facere. Denique et nonnulli liberum ad hoc reduxerunt arbitrium, ut his tantum ipsi concedant quæ et bene facere et male possunt. Quorum opinionem beatus Hieronymus secutus homilia illa de filio prodigo inter cætera sic ait: *Solus Deus est, in quo peccatum non cadit; cætera cum sint liberi arbitrii in utrumque possunt suam deflectere voluntatem*. At vero qui diligentius liberum arbitrium inspexerit, nulli benefacienti hoc deesse dixerit. Maxime autem Deo, et his omnibus qui tanta beatitudine sunt corroborati, ut jam in peccatum labi non queant. Quo enim quisque a peccato remotior est, et ad bonum prior; tanto in eligendo bonum liberius habet iudicium, quanto ab illa ultima servitute peccati, de qua scriptum est: *Qui facit peccatum, servus est peccati* (Joan. viii, 34), longius absistit.

Generaliter itaque ac verissime liberum arbitrium dicitur, cum quilibet quod ex ratione decreverit, voluntarie ac sine coactione adimplere valebit. Quæ quidem libertas arbitrii tam Deo quam hominibus æque indubitanter inest, quicumque tunc voluntatis facultate privati non sunt, atque his

præcipue, ut diximus, qui jam omnino non possunt peccare. Quamvis enim peccare nequeant, aut a bono quod faciunt minime se retrahere queant, quia non oportet, non ideo tamen id alicujus coactionis necessitate agunt, quod utique si non vellent, nequaquam facere cogentur. Quod et diligenter beatus attendens Augustinus, lib. XXI De civit. Dei, his astruit verbis : *Sicut prima immortalitas fuit quam peccando Adam perdidit, non posse mori ; ita primum liberum arbitrium posse non peccare, novissimum non peccare posse.* Item : *Certe Deus ipse nunquid, quoniam peccare non potest, ideo liberum arbitrium habere negandus est ?* etc. Quidquid itaque gerimus, sive fortuito, sive præmeditate, quia id optime Deo disponente et providente, cur fieri oporteat agimus, ex libero ejus, si non ex nostro, procedit arbitrio ; et quamvis ea casu facimus, nihil tamen, quantum ad ipsum, casu fit, cujus providentia cuncta præcedit, et ex ejus dispositione quidquid agimus contingit. Unde et præfatus doctor, Quæst. 83, c. 26, ita meminit : *Quidquid casu fit, temere fit. Si ergo casu aliqua fiunt in mundo, non Providentia universus mundus administratur.* Item : *Illud bonum cujus participatione sunt bona cætera, non propter aliud, sed per semetipsum bonum est. Quod divinam etiam providentiam vocamus. Nihil igitur casu fit in mundo.* Ac si aperte dicat. Nihil fit quod non ex aliqua providentia saltem divina proveniat, nec tamen ideo penitus eos errare dicimus, qui casu plurima fieri profiteantur, quantum ad nostram, ut dictum est, incertitudinem. Qui etiam juxta philosophos cum ea naturæ incognita dicunt quæ casu proveniunt, hoc est nullam rei naturam ad hoc præcognoscendum sufficere, ut inde certa queat esse ; nullatenus hic divinæ majestatis, sed creaturarum tantum naturam attendunt. Qui etiam cum ea quæ per miracula fiunt impossibilia dicunt, vel contra naturam fieri protestantur, ut virginem parere, vel cæcum ulterius videre, profecto ad usitatum naturæ cursum, vel ad primordiales rerum causas respiciunt, non ad excellentiam divinæ potentiae, quam videlicet constat ex propria natura quidquid decrevit posse, et præter solitum ipsas rerum naturas quocumque modo voluerit permutare. Qui si nunc quoque hominem ex limo terræ formaret, vel feminam de costa viri produceret, sicut in primis actum est parentibus, nemo utique esset qui contra naturam vel præter naturam id fieri non censret, eo, ut dictum est, quod primordialium causarum institutio ad hoc minime sufficere posset, nisi Deus præter solitum propria voluntate vim quamdam rebus impartiret, ut hoc inde fieri posset, quia videlicet voluntate et ex nihilo cuncta potuit creare.

Ex quo liquidum est, ut jam non semel meminimus, philosophorum tractatus, per quos maxime rerum naturæ vestigantur, ita creaturarum naturis et earum usu quotidiano contentos esse, ut summam illam divinæ potentiae naturam, quæ univer-

sis imperat naturis, et cujus voluntati obtemperare proprie naturam dicendum est, vix aut nunquam attingere audeant, sed omnes earum regulas infra eam, aut extra eam penitus consistere. Unde cum aliquid possibile vel impossibile, id est naturæ consentire vel repugnare dicunt, juxta solam creaturarum facultatem, non divinæ potentiae virtutem hæc metiuntur. Ex quo apparet quam verum sit quod supra meminimus, in illa videlicet philosophorum regula, cujus possibile est antecedens et consequens eos ad creaturarum tantum nomen accommodare. Quod et fortassis ad sequentia prænotari necessarium fuit, ubi videlicet juxta illam veterem, ut ait philosophia, querelam, videntur omnia secundum divinæ providentiæ incommutabilitatem ex necessitate contingere.

De quo et nunc nobis superest disserere, cum hoc maxime ad divinam constet sapientiam pertinere. Hæc quippe prospiciendo futura, providentia dicitur sive præscientia. Ipsum enim Dei prospicere providere est ; sive præscire futura, hoc est omnia quæ futura sunt cognoscere antequam fiant, et ita ut de præsentibus vel præteritis, de his quoque ipsum jam certum existere, sicut dudum superius ratione adhibita confirmavimus. Sed si diligenter ipsos quoque philosophos revolvamus, præcipue vero Aristotelem adeo in rationibus argumentorum discretum ut inde Peripateticorum, id est dialecticorum princeps, dici mereretur, invenimus apud eos, qualiter pseudophilosophos refellere possimus, et eorum non rationes, sed sophismata dissolvere, quibus de providentia Dei adeo simplicium fidem perturbare solent, ut non solum bona, verum etiam mala necessario provenire astruant, nec ullatenus a nobis peccata posse vitari, sed necessario unumquemque quod deliquerit committere, cum et hoc videlicet a Deo constet provisum esse, cujus providentiam constat nullo modo falli posse. Horum igitur muscipulam disrumpentes, telam illam fortissimam inspiciamus, quam in primo *περὶ ἠθικῆς* Aristoteles orditur, ut eam contradictionis proprietatem corroboret etiam in propositionibus de futuro, quam generaliter de omnibus præmiserat, dicens videlicet quod omnium affirmationum et negationum alteram esse veram necesse sit sicut et alteram falsam : verbi gratia : Navale bellum est cras futurum, et non est futurum cras : affirmatio et negatio sunt dividentes. Unde et alteram earum esse veram, et alteram earum rursus necesse est esse falsam, cum videlicet nec ambæ simul esse veræ, nec ambæ queant simul esse falsæ ; nec ulla sit propositio, quam non veram vel falsam necesse sit esse. Unde hanc vel illam necesse est esse veram : hoc est necesse est esse bellum tale cras fieri. Quæ quidem verba diversos successus habentia Aristoteles diligenter determinare nos docens, ut videlicet supradictam contradictionis proprietatem conservare ubique ac defendere possimus, diligenter nos tandem de prædicatione neces-

sarii tam simplici et absoluta, quam determinata nos instruit. Dicit itaque quia necesse est navale bellum cras esse futurum vel non esse futurum. Non tamen ideo vel navale bellum cras esse futurum necesse est vel non cras esse necesse. Hæc quippe propositio, nec esse est navale bellum cras futurum esse futurum, vel non esse cras futurum, duos habet sensus : unum quidem in quo hypothetica disjuncta est falsa, ac si ita diceremus, necessarii nomen bis ponentes : Necesse est navale bellum cras esse futurum, vel necesse est non esse cras futurum ; alium vero in quo categorica est vera, habens disjunctum subjectum, et quasi disjunctam in subjecto positam, et necessarii nomen semel positum in prædicato. Ac si videlicet ita dicamus : navale bellum cras esse futurum, vel non esse futurum, hoc videlicet totum necesse est, hoc est necesse est ut ipsum cras fiat vel non fiat. Et hoc quidem modo necessarii nomen semel positum et absolute prædicatum veram reddit enuntiationem ; et generaliter ad quaslibet affirmationes et negationes earum prædicatio ipsius veraciter applicatur, ut videlicet de singulis dicamus, quia hanc

vel illam esse veram est necesse, quod Aristoteles intellexit cum proprietatem assignaret contradictionis, non tamen ideo ad alteram earum necessarii prædicationem absolute possumus applicare, ut veraciter dicamus quia vel hanc necesse est esse veram, vel illam necesse est esse falsam. Ideo autem absolute addimus, quia determinatam necessarii prædicationem omnibus hujusmodi veris propositionibus applicari, ipse ibidem edocet dicens : *Igitur esse quid est quando est, necesse est, et non esse quod non est quando non est necesse est. Sed non ideo simpliciter dici quia necesse sit. Non enim sic determinata necessarii prædicatio simplicem infert, ut quia videlicet necesse est esse dum est, ideo concedi oporteat ut et simpliciter dicatur, quia necesse est esse, hoc est omnino inevitabile quin sit.* Ex quo quidem tantum philosophi tanto documento et rationabili, illud supra memoratum, quod de divina providentia objici solet, facile refelli potest. Constat, inquit, divinam providentiam falli non posse.

Cætera desunt.

PETRI ABÆLARDI THEOLOGIA CHRISTIANA.

(Edidit D. Marten. *Anecd. t. V, col. 4139, ex ms. codice Majoris-Monasterii Turonensis.*)

OBSERVATIONES PRÆVIÆ.

De Petri Abælardi varia fortuna pluribus hic disserere non est animus, cum hoc ante me argumentum multi in se susceperint, nec infeliciter prosecuti sint. Ipse etiam vitam fere vitæ suæ seriem in Historia calamitatis suæ luculenter descripsit. Palatio diœcesis Nannetensis oppido natus piis æque ac nobilibus parentibus Berengario ac Lucia, cum promptum ac facile in litteras haberet ingenium, Martis curia penitus abdicata, ut Minervæ in gremio educaretur, Roscelinum in dialectica præceptorem sortitus est, in philosophia Guillelmum de Campellis Parisiensis Ecclesiæ archidiaconum ac Peripateticæ philosophiæ celeberrimum professorem. Ex discipulo brevi factus magister, cum mira docendi facilitate polleret, disputando omnes nullo negotio superaret, ac confluentes undique ad se tot discipulos haberet, ut alii præ illo magistri deserere viderentur, haud paucos, ut fieri solet, homo inquietus sibi comparavit æmulos. Id adversariorum invidiæ tribuit Abælardus, nos ipsius petulantia. Laudunum deinde profectus Anselmum celeberrimum theologiæ professorem audiit; sed paucis ejus exceptis lectionibus, magistrum contempsit, et docendi munus ipse sibi assumpsit : quæ res novos sibi ascivit æmulos. Coactus discedere, et Parisios reversus, incæptas Lauduni consummavit lectiones, ac famam brevi dilatavit. Sed quoniam prosperitas, inquit, « stultos semper inflat, et mundana tranquillitas vigorem enervat animi, et per carnales illecebras facile resolvit, cum jam me solum in mundo superesse philosophum æstimarem, nec ullam ulterius inquietationem formidarem, frena libidini laxare cœpi. » Et cum totus in superbia et luxuria laboraret, ut ipse iterum loquitur, contigit ut Fulbertus, insignis Ecclesiæ Parisiensis canonicus Heloissam formosissimam puellam, quam omni scientiarum genere imbuti curaverat, quasi amplioris literaturæ comparandæ gratia, ipsi traderet erudiendam, hoc est, ut ejus verbis utar, *agnam teneram fumelico lupo committeret.* Et revera non multo post adolescentulam corruptit; et cum concepisset, furtim sublatam transmisit in Britanniam, ubi in domo ejusdem sororis suæ peperit filium, quem Astrolabium nominavit. Hæc ubi in cognitionem Fulberti venerunt, tantam in iram exarsit, ut nisi corruptam neptim matrimonio, etsi reluctantem copularet Abælardus, placari nequiverit. Sed neque hic stetit furoris ejus impetus. Nam cum Heloissam in Argentoliense virginum cœnobium, ubi olim educata fuerat, transmississet Abælardus, eamque habitu monastico induisset, Fulbertus adeo effervuit, ut ipsum noctu dormientem et nihil tale cogitantem eunuchum fecerit.

Tantum confusionem ut devoraret Abælardus, in monasticorum latibula claustrorum convolvit, non sponte, non conversionis devotione factus monachus in monasterio Sancti Dionysii. Qui ejus partes